ÇAĞATAY ŞİİRİ

Prof. Dr. KEMAL ERASLAN

Çağatay edebî dilinin ve edebiyatının teşekkülü

Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'a nispetle kullanılan Çağatay edebiyatı tâbirinin hududu bu saha ile uğraşanlar tarafından farklı şekilde anlaşılmaktadır.

Başlangıçta Çağatay ismi, Çağatay Han'ın sülâlesine ve bu sülâle tarafından kurulan devlete verildiği halde, daha sonra bu isim Mâverâünnehr'deki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara, nihayet Timurlular zamanında inkişaf eden edebî Türk lehçesi ile bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatına verilmiştir. [1]

Fuad Köprülü, Çağatay ismini en geniş mânasıyla Moğol istilâsından sonra Cengiz'in çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı, Altın Ordu devletlerinin medenî merkezlerinde XIII-XV. yüzyıllarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde zengin bir edebiyat yaratan Orta Asya edebî lehçesi şeklinde târif eder. [2]

Ali Şîr Nevâyî ile XV. yüzyılın ikinci yarısında klâsik bir edebiyat yaratan bu lehçe, Babur zamanında ve Babur'dan sonra Hindistan'da uzun bir süre varlığını devam ettirir.

Sultan Hüseyn-i Baykara'nın ölümünden sonra (m. 1507) Mâverâünnehr ve Hârezm'i ele geçiren göçebe Özbekler, Horasan'ı da hâkimiyetleri altına alarak Timurlular devletine son verirler. Çağatay kültürüne vâris olan Özbekler bu edebiyatı devam ettirirler, ancak ona Özbek karakteri vermeği de ihmal etmezler. Böylece yavaş yavaş Çağatayca tâbiri yerine Özbekçe tâbiri geçer. [3]

Çağatayca tâbirini Çağatay sahasının dışındakiler kullanmışlardır. Nitekim Ebu'l-gâzi Bahadır Han, *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terâkime* adlı eserlerinde, eserlerinin kolaylıkla anlaşılması için, Çağatay Türkçesinden, Arapçadan ve Farsçadan fazla kelime almadığını, eserlerini "Türk tili bilen" yazdığını söylemektedir. [4]

[1] W. Bartold, "Çağatay" maddesi, *İA*, c. III, s. 266-270; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* II, İstanbul 1964, s. 205-216.

[2] Fuâd Köprülü, "Çağatay Edebiyatı" maddesi, *İA*, c. III, s. 270-323.

[3] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 323.

[4] Ebu'l-Gâzi Bahâdır Han, *Şecere-i Türk* (Desmassien yayını, St. Petersburg 1871, s. 37); *Şecere-i Terâkime* (Kononov yayını, Moskova 1958, s. 6).

Çağatay şairleri de eski geleneğe bağlı kalarak "Çağatay tili" yerine "Türkî tili, Türkî" tâbirlerini kullanmışlardır. Nevâyî de bazı eserlerinde "Türkî tili" tâbirini kullanmıştır.[5]

Çağatay edebî dilinin dayandığı temel meselesinde de çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Radloff, Korş gibi Türkologlar, Çağataycayı, Uygur dilinin Karahanlılar devrinden itibaren islâmî kültür altında gelişen bir devamı kabul etmektedirler. Radloff daha da ileri giderek Çağataycayı canlı dille ilgisi olmayan, sunî bir yazı dili olarak vasıflandırmaktadır. Bu görüşü reddeden Borovkov, Uygurcanın dinî ve resmî bir dil olarak dar bir sahaya inhisar ettiğini, bu bakımdan İslâm kültürünün baskısına karşı koyamayacağını, Çağataycayı, Uygurcanın devamı şeklinde telâkki etmenin hatalı olacağını ileri sürmektedir.[6]

Borovkov'a göre klâsik Çağataycanın temeli Orta Asya edebî Türkçesidir. Çağataycayı klâsik bir yazı dili haline getiren Nevâyî'nin bilakis canlı dile dayandığını, çok iyi bildiği Özbekçeden faydalandığını, bu sebeple Nevâyî'nin Özbek yazı dilinin de kurucusu olduğunu kabul eder.[7]

Fuad Köprülü de Çağataycayı Cengiz istilâsından sonra İslâm medeniyeti tesiri altında teessüs eden Orta Asya edebî Türk lehçesi olarak tarif etmekte ve bu lehçenin temelini XI. yüzyıla kadar götürmektedir.[8]

Ahmet Caferoğlu ise Çağataycayı, Göktürk-Uygur devri ile müşterek Orta Asya yazı dilinin kaynaşması sonucu vücut bulmuş edebî bir dil olarak telâkki etmektedir. Nevâyî'nin Uygur resmî yazı dilinin mirasına sahip olmakla beraber, bu yazı dilini aynen devam ettirmediğini belirtmektedir.[9]

János Eckmann, Çağataycayı, XX. yüzyıl başına kadar kullanılan edebî bir dil olarak kabul eder ve onu Karahanlılar (XI-XIII. yüzyıllar) ile Hârezm (XIV. yüzyıl) edebî dilinin devamı olarak görür.[10]

[5] Alî Şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şeyâyimi'l-fütüvve*, (Topkapı Sarayı, Revan Ktp. nr. 808, y. 55b, st. 13-14).

[6] A. K. Borovkov, "Özbek yazı dilinin kurucusu Alî Şîr Nevâi", (Çeviren : Rasime Uygun, *TDAY Belleten* 1954, Ankara 1954, s. 59-96).

[7] A. K. Borovkov, adı geçen makale, s. 66.

[8] Fuâd Köprülü, adı geçen maddede Moğul istilâsının ictimâî ve siyasî hayatta olduğu kadar dilde de birçok değişmelere sebep olduğunu belirterek dildeki değişmeleri şöyle sıralar : "1. Türkçe'ye bir takım Moğul unsurları girer, 2. Muhtelif lehçeler arasında karşılıklı mübadeleler olur, 3. Eski Uygur edebî unsurları canlanır, 4. En mühimmi Azerî edebî lehçesi teşekkül eder, 5. XII. asır Hakaniye Türkçesi XV. asır klasik Çağatay lehçesine adım atar.", s. 277.

[9] Ahmet Caferoğlu, adı geçen eser, s. 205-235; "Çağatay Türkçesi ve Nevâi", *TDED*, c. II, sy. 3-4, İstanbul 1948, s. 141-153.

[10] János Eckmann, *Chagatay Manual*, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, vol. 60, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1966, s. 1.

Bütün bu görüşlere dayanarak şunu söyleyebiliriz ki Çağatay edebî dilinin teşekkülünde müşterek Orta Asya yazı dilinin ve Moğol istilâsından sonra mahallî şiveler karışmasının büyük ölçüde rolü olmuştur. Ayrıca İslâm kültürü ile Fars edebî dilinin bu teşekkülde önemli tesirini de hesaba katmak lâzımdır. Fars edebiyatını örnek alan ve ona ulaşmağı gaye edinen Çağatay edebiyatının, bilhassa üslûpta geniş ölçüde tesir altında kalacağı tabiî idi. Nitekim Farsçanın resmî dil olarak Orta Asya Türk devletlerinde hüküm sürmesi, klâsik Fars edebiyatının gelişmesinde Türk devletleri yöneticilerinin teşvik ve yardımları, Nevâyî'nin kendi devrindeki kalem sahiplerinin Türkçe yerine Farsça yazmalarından yakınması[11], bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca bu devirdeki geniş kültür münasebetleri, diğer lehçelerden Çağatay yazı diline bazı tesirler olmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönde yapılacak ayrıntılı bir inceleme, bilhassa Azerî Türkçesi yoluyla Çağatay yazı diline pek çok Batı Türkçesi unsurlarının girmiş olduğunu gösterecektir.[12]

Bunun içindir ki Çağatay yazı dilinin temelini ve teşekkülünü belirli sebeplere bağlamağı sakıncalı buluyoruz. Edebî dil her şeyden önce kültürle ilgilidir. Bu sebeple Çağatay edebî dilinin teşekkülünde kültür hayatının birinci derecede rolü olduğunu kabul ediyoruz. Yeni yeni kültür merkezlerinde gelişen ve Nevâyî ile klâsik bir nitelik kazanan bu edebî dilin, Uygur kitabet dilinin veya Karahanlı yazı dilinin olduğu gibi devamı sayılması doğru değildir.[13]

Çağatay edebî dilinin ve edebiyatının devreleri

Çağatay edebî dilinin devreleri konusunda da görüş birliği bulunmamaktadır. Başlıca görüşleri şöylece özetleyebiliriz :

Samoyloviç, XV. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyıla kadar devam eden Orta Asya edebî dili için Çağatayca tâbirini kullanır ve bu yazı dilini dört devreye ayırır :

1. *Karahanlı (Kâşgar) Türkçesi* (XI-XIII. yüzyıllar),
2. *Kıpçak-Oğuz Türkçesi* (XIII-XIV. yüzyıllar),
3. *Çağatay Türkçesi* (XV-XIX. yüzyıllar),
4. *Özbek Türkçesi* (Özbekçe) (XX. yüzyıl).

[11] Alî Şîr Nevâî, *Muhakemet-ül-lûğateyn*, (Şimdiki dile çeviren : İshak Refet Işıtman, Ankara 1941, s. 63-64).

[12] Kemal Eraslan, *Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*, (Metin ve dil hususisyetleri), İstanbul 1969, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doktora tezi; Türkiye Enstitüsü, tez nr. 985, "Dil hususiyetleri" bölümüne bakınız.)

[13] János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", *PhTF*, c. II, Wiesbaden 1964, s. 304-305.

M. A. Şçerbak, Çağatay Türkçesini Özbek dilinin bir devri kabul ederek Özbekçeyi şu devrelere ayırır :

1. *İlk devir* (X-XIII. yüzyıllar). Bu devir müşterek devir olup Batı ve Güney Türkçesi unsurlarının dile girdiği devirdir.

2. *İkinci devir* (XIV-XVII. yüzyıllar). Bu devir sun'î bir dil olarak kabul ettiği Çağatayca devridir.

3. *Üçüncü devir* (XVII-XVIII. yüzyıllar). Bu devir Özbekçeye mahallî dil unsurlarının dahil olduğu devirdir.

J. Eckmann da Orta Asya Türkçesini şu devrelere ayırır :

1. *Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi* (XI-XIII. yüzyıllar),
2. *Hârezm Türkçesi* (XIV. yüzyıl),
3. *Çağatayca* (XV-XX. yüzyıllar). XX. yüzyılın başından itibaren Çağatay edebî dilinin yerini Özbek edebî dili alır.

J. Eckmann, Çağatay edebiyatını da üç devir halinde ele alır :

1. *Klâsik devir öncesi* (XIII-XV. yüzyıllar),
2. *Klâsik devir* (XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıl),
3. *Klâsik devir sonrası* (XVI. yüzyıl başı ile XX. yüzyıl başı). [14]

Fuad Köprülü'nün "Çağatay Edebiyatı" maddesindeki tasnifine uyarak Çağatay edebiyatını, dolayısıyla Çağatay şiirini beş devreye ayırıp incelemek yerinde olur, sanıyoruz.

1. *İlk Çağatay devri* (XIII-XIV. yüzyıllar)

Bu devir Çağatay edebî dilinin ve edebiyatının kuruluş devridir. Şüphesiz ki XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Horasan ve Mâverâünnehr'in kültür merkezlerinde önemli şairler yetiştiren bu edebî dilin bir teşekkül devresi bulunacaktı. Bu bakımdan "Çağatay Türkçesi" adını verdiğimiz bu Orta Asya edebî dilinin XIII. yüzyıl başından itibaren, yâni Moğol istilâsından hemen sonra teşekkül etmeğe başladığını kabul edebiliriz. XI-XII. yüzyıllarda bütün Orta Asya Türk topluluklarında müşterek edebî dil olan Karahanlı veya Hakaniye Türkçesi, Moğol istilâsının Orta Asya Türk dünyasında meydana getirdiği etnik, kültürel ve sosyal yapıdaki karışıklık sebebiyle tesirini ve birleştirici vasfını kaybetti.

Cengiz'in vefatından sonra (m. 1227) muazzam imparatorluk toprakları çocukları arasında parçalandı. Horasan ve Mâverâünnehr bölgesi Cengiz'in ikinci oğlu olan Çağatay'ın idaresinde kaldı. Bu sahada kurulan Çağatay devleti, XV. yüzyılın başlarından itibaren Timurluların idaresinde siyaset ve kültür bakımından büyük bir varlık gösterdi. Başta merkez Semerkand olmak üzere Herat, Merv, Belh gibi şehirler önemli birer kültür merkezi haline geldi. Çağatay edebiyatı asıl bu merkezlerde gelişip güçlendi ve XV.

[14] János Eckmann, adı geçen eser, s. 1-10.

yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nevâyî ile klâsik bir hal aldığı gibi doruk noktasına da yükseldi. XV. yüzyılın ikinci yarısında artık Semerkand'ın yerini Herat alacaktır.

2. *Klâsik devrin başlangıcı* (XV. yüzyılın ilk yarısı)

Çağatay edebiyatının ikinci devresi klâsik öncesi devridir. Timur'un kurduğu muazzam imparatorluk, ölümünden sonra (m. 1405) başlayan taht kavgaları sebebiyle zayıfladı, dağılmaya yüz tuttu. Horasan ve Hârezm dışındaki bazı topraklar fiilen imparatorluk idaresinden çıktı. Buna rağmen Semerkand ve Herat gibi merkezlerde huzur ve asayiş sürdüğü için, buralarda sanat ve edebiyat gelişmesine devam etti. Edebiyat halk arasında değil, Fars dilini ve edebiyatını iyi bilen, Farsça eser yazabilecek seviyede olan aristokrat zümre arasından gelişti. Bu zümre arasında millî dil ve edebiyatın rağbet bulması XIII. yüzyılda *Letâfet-nâme* yazarı Hocendî, *Muhabbet-nâme* yazarı Hârezmî gibi şairlerle başladı. Halk arasında ise Yesevî dervişleriyle Yesevî geleneği ve hikmet tarzı devam ettiriliyordu.[15]

1381 yılında Timur tarafından zapt edilen Herat, önce Mîrân-şâh'ın daha Şâhruh'un idaresinde gelişti ve Semerkand'dan sonra ikinci önemli merkez oldu. Mimarî eserler ve medreselerle süslenen Herat, önce devletin kültür merkezi, daha sonra da Hüseyn-i Baykara'nın saltanatı zamanında siyasî merkez haline getirildi.

Klâsik devirden önce eser vermiş, şiirleriyle Çağatay şiirinin teşekkülünü hazırlamış belli başlı şairlere ve şiirlerinden örneklere geçmeden önce şu hususu belirtmeliyiz:

Bu devir şiirleri klâsik divan şiirinin ilk örnekleridir. Meydana getirilen divanlar, tertip bakımından klâsik devirdeki kadar gelişmiş değildir. Divanda yer alan şiirler daha ziyade münâcât, na't, kaside, gazel, muhammes, tuyuğ ve müfredlerdir. Bazı divanlarda ise çoğu zaman gazel tarzındaki şiirler yer alır. Kullanılan vezinler genellikle aruzun remel, hezec ve rezec bahirlerinin yaygın olan ölçüleridir. Mesnevîlerin çoğu küçük hacimdedir. Bazıları ise mektup tarzında yazılmıştır. Bu devrin baslıca sahsiyetleri şunlardır :

[15] Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983, s. 26-29.

SEKKÂKÎ

Çağatay şiirinin ilk büyük şairi olan Sekkâkî'nin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak kasidelerinden büyük bir kısmının Timurlu hükümdarlarından Halîl Sultan (saltanat yılları : 1405-1409) ve Uluğ Bey (saltanat yılları : 1409-1449) ile büyük devlet adamı vezir Arslan Hâce Tarhan'a ithaf edilmiş olduğuna bakarak, onun XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabileceğini söyleyebiliriz. Alî Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* adlı şairler tezkiresinin ikinci meclisinde verilen bilgiye göre Sekkâkî, Mâverâünnehr'li olup şiirleri Semerkand'da şöhret bulmuş ve Timurluların saray şairliğine yükselmiştir. Bazı kimselerin, onu başkalarının şiirlerini aşırmakla suçlamaları ise doğru değildir.[16] Nevâyî, *Muhâkemetü'l-luğateyn* adlı eserinde de onun Mevlânâ Lutfî kadar büyük bir şair olmadığı görüşünü ileri sürer.[17]

Elimizde bulunan Londra, British Museum'daki tek nüsha divanında bir münâcât, bir na't, on bir kaside, altmış sekiz gazel bulunmaktadır. Na't ile üç gazeli, Lutfî'nin divanında da yer almaktadır. Bu şiirlerin gerçekte kime ait olduğunu tespit etmek oldukça güçtür.[18] Kasidesinden birinin büyük sûfi Hâce Muhammed Pârsâ'ya ithaf edilmiş olması, Sekkâkî'nin tasavvufa meylini göstermekte ise de, onun bir mutasavvıf olmadığı gazellerinde din dışı konuları işlemesinden açıkça bellidir.

Şiirlerinden Sekkâkî'nin usta bir şair olduğu görülmektedir. Kasidelerinde Çağatay edebî dilini ustalıkla kullanması, gazellerindeki incelik ve coşkunluk, onu Çağatay şiirinin kurucularından saymamız için yeterlidir. Dilinde yer yer arkaik unsurlara rastlanması Çağatay edebî dilinin oluşma halinde bulunduğunu göstermektedir.[19] Mevcut tek nüsha divanı Kiril harfleriyle basılmışsa da görmemiz mümkün olmadı.[20]

Aşağıda verdiğimiz örnekler şairin British Museum'daki (Or. 2079) divanından alınmıştır.

[16] Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî*, c. IV, Ankara 1968, s. 75.

[17] İshak Refet Işıtman, adı geçen çeviri, s. 97.

[18] Osman F. Sertkaya, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri, III, Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *TDED*, c. XX, İstanbul 1972, s. 167-176.

[19] Fazla bilgi için bk. Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 290; János Eckmann, adı geçen makale, s. 306-308 ve "Çağatay Dili Örnekleri, III. Sekkâkî divanından parçalar", *TDED*, c. XII, İstanbul 1963, s. 157-174.

[20] *Sakkakiy, Tanlangan asarlar*, Taşkend 1958.

Dîvân'dan

MÜNÂCÂT

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Yoktın ikki dünyânı bar itküçi ol bir ü bar
Özni yok itmek bile âşıklarığa iftihâr
2 Kim sinin͡g yolun͡gda h^{v}ar itti özin boldı azîz
Köp azîz anın͡g üçün horluknı kıldı ihtiyâr
3 Işk otığa ir kirek pervâne tig salsa özin
Köymese cân riştesi şem'î kaçan yahtu yanar
4 Ey celâlın͡g heybetidin kûh u deryâ pest ü huşk
Vey cemâlın͡g nusretidin deşt ü hâmûn merğzâr
5 Barça âlem heybetin͡g deryâsıdın bir katre su
Kıldı lutfun͡g yitti altı törtni andın âşikâr
6 Cümle zerrât-ı cihân yâdın͡g bile meşğûl irür
Ay u kün eflâk ü encüm bahr u ber leyl ü nehâr
7 Ay eger öz bağrına koymadı ışkın͡g dâğını
Ni üçün gâhî tolup gâhî bolur zâr u nizâr
8 Âfitâb-ı hâverî mihrin͡gde zerre tınmayın
Kök atı üzre minip tün kün yiler ol şeh-süvâr
9 Ger felek irmes sinin͡g ışkın͡g yolı ser-geştesi
Sûfîler tig çerh urup nidin kizer her bir diyâr
10 Barça yılduzlar sinin͡g yâdın͡gda özin şem' itip
Her kiçe tan͡gğa tigi kök künbezi içre yanar
11 Kân u deryâ kahrın͡g otında köyüp kaynap tınar
Birisinin͡g bağrı kan u biri her dem bî-karâr
12 Lutf u kahrın͡g kim cemâl birle celâl atı sinin͡g
Ot u su toprak u yilni i'tidâl üzre tutar
13 Âh urup ışkın͡gda yir kök künbezini köydürür
Ehl-i zâhir anın͡g aslın bilmeyin aytur buhâr
14 Pâdişâhâ kök ü yir memlû sinin͡g yâdın͡g bile
Fevk u taht u kabl u ba'd u hem yemîn ü hem yesâr
15 Kim sini sivmes anın͡g mağzın bitürür peşşeî
Kimni sivsen͡g düşmeni def'ine urdun͡g hoş hisâr

16 Ni tilese bar hazînengde velîkîn yok yok
Sığna kilse âsîlerğa hazreringde bâr bar
17 Yâ ilâhî Mustafâ hakkı vü Mi'râc'ı hakı
Hem olarnıng hakkı kim hızmette irdi tört yâr
18 Ol Emîrü'l-mü'minîn Bû Bekr ü Osmân u Ömer
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân Hayder-i zü-Zü'l-fikār
19 Pârsâlar tâ'atı vü âsîler âhı hakı
Kim bu ikkidin yaruyurda buçar nûr birle nâr
20 Âsî kul Sekkâkî'ning isyânığa hôd yok hisâb
Sin kerem birle kiçürgil ey Kerîm Kirdigâr
21 Niçe yıl tuğyân u isyâr tonını kıldım libâs
İmdi uş tuttum yakam estağfiru'llâh sad hezâr
22 Hâdiyâ evvel kamuğnı kigürüp öz yolunga
Vakt-ı âhır bolsa îmân birle dünyâdın çıkar

KASİDE

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*
Der medh-i Uluğ Big Mîrzâ

1 Cihândın kitti teşvîş ü mebâdî-i emân kildi
Halâyık ayş iting bu kün sürûr-ı câvidân kildi
2 Ten irdi bu ulus barça anıng tig cânı bar yâ yok
Bihamdi'llâh Uğan fazlı bile ol tenge cân kildi
3 Bu mevkib gerdi sürmesi tapılmas irdi birip cân
Körüng köz birle Hak sun'ın kim uş hoş râyegân kildi
4 Alem tig barça biglering başı kökke kirek tigse
Kim anlar tekye kılğalı bu kutluğ âsitân kildi
5 Cihândın Ehrimen kitip musahhar bolğay ins ü cân
Kim uş tahtını yil kötrüp Süleymân-ı zamân kildi
6 Bayındı tahtınıng kadrı özin tâc kökke taşladı
Adâlet bâğı sebz oldı çü Nûşîn-i revân kildi
7 Kirek cân bülbüli tün kün nevâdın tınmasa her dem
Çü dôstlarığa hurrem yaz adûlarğa hazân kildi
8 Ra'iyyet koy irür sultân anga çûpân yağı böri
Böri ölgey ü koy tınğay çü Mûsâ tig şubân kildi
9 Bu kündin songra köp tınğay ra'iyyetler ri'âyetdin
Ulus hakkıda ming kurla atadın mihribân kildi
10 Köngüller boldı hoş rûşen körüp kalmadı bir zerre
Karangğuluk kitip hâlî çü hûrşîd-i zamân kildi
11 Sivünsün husrev-i âlî-güher Sultân Uluğ Big kim
Şehen-şeh Şâhruh Big tig şeh-i husrev-nişân kildi

12 Bu şehnin͡g leşgeri kaysı vilâyet sarı azm itse
Felekdin her zamân ol dem nidâ-yı el-emân kildi
13 Bular ilge kılıç nîze alıp heycâğa kirgende
Hîç iş kilmedi a'dâdın meger âh u fiğân kildi
14 Bu leşger yitkenin körsen͡g yasap a'dânın͡g üstige
Sağınğay sin çerig irmes meger gürz ü sinân kildi
15 Şehen-şâhâ sinin͡g atın͡g Şeh-i kişver-güşây irdi
Al imdi dünyânı köktin lakab Gîtî-sitân kildi
16 Tavar u koy bigin düşmen körüp bahtın͡g kavîsini
Öz ilgin bağlap allın͡gğa za'îf ü nâ-tüvân kildi
17 Kirip tülkü bigin düşmen inide ölgey açlıkdın
Ni kılsun üstine heybet bile şîr-i jeyân kildi
18 Kuruğ sevdâ bışurdı vü velî hâm itti işlerin
Âhır körgil bu sevdâdın başığa ni ziyân kildi
19 Eyâ şâhâ melek-sîret sinin͡g vasfın͡g sözi içre
Okıyın imdi allın͡gda yana bir dâsitân kildi
20 İşikin͡g toprakı mecrûh bolğan cân u tenlerge
Şifâlık merhemî boldı bisât-ı perniyân kildi
21 Ni kim Nûşîn-revân adl işi içre kıldı taksîrin
Kamuğınğa anın͡g bir bir şerîf zâtı zamân kildi
22 Selâtîn dünyâda köp kildi vü kiçti sinin͡g tig bir
Feleknin͡g ger tili bolsa ayıtsun kim kaçan kildi
23 Melek tig zühd ü tâ'atda işin͡gni müntehâ kıldık
Bu iştin lâ-cerem Sidre san͡ga ednâ mekân kildi
24 Kaçan Keyvân bigin anlar sarây u tâkı allığa
Tilese pâsibânlıknı şeh-i Hindûsitân kildi
25 Sinin͡g bezmin͡gde kiltürüp işikke Zühre'ni gerdûn
Didi tendâ idin͡g ednâ kenîzek medh-hᵛân kildi
26 Gedâlar râyegân tapkay zarûrî mâl-ı Kārûn'nı
Yed-i beyzâ bigin ilgin͡g cihânğa zer-feşân kildi
27 Uluska toy birür bolsan͡g koyup altun kümüş girde
Murassa' yinçüler birle felektin ikki hᵛân kildi
28 Kılıç yaşnatsan͡g uruşta anın͡g key şu'lesin düşmen
Körüp aytur kamuğ hey hey kaçın͡g berk-ı yaman kildi
29 Okun͡gnı körse sehmin͡gdin sün͡gün͡g tig titrer a'zâsı
Digey a'dâ kim uş cânğa belâ-yı nâgehân kildi
30 Kişi kim kahrın͡ga uçrar şekāvet birle ün tapdı
Velî lutfun͡gnı tapkanğa sa'âdetdin nişân kildi
31 Şehâ lutfun͡gnı tapkum dip du'âçı bende Sekkâkî
Bilin cânı bile bağlap bu hıdmetğa revân kildi
32 İrür men hânedânın͡gnın͡g kön͡gül birle du'âçısı
Mun͡ga bürhân tileseler sözüm hôd çın ayân kildi

33 Memâlik nazmı vü dînning koruğıdur şerîf zâtıng
Nebî tig şer'î işinde zamîring hurdedân kildi
34 Cihânda karnlar tirig bolup izzet bile turğıl
Ezel vaktıda çün atıng Şeh-i sâhib-kırân kildi

GAZELLER

I

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

1 Boyung tig bütmedi bustân ara serv-i revân ey cân
Yüzüng tig hem açılmadı çemende gülsitân ey cân
2 Okunguznung başakınğa köngül müştâk u köz âşık
Bular talaşmakın boldı ol ikki ara kan ey cân
3 Birer Rûm iline zülfüng Habeş'ning leşgerin salsa
Köngül ilginde ol sâ'at tapılmas hîç emân ey cân
4 Sening la'lıngdın uftanıp kızarur la'l kân içre
Hased iltür mening yüzüm körüben za'ferân ey cân
5 Yüzümnüng sarığın bilmes bakıp düşmen bihamdi'llâh
Bu eşkim himmeti kıldı itekim erğavân ey cân
6 Yüzüng devrinde közlerim gehî la'l u gehî lu'lu'
Çıkarur körse bu sâ'at uyalur bahr u kân ey cân
7 Felek Sekkâkî'ge bu kün kulung min dir cihet zâhir
Tün ahşam itlering birle oturmış bir zamân ey cân

II

Recez : *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*

1 Ey cândın artuk sivgenim kasd itme âhır cânıma
Rahm itkil öltürme mini nâ-hak kılur sin kanıma
2 Otluk közüng allında köp biryân kıldım cân u dil
Ösrük hem ol kâfir nidin meyl itmedi biryânıma
3 Yüzi kara bolsun közüm andın körer min bu belâ
Yok bolsun ol könglüm mening hîç kirmedi fermânıma
4 Köz irning ü tişing körüp evvel nazarnı yığmadı
Âhır çıkarsa la'l u dür ni sûd uşal ummânuma
5 Ol zülf çîninğa köngül tüşti hatâsın bilmedi
Ey halk bir Tingri üçün pend iting ol nâdânıma
6 Könglüm ivini bozdung u hergiz imâret kılmadıng
Ey hüsn genci bir nazar kıl bârî bu vîrânıma
7 Sekkâkî yığlap köz yaşın yaz yamğurı tig yağdurur
Tigürgil anı ey sabâ yüzi gül-i handânıma

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Firkatın͡gdın ey perî ten köydi vü cân yığladı
Dem-be-dem ikki közüm hôd kayğudın kan yığladı
2 Hîç devâ yok derd kim cânımda bar anı körüp
Tonnı çâk itti tabîb ü dârû dermân yığladı
3 Dür tişin͡g ü gül yüzün͡gni an͡gıp ança yığladım
Kim man͡ga min͡g nevha birle ebr-i nisân yığladı
4 Tün kiçe mecliste yüzün͡g vasfıdın kiçti hadîs
Şem' ğayret otına yandı vü sûzân yığladı
5 İşkin͡gde it bigin yattım niçe yıl kurulup
Uşbu hâlımnı körüp kâfir müselmân yığladı
6 Yığladı hattâ rakībnün͡g rahmı kilgendin man͡ga
Bârî ol katığ kön͡güllüg çın mu yalğan yığladı
7 Bildiler yüzin körüp Sekkâkî hâlın sormayın
Hâs u âm u şehr ü dih dânâ vü nâdân yığladı

IV

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

1 Körüp gül tig yüzün͡g cân pâre pâre
Ciger hem kıldı ol cân pâre pâre
2 Cânım körgen cefânın͡g min͡gde birin
Bolur ger körse sendân pâre pâre
3 Külerde körse ağzı birle tişin
Bolur gül-nâr-ı handân pâre pâre
4 Ni tan͡g munda özin çâk itse ğonçe
Anın͡g tig boldı çendân pâre pâre
5 Bağır kan kıldı irnindin vü boldı
Közümde la'l u mercân pâre pâre
6 Sakakın kîş bakası öpkenindin
Cânım çâk u girîbân pâre pâre
7 Kön͡gül Sekkâkî tig cân birle râzî
Cigerni kılsa ol cân pâre pâre

MÜNÂCÂT

1 Yoktan iki dünyayı (bu dünya ve öbür dünyayı) var eden o "bir ve var" olan Allah! Aşıkların, kendilerini senin yolunda yok etmekle övündüler.

2 Senin yolunda kendisini değersiz kılan kişi aziz oldu; onun için bir çok aziz kişi değersiz olmayı seçti.

3 Aşk ateşine kendisini pervane gibi atan er gerek; can ipliği (fitili) yanmayan bir mumun ışığı nasıl parlak olur?

4 Ey celâlinin (ululuğunun) heybetinden dağ ve deniz, alçak ve kuru hale gelen ve ey cemalinin (yüz güzelliğinin) üstünlüğünden çöl ve sahra, çayırlık hale gelen!

5 Bütün âlem heybetinin denizinde bir damla su gibidir, onun için lutfun yediyi (İslâm coğrafyacılarının taksim ettikleri yedi yer yüzü bölgesini, yedi iklimi) ve dördü (eskilerin madde âlemini meydana getirdiğine inandıkları su, hava, toprak ve ateşten oluşan dört unsuru) âşıkâr etti.

6 Cihanın her zerresi, ay ve güneş gökler ve yıldızlar, deniz ve kara, gece ve gündüz, hep senin adını anmaktadırlar (seni tesbih etmektedirler, ululamaktadırlar).

7 Ay, eğer kendi bağrına aşkının dâğını (yanık yarasını) koymadı ise, niçin bazen dolar (dolunay haline gelir), bazen de zayıflar (tutulur)?

8 Doğu güneşi senin sevginle bir an olsun dinlenmeden gök atı üzerine binip gece gündüz hızla dolaşır.

9 Eğer gök senin aşkının yolunda hayran değilse, niçin sûfiler gibi dönerek (veya tef çalarak) her diyarı dolaşır?

10 Bütün yıldızlar seni anarak (adını ululayarak) kendilerini mum edip her gece tan vaktine kadar gök kubbesi içinde yanarlar (ışık saçarlar).

11 Maden ocağı ile deniz senin kahrının ateşinde yanıp kaynayıp sükuna kavuşurlar; birinin (maden ocağının) bağrı kandır (çünkü bağrı kazılmak suretiyle kırmızı renkli la'l ve benzeri değerli cevherler çıkarılır), biri (deniz) de her an kararsızdır (yâni hareket halindedir).

12 Lutuf ile kahrın, senin cemal ve celâl adındır; onlar ateş, su, toprak ve havayı (dört unsuru) itidal üzre (dengeli şekilde) tutarlar (yâni kâinatte her şey ilâhi âhenk içinde bulunmaktadır).

13 Onlar (dört unsur) aşkınla âh ederek yer ve gök kürelerini yakarlar; zahir ehli (hakikatin dış yüzünü görüp ona göre hüküm verenler), bunun aslını bilmedikleri için bu âha buhar derler.

14 Ey Padişah (Allah), gök ve yer, üst ve alt, ön ve son, sağ ve sol, hep senin adını anmaktadırlar (senin adınla doludurlar).

15 Seni sevmeyen kişinin beynini bir sivri sinek bitirir (Hz. İbrâhim'e inanmayan ve dâvetini kabul etmeyen Babil hükümdarı Nemrut'a Allah'ın verdiği cezaya telmih var. İnanışa göre Nemrut'un burnundan beynine giren bir sivri sinek şiddetli ağrılara sebep olur. Bu ağrılardan kurtulmak isteyen Nemrut, kafasını tokmaklatır, beyni patlar ve ölür.); sevdiğin kimseyi de düşmanlarından korumak için bir hisar (kale) içine alırsın.

16 İstenilen her şey senin hazinende vardır, yok yoktur; sana sığınan âsileri bile huzuruna kabul edersin.

17 Yâ İlâhi, Hz. Mustafa ve Mi'râc'ı hakkı için, hem de onun hizmetinde olan dört dost (dört seçkin dost denilen ilk dört halife : Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) hakkı için;

18 o mü'minler emiri Ebû Bekir, Osman, Ömer ve yiğitler şahı, Allah'ın arslanı (Hz. Ali'nin lakabı : Esedu'llah) ve Zülfikar (Hz. Ali'nin kılıcı) sahibi Haydar (Hz. Ali) için,

19 sûfiler (dindarlar) tâatı (Allah'a ibadet ve kulluk etme) ve âsiler âhı hakkı için ki bu ikisinin parlamasından nur ile ateş köşe bucak kaçar.

20 Ey cömertlik ve lutuf sahibi Allah, sen keremin ile isyanına sınır olmayan âsî kul Sekkâkî'nin günahlarını bağışla!

21 Nice yıl taşkınlık ve isyan elbisesini giydim; şimdi de yakamı tuttum (pişman oldum), yüzlerce defa estağfirullah!

22 Ey kullarını doğru yola sokan (yüce Allah), önce herkesi kendi yoluna sok (hidayete erdir); ölüm vakti gelince de beni imanla dünyadan çıkar (imanla âhirete gönder)!

KASÎDE

1 Cihandan karışıklık gitti ve emniyet devri geldi; ey halk, bu gün eğlenin ki daimi neş'e zamanı geldi.

2 Bu ulus, canı var-yok bir beden gibiydi; Allah'a şükür, Kadir (her şeye gücü yeten) Allah'ın lutfu ile o bedene can geldi.

3 Bu alayın toprağı sürmesi (göze sürme gibi çekilen Uluğ Bey'in ayak bastığı toprak) can vermekle bulunmaz idi; Hakk'ın yaratıcı kudretini göz ile görün ki ne hoş, karşılıksız ortaya çıktı.

4 Bütün beylerin başı bayrak gibi göğe değmeli (erişmeli), çünkü onların güvenle sığınmaları için bu kutlu dayanak (Uluğ Bey) geldi.

5 Cihandan Ehrimen (Zerdüşt dininde kötülük tanrısı, şeytan) gidip insanlar ve cinler senin hükmün altına girecek, çünkü tahtını yel götürdüğü Hz. Süleyman'ın yerine zamanın Süleyman'ı (Uluğ Bey) geldi. (İnanışa göre Hz. Süleyman. insanlara ve cinlere hükmeder, her mahlûkun dilini bilirdi. Nereye giderse, rüzgâr da tahtını oraya götürürdü.)

6 Tahtının kıymeti arttı, tâc kendisini göğe fırlattı (taht ve tâc Uluğ Bey ile değer kazandı); adalet bahçesi yeşerdi, çünkü Nûşin-revan gibi adaletiyle meşhur olan Uluğ Bey geldi.

7 Can bülbülü gerek ki gece gündüz nevâdan kesilmese (yanık yanık ötse), çünkü (Uluğ Bey'in) dostlarına mutlu yaz, düşmanlarına ise sonbahar geldi.

8 Tebaa (halk) koyun, sultan ona çoban, düşman ise kurttur; kurt ölecek, koyun emniyete kavuşacak, çünkü Hz. Mûsa gibi çoban (Uluğ Bey) geldi.

9 Bu günden sonra halk idareden emin olacak, çünkü ulusun hakkında bin kuşak atadan beri vefalı, kerem sahibi (Uluğ Bey) geldi.

10 Gönüller hoş bir şekilde parlak olup (mutlu olup), zerrece karanlık (keder) kalmayıp gitti, çünkü zamanın güneşi (olan Uluğ Bey) geldi.

11 O yüce yaradılışlı padişah Sultan Uluğ Bey sevinsin ki, şahlar şahı Şahruh Bey gibi padişah nişanlı yüce bir şah geldi.

12 Bu padişahın askeri hangi vilâyete doğru sefere çıksa, gökten her zaman el-aman (imdat) nidası gelir.

13 Bunlar ele kılıç, mızrak alıp savaşa girseler, düşman hiçbir şey yapamaz, ancak âh ve figan eder.

14 Bu askerin düşman üzerine sevkedildiğini görsen, sanırsın ki asker değil, gürz ve mızrak topluluğu geldi.

15 Ey şahlar şahı, senin adın "ülkeler feth eden şah" idi; şimdi dünyayı al, çünkü sana gökten lakab olarak" dünyayı alan" geldi.

16 Davar ve koyun gibi olan düşman, bahtın kuvvetlisini görünce (senin gibi yüce bahtlı bir padişahı görünce), huzurunda el bağlayıp zayıf ve güçsüz hale geldi.

17 Düşman tilki gibi inine girip açlıktan ölecek; başka ne yapsın ki üzerine heybet ile yaralı (kükremiş) arslan geldi.

18 Kuru sevda pişirip (boş hayallere kapılıp) işlerini çiğ (çürük) tuttular; sonunda gör ki bu sevdadan başlarına ne ziyan geldi.

19 Ey melek yaradılışlı padişah, huzurunda senin vasfını (meziyetlerini) dile getirecek bir destan okuyayım.

20 Eşiğinin toprağı yaralı can ve bedenlere şifa veren bir merhem oldu, onlara yumuşak döşek gibi geldi.

21 Nûşin-revan (adaletiyle meşhur eski İran hükümdarlarından) adalet işinde ne kadar kusurlu iş kıldı ise, onun (Uluğ Bey'in) şerif zâtı hepsine bir bir kefil oldu.

22 Dünyada çok sultan geldi ve geçti; ancak feleğin dili olsa da söylese, senin gibi biri ne zaman geldi (yâni gelmedi)?

23 Melek gibi zühd ve tâat işini sona erdir; bu sebepten Sidre (Arş'ın sağında altıncı veya yedinci gökte bulunan bir ağaç. Yanında cennet vardır. Sidre'nin ötesi Allah'ın zât âlemidir ki buraya beşer geçemez. Hz. Mu-

hammed tek başına Allah'ın lutfu ile Mirâc'da Sidre'nin ötesinde Allah katına varmıştır.) sana en aşağı mekân geldi (yâni senin mekânın Hz. Peygamber gibi Sidre'nin ötesinde, Allah katındadır).

24 Keyvan (Zühal yıldızı) gibi sarayının önünde beçkilik etmek için Hindistan padişahı geldi. (Keyvan yedinci gökte olduğundan diğer yıldızlardan yücedir. Siyah renk ona âittir, ayrıca dünyanın yedinci iklimi olan Hindistan'a hakimdir. Şair böylece göklerin bekçisi olan Keyvan ile Hindistan padişahı arasında güzel bir münasebet kurmaktadır).

25 Senin meclisinde felek eşiğe (huzuruna) Zühre'yi (Üçüncü gökte olan bu yıldız, yeşil renk sahibidir ve çalgıcı olarak tasvif edilir, herkese sevinç verir.) getirip "Tempo tutun, değersiz cariye olarak medhedici (Zühre) geldi." dedi.

26 Dilenciler Karun'un (zenginliği ile edebiyata geçen biri) malını kolaylıkla ele geçirirler; çünkü Yed-i beyzâ (Hz. Mûsa'nın firavuna mucize olarak gösterdiği beyaz eli) gibi olan elin cihana altın saçıcı olarak geldi (yâni cömertliğin dilencileri bile Karun gibi zengin kıldı).

27 Ulusa (halka) ziyafet verir olsan, altın, gümüş ve incilerle bezeli gökten iki sofra gelir.

28 Savaşta kılıcını şimşek gibi çaktırsan, onun parıltısını gören düşmanların hepsi, "Hey hey kaçın, yaman bir yıldırım düştü." derler.

29 Okunu görse, korkusundan süngün gibi düşmanın uzuvları titrer ve "İşte cana, ansızın ortaya çıkan belâ geldi." der.

30 Eşkıyalıkla şöhret bulan kimse kahrına uğrar, fakat lutfunu bulmiş olan da saadete erişir.

31 Ey padişah, lutfuna erişsin diye kulun Sekkâkî duacıdır; can ile itaat ederek bu hizmete koşarak geldi.

32 Ben hanedanının gönül ile duacısıyım; buna delil dileseler, sözüm açıklıkla ortadadır.

33 Senin şerif zâtın ülkenin düzenleyicisi ve dinin koruyucusdur; Hz. Peygamber gibi şeriat işinde şahsiyetin çok hassas oldu (şeriat işinde çok hassas davrandın).

34 Cihanda çağlar diri olup (baki kalıp) izzetle devran sür, çünkü ezelden adın "sahip-kıran padişah" (Zühre ile Müşteri yıldızının bir araya geldiği zaman dünyaya gelmiş olan, kutlu ve bahtiyar) geldi (yani Tanrı sana ezelde kutlu ve bahtiyar olmayı nasip etmiştir).

GAZELLER

I

1 Ey can (sevgili), boyun gibi bahçede yürüyen bir servi yetişmedi; yüzün gibi de çemende bir gül açılmadı.

2 Okunuzun (kirpiğinizin) temrenine gönül müştak, göz aşıktır; bunların birbiriyle dalaşmasından arada kan oldu, ey can!

3 Rum ülkesine saçların birazcık Habeş askerini salsa (yâni yüzüne dökülen siyah saçlarını göz görse), gönül ülkesinde o saat hiç emniyet kalmaz (yani gönül hemen kendisinden geçip aşık olur), ey can!

4 La'l (Kırmızı renkli kıymetli bir taş, bu sebeple edebiyatta sevgilinin dudağı la'le benzetilir.) senin la'linden (dudaklarından) utanıp kaynağında kızarır; za'feran (sarı renkli bir madde) da benim yüzümü görünce kıskanır, ey can!

5 Allah'a hamdolsun, yüzümün sarılığını düşman bilmez; bu göz yaşlarımın himmeti eteğimi erguvan renkli (kırmızı) kıldı, ey can!

6 Yüzünü görünce gözlerimden bazen la'l, bazen de inci (yani göz yaşları) dökülür; deniz ve maden ocağı bunu görseler, o saat utanırlar, ey can!

7 Felek Sekkâkî'ye bugün kulunum der, sebebi açık, çünkü dün akşam itlerin (aşıkların) ile birlikte bir zaman oturmuş, ey can!

II

1 Ey candan fazla sevdiğim, canıma kasd etme, merhamet et, beni öldürme; haksız yere kanıma girersin.

2 Ateşli gözünün karşısında can ve gönlümü kebap ettim; o sarhoş ve kâfir gözün neden kebabıma (can ve gönlüme) dönüp bakmadı?

3 Gözümün yüzü kara olsun, bu belâya onun yüzünden uğradım; gönlüm de yok olsun, çünkü hiç emrim altına girmedi.

4 Göz, önce dudak ve dişini görüp bakışını ondan alamadı, sonunda da la'l ve inci çıkarsa (yâni gözlerim la'l ve inci gibi göz yaşı dökse), ummanıma ne fayda? (Bilindiği gibi inci denizden çıkarılır.)

5 Sevgilinin saçı omuzuna düştü ve gönül hatasını bilmedi (yâni ona bağlanmanın, sevgiliye aşık olmanın hata olduğunu bilmedi); ey halk, bir olan Tanrı için o cahilime nasihat edin!

6 Gönlümün evini bozdun ve asla onarmadın; ey güzellik hazinesi, bari bu viranıma (gönlüme) bir nazar kıl!

7 Sekkâkî ağlayarak göz yaşını yaz yağmuru gibi yağdırır; ey sabah rüzgârı (Eski edebiyatta sabah rüzgârı habercidir.), bu durumu yüzü gülen bir güle benzeyen sevgilime bildir (ulaştır)!

III

1 Ey perî (sevgili), ayrılığından ten yandı ve can ağladı; zaman zaman iki gözüm kaygıdan kan ağladı (kanlı göz yaşı döktü).

2 Canımda devası olmayan bir dert var ki doktor görünce elbisesini parçaladı; (halime) ilaç da, derman da ağladı.

3 İnci dişini, gül yüzünü anıp o kadar ağladım ki bana bin feryad ile nisan bulutu bile ağladı. (Bilindiği gibi nisan bulutu bol yağış getirir.)

4 Dün gece mecliste yüzün vasfından (güzelliğinden) söz edilince, mum gayret ateşine yanıp ağladı. (Yanan mumun damlalar halinde erimesi ve mumun yanmayan kısımları üzerine dökülmesi, yüz üzerine dökülen göz yaşlarına benzetilmiştir.)

5 Nice yıl eşiğinde it gibi kıvrılarak yattım; bu halime kâfir de müslüman da ağladı.

6 Rakip bile merhamete gelerek bana ağladı; o katı gönüllü (rakip) gerçekten mi, yalandan mı ağladı?

7 Sekkâkî'nin yüzünü görüp sormadan halini bildiler; herkes, şehirli ve köylü, âlim ve cahil ağladılar.

IV

1 Gül gibi yüzünü görünce can parça parça oldu; o can (sevgili) ciğeri de parça parça kıldı.

2 Eğer canımın gördüğü acının binde birini sendân (örs) görseydi, parça parça olurdu.

3 Nar çiçeği, güldüğü zaman (sevgilinin) ağzı ile dişini görseydi, kıskandığından) parça parça olurdu .

4 Gonca kendisini bu sırada parçalasa, şaşılacak şey değil; onun gibi sandal ağacı da parça parça olurdu.

5 Dudağından bağır kan oldu (Dudak ile kanlı bağır arasında kırmızılık bakımından münasebet kurulmuş.) ve gözümde la'l ve mercan (göz yaşı) parça parça oldu (gözümden damla damla göz yaşı aktı).

6 Şakağını okluk öptüğünden beri (Ok kabzası deniz kaplumbağasının saydam ve yumuşakça olan kabuğundan yapılır ve ok atarken kabza yanağa değdirilir.), can parçalandı ve yaka (ok kabzasını kıskandığı için) parça parça oldu.

7 O can (sevgili) bağrı parça parça kılsa da, gönül Sekkâkî gibi buna râzıdır.

HAYDAR TİLBE

Türkî-gûy "Türkçe söyleyen" lâkabı ile şöhret bulan Mîr Haydar veya eserindeki şekliyle Haydar Tilbe'nin [21] hayatı hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Nevâyî, *Muhakemetü'l-luğateyn* adlı eserinde onun Hârezmli olduğunu kaybetmektedir. [22] Timur'un torumlarından İskender b. Ömer Şeyh Mîrzâ namına kaleme aldığı *Mahzenü'l-esrâr* adlı mesnevîsi, onun XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını göstermektedir. Haydar Tilbe'nin Mevlânâ Lutfî'den sonra XV. yüzyılın en kudretli şairi olduğu kabul edilmektedir. [23]

Mahzenü'l-esrâr "Sırlar hazinesi", Nizâmî'nin aynı adlı mesnevîsine nazire olarak yazılmıştır. Mesnevîde yer alan fahriyelerden Haydar Tilbe'nin XV. yüzyılda büyük bir şöhret sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Nazım tekniği ve ifade bakımından oldukça başarılı olan eser, on makaleden ibarettir. Her makalenin sonunda konuyla ilgili bir hikâye yer almaktadır. Eser aruzun recez (*müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*) bahriyle yazılmıştır. [24] Mesnevînin Türkiye ve dünya kitaplarında birçok yazma nüshaları bulunmaktadır. [25]

Haydar Tilbe'nin elimizde bulunan bu mesnevîsinden başka şiirlerinin de olabileceği düşünülürse de şimdiye kadar rastlanmamıştır.

Mahzenü'l-esrâr'dan aşağıda verdiğimiz bölüm, Topkapı Sarayı nüshasından alınmıştır.

[21] Fuâd Köprülü, adı geçen maddesinde (s. 290) ve János Eckmann, adı geçen makalesinde (PhTF, c. II, s. 317) şairin adını "Haydar Hârezmî" şeklinde kaydetmişlerdir ki doğru değildir. Düzeltilmesi için bk. Tourkhan Gandjei, *Il "Muhabbet-nâme" di Horezmî*, Estratto dagli Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli, Nuovu Serie, volumi VI e VII, Roma 1958, s. 131-166.

[22] İshak Refet Işıtman, adı geçen çeviri, s. 97.

[23] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 290-291.

[24] János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 317-321).

[25] *Mahzenü'l-esrâr*'ın yazma nüshaları için bk. Topkapı Sarayı, Evrak Hazinesi Bl. nr. 1460; Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 978; Süleymaniye Genel Kitaplığı, Ayasofya Ktp. nr. 4757; Viyana, Staatsbibliothek, nr. 647; Londra, British Museum, Add. 7914, y. 115b-141b; Fatih, Millet Ktp. Ali Emirî, manzum eserler, nr. 951.

MUNÂCÂT

1 Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Feth ü zafer âyetidür ey hakîm
2 Başlasan͡g iş atı bile başlakıl
Tin͡gri atı birle anı hatm kıl
3 Çerh ü felek devr urar atıdın
Cümle cihân boldı ayân zâtıdın
4 Her ni kim iş başlasan͡g ey nîk-zâd
Tin͡gri atıdın tapar ol iş güşâd
5 Yok idi bu yir bile kök şöhreti
Barçanı bar kıldı anın͡g kudreti
6 Kudret iyesidür ü perverdigâr
Bende sırrını bilür ol âşikâr
7 Bir niçege birmiş idi izz ü câh
Bir niçeni kıldı ğazabdın tebâh
8 Bir niçege tâc-ı risâlet birip
Bir niçege nûr-ı hidâyet birip
9 Bir niçeni kıldı cihânda nebî
Bir niçenün͡g koydı atını velî
10 Barça ulusnın͡g kirekin Ol bilür
Kudret iyesi ni tilerse kılur
11 Yoktur an͡ga hîç şerîk ü vezîr
Misli anın͡g yoktur özi bî-nazîr

N A' T

1 Cümle rüsül serveridür Mustafâ
Kân-ı kerem ma'den-i sıdk u sefâ
2 Kurb makāmında habîb-i İlâh
Âdem ü âleme anı kıldı şâh
3 Vasl bisâtını kılıp tekye-gâh
Boldı biz ümmetler üçün özr-h^{v}âh
4 Bizge eger bolmasa andak şefî'
Bozğay irdi bizni hisâl-ı şenî'
5 Bar idi köp tâyife bizdin burun
Ömrleri dünyâda bolğan uzun
6 Barçasına kulluk içün emr-i şer'
Keşf bolup vahy bile asl u fer'
7 Biri eger kılsa idi bir günâh
Barçasına kahr iter irdi İlâh

8 Biz kim ayakdın baş irür biz harâb
Bizdin ayamas keremin hîç bâb
9 Bolma hamiyyetğa himâyetni kör
Kalma anâ içre inâyetni kör
10 Ol kim irür Nûh bile hem-kadem
Cümle-i Tûfân'dın anğa hôd ni ğam
11 Niçeki yok bizde ibâdet atı
Şükr ki bardur biz anınğ ümmeti

MÜNÂCÂT

1 Ey hakîm, Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile" fetih ve zafer âyetidir (yâni her şeye onunla başlanır ve her iş onunla başarıya ulaşır).

2 Bir işe başlasan, Allah'ın adı ile başla; Tanrı adı ile başlanılan her iş tamamlanır.

3 Gökler (Allah'ın) adı ile dönerler; bütün âlem O'nun zâtı sebebiyle var oldu (her şey O'nun sıfatlarının tecellisidir).

4 Ey iyi yaradılışlı, başladığın her iş Tanrı adı ile başarıya ulaşır.

5 Başlangıçta bu yerle gök bilinmiyordu (var değildi), hepsini O'nun kudreti var kıldı.

6 O, herkesi esirgeyici (besleyici, terbiye edici) kudret sahibidir; kullarının sırrını açıkça bilir (hiçbir şey O'ndan gizli değildir).

7 Bir çoğuna (bazılarına) izzet ve mevki vermiştir, bir çoğunu (bazılarını) da gazabıyla mahvetmiştir.

8 Bazısına Risalet (peygamberlik) tâcı verdi (peygamber kıldı), bazısına da hidayet nuru verdi (doğru yola, Hak yoluna yöneltti).

9 Bazılarını dünyada Nebî kıldı, bazılarının da adını veli koydu.

10 Bütün halkın (herkesin) ihtiyacını O bilir; O kudret sahibidir, ne dilerse yapar (gücü her şeyi yapmağa kadirdir).

11 O'nun ortağı ve veziri yoktur; eşi de yoktur ve benzersizdir.

NA'T

1 Mustafa (Hz. Muhammed) bütün peygamberlerin başıdır; cömertlik kaynağı, doğruluk ve saflık (temizlik) ocağıdır.

2 Hakk'a yakınlıkta, Allah'ın sevgili kuludur; Allah onu insanlara ve âlemlere şah kıldı (hükümdar kıldı).

3 Kavuşma döşeğini dayanak kılıp (Hakk'ın huzuruna ulaşıp), biz ümmetleri için Hak'tan şefaatte bulundu.

4 Eğer bize şefaatçı olmasa idi, kötü amellerimiz bizleri perişan ederdi.

5 Bizden önce çok insanlar geldi, ömürleri de dünyada uzun olmuştu.

6 Hepsine, (Allah'a) kulluk etmeleri için şeriat emirleri vahiy yoluyla ayrıntılı şekilde nâzil oldu.

7 Eğer bir kimse bir günah işlese idi, hepsine Allah kahr ederdi (hepsini cezalandırırdı).

8 Baştan ayağa harap (günahkâr) olmamıza rağmen, O keremini bizden esirgemedi.

9 Boşuna çabalama, himayeti gör; eziyet içinde kalma inayeti gör!

10 O ki Hz. Nûh ile yoldaştır, Tûfân'lardan ona ne gam?

11 Her ne kadar biz ibadette kusurlu isek de, Allah'a şükür ki onun ümmetiyiz.

MEVLÂNÂ LUTFÎ

XV. yüzyılın ilk yarısında Çağatayca şiirleriyle şöhret bulan Mevlânâ Lutfî, Çağatay şiirinin gelişmesinde önemli rol oynayan bir şairdir. Nevâyî *Mecâlisü'n-nefâ'is*[26] ve *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*[27] adlı eserlerinde Lutfî'ye yer verip "Bu kavmin üstadı ve söz melikidir" ifadesiyle ona karşı duyduğu takdir ve hayranlığı dile getirmiştir. Yine Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre Şeyh Şihâbüddin-i Hiyâbânî'ye intisap eden Mevlânâ Lutfî, ölünceye kadar ona bağlı kalmıştır.

Hayatının büyük bir kısmını Baysungur Mîrzâ'nın mâiyetinde geçiren Lutfî'nin doğum yeri ve yılı belli değildir. Ölüm tarihi olarak gösterilen 1482 veya 1492 tarihleri ise kesin değildir. Ancak bir asra yakın uzun bir ömür sürdüğü muhakkaktır. Kayıtlara göre Herat'a bağlı Kenâr köyünde gömülüdür. Şâhruh'tan Hüseyn-i Baykara'ya kadar pek çok Timurlu şehzadelerinin iltifat ve teveccühüne mazhar olmuştur.[28]

Elimizde bulunan divanı ile *Gül ü Nevrûz* mesnevîsi, onun büyük bir şair olduğunu, Çağatay dilini ustalıkla kullandığını, klâsik edebiyatın teknik ve inceliklerine vâkıf bulunduğunu açıkça göstermektedir. Ustaca kasideleri, âşıkane ve sûfiyâne gazelleri ve cinaslı tuyuğları ile, o zamanki Türk-İslâm kültür çevrelerinde haklı bir şöhret kazanan Mevlânâ Lutfî, kendisinden sonra gelen birçok şair üzerinde de müessir olmuştur. Nevâyî, onun Şerâfeddîn Alî Yezdî'nin *Zafer-nâme* adlı meşhur tarihini Türkçe'ye tercüme ettiğini bildirirse de böyle bir tercüme henüz ele geçmiş değildir.[29]

Lutfî'nin şöhretinin yayılmasında, gazellerinde kullandığı ustaca dil ve üslüp, ince hayaller başlıca rol oynamıştır. Dilinde yabancı unsurlar oldukça az, Oğuz-Kıpçak hususiyetleri ise çokça görülür. Bununla beraber şiirleri Çağatay şiirinin en güzel örnekleri arasında yer alır.

[26] Agâh Sırrı Levend, adı geçen eser, s. 73-74.
[27] Kemal Eraslan, adı geçen eser, (*Nesâyim*, s. 436).
[28] Agâh Sırrı Levend, adı geçen eser, c. IV, s. 73-74.
[29] Agâh Sırrı Levend, adı geçen eser, c. IV, s. 74.

Divanının Türkiye ve dünya kitaplıklarında birçok nüshaları bulunmaktadır.[30] Divanının tenkitli metni ve indeksi Günay Karaağaç tarafından doktora tezi olarak hazırlanmışsa da henüz yayımlanmamıştır.[31] Aşağıda divandan verdiğimiz örnekler bu çalışmadan alınmıştır.

Gül ü Nevrûz mesnevîsi ilk defa İran'da hüküm süren Muzafferîler zamanının şair ve tabibi Celâleddîn Tabîb tarafından 1333 (h. 734) yılında Farsça nazmedilmiştir. Eser Lutfî tarafından Türkçe'ye manzum olarak 1411 (h. 814) yılında Celâlü'd-dîn ve'd-dünyâ Ebu'l-Muzaffer İskender Sultân b. Ömer Şeyh Mîrzâ namına tercüme edilmiştir.[32] Eser 1228 beyit olup aruzun hezec (*mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*) bahriyle yazılmıştır. Lutfî, bu mesnevisinde Çağatay edebî dilini ustalıkla kullanmış, eserine âdeta telif hüviyeti vermiştir.[33] Mesnevînin Londra ve Lâleli nüshaları karşılaştırılarak metni Leman Dinçer tarafından mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.[34] Eserin Türkiye ve dünya kitaplıklarında birçok nüshaları bulmaktadır.[35] Aşağıda verdiğimiz bölüm Londra nüshasından alınmıştır.

[30] Lutfî divanının yazma nüshaları için bk. Londra, British Museum, Add. 7914, y. 158b-227a; Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 981; İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. nr. 2753; Leningrad, Asya Müzesi yazmaları, nr. D 297; Bursa, Müze Ktp. nr. 113/156; Gotha, Prtsch. Catal. nr. 211.

[31] Günay Karaağaç, *Lutfî Divanı*, İstanbul 1983, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doktora tezi).

[32] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 292; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 311-313.)

[33] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 291-292.

[34] Leman Dinçer, *Lutfî, Kitâb-ı Gül Nevrûz*, İstanbul 1970, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi, Türkiyet Enstitüsü, tez nr. 942).

[35] *Gül ü Nevrûz* mesnevisinin yazma nüshaları için bk. Londra, British Museum, Add. 7914, y. 50a-114a; Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 998; Süleymaniye Genel Kitaplığı, Lâleli Ktp. nr. 1911.

Dîvân'dan

TEVHÎD

Hezec : *Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün*

1 İy ikki cihân birlikiñg isbâtına gûyâ
Zerrât-ı cihân mazharıda kün kibi peydâ
2 Hem evvel ü hem âhır sin ü hem zâhir ü bâtın
Hem mebde'-i eşyâ sin ü hem hayy-ı tüvânâ
3 Baş birle mu'allak turur emriñgni işitip
Pîr-i tabakātî kim irür hırkası hadrâ
4 Bahr u ber irür ğark-ı na'îmiñg anıñg üçün
Deryâğa tiker mevc ton u hâreğa hârâ
5 Envâ'-ı mezâhir kim irür hüsnüñge mir'ât
Esmâdur u yok sinsiz añga hîç müsemmâ
6 Tik hüsn ilininğ ağzıda tüşmeydür atıñg kim
Her zerre irür vahdetiñg izhârına gûyâ
7 Ahmed dem-i lâ-ihsâ urur çün san'atıñgda
Ni haddı bile Lutfî sẹnâ eylesün inşâ

KASİDE

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Aldı köñglümni birev baştın ayak nâz u itâb
İşvesi âbid-firîb ü ğamzesi hâzır-cevâb
2 La'li cân-dâr u közi korçı vü hâcib kaşları
Kün toğardın kün batarğa turrası mâlik-rikāb
3 Bir nefes nâz uykusındın hâlî irmestür közi
Gûyiyâ kim nergis-i mestânesidür ayn-ı hᵛâb
4 Kıldı cânnı va'de-i vaslı cihân âvâresi
Susağannı tikle ser-gerdân kılur ârî şarâb
5 Kāmeti boynında bolğay Lutfî kanı tig besî
Râstlıkça sorsa sultân-zâde-i âlî-cenâb
6 Kevkeb-i evc-i şeref Sultân Alâu'd-devle kim
Tâli'indin taptı âlem revnak-ı ahd u şebâb
7 Yitti kişver pâdişâhınıñg siver ferzendidür
Kim kılur bigim añga dâyim azîzim dip hitâb
8 Çün anıñg sarı durur mîrzâ vü bigim himmeti
Âkıbet ol bolğusı sâhib-kırân-ı kâm-yâb

9 Gûyiyâ akl-ı mücessemdür kiyâset bâbıda
Kim tutar elfâzı allında kulak dürr-i hoş-âb
10 Himmeti deryâsı allında irür gerdân sipihr
Fi'l-mesel bahr-ı muhît içre anın͡g tig kim habâb
11 Türk neslindin anın͡g dik şâh-zâde toğmadı
Mülk-i Tûrân üzre sultân bolğalı Efrâsiyâb
12 Bahr tig feyyâz ili yâ Rab bar olsun kim müdâm
Her ni kim sâyil su'âl itti ne'am kildi cevâb
13 Makdemindin boldı andak yir yüzi ma'mûr kim
Devride ösrüktin özge âdemî körmes harâb
14 Kadr u câhığa yaraşa başı üstinde mukîm
Çerh irür kök çetr ü altun kubbesidür âfitâb
15 Bar durur kutluk adakında öküş feth ü zafer
Her kayan bardı müyesser boldı Hak'dın feth-i bâb
16 Ol çerigge barğan üçün baş alıp kitti yırak
Bu yörüşte yağı hem kiltürmedi bir lahza tâb
17 Her süren salmakka kim bardı şeh ikbâlı bile
Heybetindin Türkmenler içre tüşti ıztırâb
18 Bastı İskender'ni şâhımnın͡gki küçlüg süreni
Çün yürek aldurdı turmay kaçkalı kıldı şitâb
19 Ay kiçik yaştın uluklardın köp artuk akl ile
Kimde bardur sizçe zabt u dâniş ü fikr ü savâb
20 Saltanatnın͡g feri bardur sizde şek yok kim Uğan
Hâssa sultânlıkka kılmış zâtın͡gıznı intihâb
21 Siz anın͡g dik pâdişehnin͡g nakdı siz kim uşbu kün
Sehmidin Bağdâd u Mısr içre tüşüptür inkılâb
22 Sıbğatu'llâh fi'lidür kim kat'-ı nesl-i hasm üçün
Ol zümürrüd tig kılıçnın͡g ön͡gi bolmış sedd-i âb
23 Yitti başım kökke şâhâ kim tiledin͡giz ğazel
Ol şereftin taptı dîvânım kabûl-ı şeyh ü şâb
24 Lutfî kulnun͡g şi'ri birle sizge hôdı ihtiyâc
İltifâtın͡gdın bigim min şöhret ittim iktisâb
25 Tâ kevâkib haylına seyr içre bolğay imtidâd
Nusret ü feth ü zaferğa mevkibin͡g bolsun me'âb
26 Ayşın͡gız bolsun kevâkib seyri yan͡glık bî-kıyâs
Ömrün͡güz bolsun felek devri min͡gizlig bî-hisâb
27 Şâh-ı devrân sâyesinde âfitâb-ı câhın͡gız
Dem-be-dem kılsun terakkî çün du'â-yı müstecâb

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 İy ezeldin cânıma zülfün͡g kazâ bolğan belâ
Kaş u közün͡g biri birnin͡g üstide kilgen belâ
2 Çün kemend atsa saçındın kayda kim bolsam yiter
Kaçsa bolmas kulğa takdîr itse çün Yezdân belâ
3 Kön͡glüm alğan zülfi her sâ'at ayağında tüşer
Gâfil olma kim ayak üstidedür iy cân belâ
4 Uykuçı bahtım kara saçını dâyim tüş körer
Veh ki ta'bîr içre bardur tüşte saç körgen belâ
5 Zülfün͡güz yüz halka her bir halkada min͡g dâm-ı ğam
Âşikâre fitnedür lîkin kılur pinhân belâ
6 Lutfî'ğa boldı belâ ol saçı anber firkatı
Ârî ârî kim irür âşıklara hicrân belâ

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Işk tüşse her kön͡gülge derd ü ğamdın çâre yok
Yitse çün neşter cerâhatka elemdin çâre yok
2 Ay vücûd ol tar ağızdın hîç bolsan͡g ni aceb
Uşbu yolda yörügenlerge ademdin çâre yok
3 Bir tutup zülfün͡gni yüz min͡g zehr tattım zulmıdın
Ârî ârî kim yılan tutkanğa semdin çâre yok
4 Yüzün͡ge baksam közüm yaşın körüp ayb itmegil
Yaz bulutı bolsa peydâ gülge nemdin çâre yok
5 Min bu sevdâda nedâmettin ögün sûd körmedim
Kim ticârettin ziyân kılsa nedemdin çâre yok
6 Ay yüzün͡ge zülf özin salsa ni tan͡g bolğay belî
Tün uzun bolsa niçe kim subh-demdin çâre yok
7 İşikin͡gdin kavlama bu Lutfî'nin͡g cürmin köçür
Kim bu bâb içre kerîmlerge keremdin çâre yok

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 İy kara bahtımnı zülfi tig perîşân eylegen
Nâr yan͡gakın͡g şevkıdur bağrımnı biryân eylegen
2 Rahm kılğıl bendeğa iy şâh ol Tin͡gri üçün
Kim irür bizni gedâ vü sizni sultân eylegen

3 Yüz üze zülfüñg irür genc üstide yatkan yılan
Veh uşal genc ârzûsıdur bizni vîrân eylegen
4 Şükr vâcibdür ki biz tig sizni muhtâc itmedi
Ahsenü'l-vech ile sizge munça ihsân eylegen
5 Lutfî'ni dîvâne kıldıñg imdi bilmes min dime
Ay cihândın akl alıp özini nâdân eylegen

TUYUĞLAR

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Tâ işim tüşti bir ağzı tar ile
Köñglümi asrar ğamı bir târ ile
Köz tutar min kim közümnüñg suyıdın
Köñglide tohm-ı muhabbet tarıla

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Tañg yili zülfüñg anberin kiltürür
Cân fedâ bolsun anıñg salkımına
Köz ü kaşıñg barça âlemni kırar
Hâcet irmestür kılıç sal kınına

MÜFREDLER

I

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

Közüm toymas niçe hüsnüñgğa baksam
Belî artuksı devlet köz çıkarmas

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Kün safâdın ni dem ursun ay yüzüñg allında kim
Subh anı bir hindû koynından çıkarmış

Gül ü Nevrûz'dan

ÂĞÂZ-I DÂSİTÂN-I GÜL NEVRÛZ

Mesîhâ yañglığ ol murğ-ı suhen-sâz
Anıñg tig körgüzür bu perdede râz

2 Ki Nevşâd ilide bar idi bir şâh
Kilürdin vâkıf u kiçkendin âgâh
3 Atı Ferruh özi ferhunde-ahter
Anın͡g hükminde ol iklîm ü kişver
4 Kamuk âlemde adl u dâdı meşhûr
Çerigi bî-nihâyet mülki ma'mûr
5 Cihânda bir oğulğa ârzû-mend
Mun͡gı yok hîç nimedin ğayr ferzend
6 Tilek üstine çün sıdkı bar irdi
Tilegen tig murâdın Tin͡gri birdi
7 Sivür mahbûbı bar irdi haremde
Ki dâyim kön͡gli irdi ol sanemde
8 Sa'âdet birle yüklendi vücûdı
Yitilgeç hadd u hamlının͡g hudûdı
9 Uşal çağda ki âlem boldı hurrem
Sabâ urdı dem-i Îsî-yi Meryem
10 Çemenler boldı cennetdin nümû-dâr
Açıldı gül saçıldı müşk-i Tâtâr
11 Yan͡gı yılnın͡g başında rûz-ı nevrûz
Sadeftin çıktı bir dürr-i şeb-efrûz
12 Sivüngendin atası gencin açtı
Ni kim kazğanğanın âlemğa saçtı
13 Uluk toylar kılıp izzetler itti
Yaratkan birle köp niyyetler itti
14 Ulusta müstehaklarnı kılıp şâd
Hem-ol dem bendîlerni kıldı âzâd
15 Çü nevrûz boldı nevrûz içre fîrûz
Atadı oğlının͡g atını Nevrûz
16 Süt imgende sa'âdet dâye boldı
Tili çıkkaç hüner hem-sâye boldı
17 Tapıp neşv ü nemâ devlet içinde
Yegâne boldı az müddet içinde
18 Kiçik yaştın kamuk fenlerni bildi
Köpin öz aklı birle fehm kıldı
19 Ni turdı bir nefes ni urdı bir dem
Tamâm ögrendi bildi barça irdem
20 Gehî kuş kuşlamak gâh avlamakta
Kiyik namlamak arslan kavlamakta
21 Kiçe bolsa tena''um birle meşğûl
Musâhibler barı mevzûn u makbûl
22 Yıravlar sâf u sâkîler gül-endâm
Tapukçılar sebük-rûh u dil-ârâm

23 Munın͡g tig hoş kiçürüp ömrini şâd
Kizinip çırğar idi ol serv-âzâd
24 Hoş irdi bir kiçe vaktı be-ğâyet
Kiçip sohbette her türlüg hikâyet
25 Ki ögdiler Hoten zîbâlarını
Zamânî Rûm'nın͡g ra'nâlarını
26 Gehî Çîn hûblarındın sözlediler
Geh Özbek'din perîler közlediler
27 İtip her biri bir kişverni tahsîn
Kıla bilmediler bir birni ta'yîn
28 Melik-zâde bolup hoş-vakt u hurrem
Lebi handân müselsel zülfi der-hem
29 Dimâğı hüsn-i evsâfı bilen ter
Yigitlik cûşı birle bâde der-ser
30 Muğannî derd-mendâne ğazel-h^v^ân
Tüzüp bülbül nevâ bu kumrı-elhân
31 Bu hâlette hırâmân boldı sâkī
Melik-zâdeğa yitti devr ayakı

NEVRÛZ GÜL'Nİ TÜŞTE KÖRGENİ

1 Munun͡g tigte çağır devr itti nâgâh
Uyudı ni körer uykusıda şâh
2 Bütî ni büt meger hûr-ı perî-zâd
Boyı nâziklüki çün serv-i âzâd
3 Perîşân saçları gül yafrağında
Tümen min͡g şîveler bir bakmağında
4 Közi kaşı kılıp min͡g şîve-engîz
Lebi pür işve vü zülfi dil-âvîz
5 Kumulğan ârızı cânlarğa lâyık
Ayaktın baş boyı hanlarğa lâyık
6 İlinde bir piyâle bâde-i nâb
Anın͡g tig kildi ol gül-berg-i sîr-âb
7 Şehen-şehğa ayak tuttı kim içkin
Mini dip özgedin bir yolı kiçkin
8 Çü Nevrûz ol kadehni nûş kıldı
İçi kaynar kazan tig cûş kıldı
9 Ayakın öpti vü didi kim ay şâh
Ni yirlig sin ki tüştün͡g munda nâgâh
10 İtürsem min sini kandın bileyin
Sorağın͡gnı sorup kandın tileyin
11 Egerçi sin niçük tendin yırağ sin
Karanğu kön͡glüm içre çerâğ sin

TEVHİD

1 Ey iki cihan (bu dünya ve öbür dünya) tarafından birliği (vahdaniyeti) isbat edilen; cihanın her zerresinde gün gibi aşikâr olan!

2 Hem evvelsin, hem de sonsun; hem meydandasın, hem de gizlisin.

3 Yeşil hırkalı yer yüzü senin emrinle boşlukta durur.

4 Deniz ve kara senin nimetlerinle doludur; bu sebeple dalga denize, damarlar da mermere elbise diker (denizi dalgalar, mermeri de yol yol damarlar örtmüştür).

5 Senin güzelliğine ayna olan çeşitli görünüşler (kâinattaki her şey), birer isimdirler; sensiz onları isimlendirmek mümkün değil (yâni her şey seninle vardır, bellidir).

6 Doğrusu adın güzellik sahiplerinin ağzından eksik değildir; her zerre birliğini ifade eder (isbat eder).

7 Ahmed (Hz. Muhammed) senin kudretin hakkında sayısız söz söylerken, seni medhetmek Lutfî'nin ne haddine?

KASÎDE

1 Baştan ayağa naz ve azarlama olan biri gönlümü aldı; işvesi dindarı bile aldatıcı, gamzesi (yan bakışı) ise hazır cevaptır.

2 Dudağı muhafız, gözü süvari, kaşları bekçidir; gün doğusundan gün batısına kadar turrası (alnına dökülen saçı) hükmedicidir.

3 Gözü bir an olsun naz uykusundan uyanmış değildir; sanki mest olan gözleri uykunun tâ kendisidir.

4 Kavuşma vâdi, canı cihanın âvâresi kıldı; elbette susayanı bir yudum şarap sarhoş eder.

5 O yüce yaradılışlı sultan evlâdı doğru olarak sorsa, Lutfî'nin kanı gibi pek çoğunun kanı onun boynundadır (pek çoğunun kanına girmiştir).

6 Şeref göğünün yıldızı Sultan Alâuddevle doğunca, âlem, gençlik çağının parlaklığına kavuştu (âlem aydınlanıp sevinç ve canlılığa erişti).

7 O yedi iklim padişahının sevdiği evlâdıdır ki Bey'im ona daima "Azizim" diye hitap ederdi.

8 Mirza ve Bey'imin himmetleri daima ona yönelik olduğu için, sonunda muradına ermiş talihli kişi o olacaktır (tahta o geçecektir).

9 Anlayış hususunda o, sanki cisim halini almış bir akıldır; bu sebeple sözlerine sâf inci kulak tutar (sözleri inciden de kıymetlidir).

10 Okyanus içinde damlaların döndüğü gibi, himmeti karşısında gökler döner.

11 Efrasiyab'ın (İranlılarla yaptığı savaşları Şehnâme adlı İran destanında uzun uzun anlatılan büyük Türk hükümdarı) Turan ülkesine sultan olduğundan beri, Türk neslinden onun gibi bir şehzâde doğmadı.

12 Yâ Rab, deniz gibi cömert eli var olsun ki her kim ne isterse, cevap olarak "evet" der (herkese istediğini verir).

13 (Dünyaya gelişiyle) yer yüzü o kadar mâmur oldu ki, devrinde insanoğlu sarhoştan başka harap vaziyette (yere yıkılmış durumda) görülen olmadı.

14 İtibar ve mevkiine uygun olarak gök başının üstündedir; gök çadırı, güneş de (o çadırın) altın kubbesidir.

15 Kutlu ayağında pek çok fetih ve zafer vardır (kutlu ayağı pek çok fetih ve zafer müjdecisidir); her nereye varsa, Hakk'ın yardımıyla kapılar açılır (muzaffer olur).

16 O, sefere vardığı için (sefere çıktığı için) uzaklara gitti; bu seferde düşman bir an olsun, güç göstermedi (bir şey yapamadı).

17 Padişahı ikbal için her savaş çığlığı atıldığında, heybetinden Türkmenlerin içine ıztırap düştü.

18 Şahımın (Şâhruh'un) güçlü çığlığı İskender'i (isyan eden Şâhruh'un yeğeni) basınca, yüreği titreyip hemen kaçıverdi.

19 Ey küçük yaşta bile ululardan fazla akıllı olan, sizde olan kavrayış, bilgi, düşünce ve doğru hareket etme kabiliyeti kimde vardır?

20 Şübhe yok ki sizde saltanat kudreti vardır; bu sebeple Kadir (olan Allah) zâtınızı hususiyle sultanlığa seçmiştir (Hak sizi sultan olmak için yaratmıştır).

21 Siz öyle bir padişahın eserisiniz ki onun korkusundan bugün Bağdad ve Mısır içine inkilap düşmüştür (değişmeye mecbur olmuşlardır).

22 Hak yolu, düşmanın neslini kurutmadır; o zümrüt gibi kılıcın önü su seddi olmuştur (yâni kılıcın düşman kanını sel gibi akıtmıştır).

23 Ey şah, gazel dilediğiniz için başım göğe erdi; bu şeref sebebiyle divanım (şiirlerim) yaşlı-genç, herkes tarafından kabul gördü (beğenildi).

24 Lutfî kulunuz şiiri ile bizzat size muhtaçtır; Bey'im, iltifatınızdan ben şöhret kazandım (şiirlerimi değerlendiren sizsiniz).

25 Yıldızlar dönüp durdukça (kâinat var oldukça) mevkibin (saltanatın) muvaffakiyet, fetih ve zafere sığınak olsun!

26 Mutlu yaşayışınız (hayatınız) yıldızların hareketi gibi sonsuz (uzun ömürlü) olsun; ömrünüz feleğin devri (göklerin dönüşü) gibi hesapsız olsun!

27 Zamanın şahı (Şâhruh) sâyesinde ikbal güneşiniz zamanla daha da yükselsin; duam kabul olsun!

GAZELLER

I

1 Ey ezelden saçı canıma belâ olarak (Hak tarafından) takdir edilen; kaş ve gözün bir biri üstünde belâ olarak gelen!

2 Saçını kemend olarak atsa, nerede olsam ulaşır; Allah kula belâyı takdir etmişse (alnına yazmışsa), bundan kaçmak mümkün değildir.

3 Gönlümü alanın (kendisine bağlayan) saçı her saat ayağına düşer; ey can, gafil olma, belâ ayak üstündedir (gelmektedir).

4 Uykucu bahtım (kapalı talihim) kara saçını daima düş görür; yazık, rüya tabirinde düşte saç görmek, belâya işarettir.

5 Saçınız yüz halka ve her bir halkada bin gam tuzağı vardır; açıkça fitne olmasına rağmen belâyı gizlice kılar. (Sevgilinin saçı aşığın gönlünü bend eder, tuzağına düşürür, dolayısıyla aşıkı derde salar.)

6 Lutfî'ye, o saçı anber gibi güzel kokuludan ayrılmak belâ (dert) oldu; evet evet, aşıklar için belâ hicrandır (sevgiliden ayrı olmaktır).

II

1 Aşk her kimin gönlüne düşse, dert ve gamdan kurtulmanın çâresi yoktur; nasıl ki neşter yaraya değse, elemden (acıdan) kurtulmanın çâresi yoktur.

2 Ey varlık, o dar ağızdan yok olsan (Sevgilinin ağzı küçüklüğü sebebiyle yok kabul edilir, bunun için yokluk sembolüdür.) bu tuhaf karşılanacak (şaşılacak) bir şey değildir, çünkü bu yolda yürüyenler için (aşıklar için) yok olmaktan başka çâre yoktur (aşk benliği yok eder).

3 Saçını bir kez tuttum, zulmünden yüz bin zehir tattım; evet evet, yılan tutana zehirlenmekten kurtuluş çâresi yoktur. (Sevgilinin saçı yılana benzetilir, yılan da kendisini tutanları zehirler.)

4 Yüzüne bakınca göz yaşımı görüp ayıplama; nasıl ki yaz bulutu olunca gül nemlenmekten kurtulamaz.

5 Ben bu sevdada, pişmanlıktan başka fayda görmedim; ticarette zarar edene pişman olmanın bir faydası yoktur.

6 Senin ay gibi olan yüzüne saç kendisini salsa, bunda şaşılacak şey yok, çünkü gece ne kadar uzun olsa da, sabah olur. (Yüz sabaha, saç geceye benzetilmiş. Saçın yüzü kapladığı gibi gece de gündüzü kaplar.)

7 Eşiğinden sürme, bu Lutfî'nin suçunu bağışla, çünkü bu durumda cömert olanlara cömertlik etmekten başka çâre yoktur.

III

1 Ey kara bahtımı saçı gibi perişan eyleyen (Siyahlığı sebebiyle saç ile kara baht arasında benzetme yapılır.), bağrımı kebap eyleyen, nar çiçeği gibi kırmızı yanağının arzusudur.

2 Ey şah (sevgili), Tanrı için kuluna merhamet et, çünkü bizi dilenci, sizi sultan kılan O'dur (Tanrı'dır).

3 Yüz üzerine dökülen saçın, hazine üzerinde yatan yılan gibidir (Eski edebiyatımızdaki telâkkiye göre hazineyi yılan bekler; bu sebeple hazine gibi kıymetli olan sevgilinin yüzünün bekçisi de yılana benzeyen siyah saçıdır.); yazık, bizi viran eyleyen o hazine (sevgilinin yüzü) arzusudur. (Hazine virânede bulunur.)

4 Şükür vaciptir ki en güzel yüzü size ihsan eyleyen (Tanrı), bizim gibi sizi muhtaç etmedi.

5 Ey cihandan (herkesten) akl alıp (deli divaneye çevirip) kendisini bilmez durumda gösteren, Lutfî'yi divane kıldın, şimdi de bilmiyorum deme!

TUYUĞLAR

I

Bir ağzı dar ile (küçük ağızlı biriyle) işim düşünce (sevgiliyi tanıyınca), saçının bir teli gönlümü gama saldı. Umut ederim ki göz yaşımdan, onun gönlünde sevgi tohumu yeşere.

II

Tan yeli saçının güzel kokusunu getirir; onun sapanına (Saç kuş vurmakta kullanılan sapana benzetilmiştir.) can feda olsun. (Can da kuşa benzetilmiştir.) Göz ve kaşın bütün âlemi kırar (katleder; eski edebiyatta göz ve kaş katil olarak tasavvur edilir), onun için kılıcını kınına koy, onlara ihtiyaç yoktur.

MÜFREDLER

I

Her ne kadar yüzüne baksam, gözüm bakmaktan vazgeçmez; evet, fazla devlet göz çıkarmaz. (Aşıklar için sevgilinin yüzünü görmek saadettir, baht açıklığıdır, devlettir.)

II

Ay yüzünün karşısında güneş saflıktan nasıl söz etsin ki sabah onu (güneşi) bir hindu (zenci, yâni gece) koynundan çıkarmış (dolayısıyla gecenin meydana getirdiği, gece içinden peyda olan güneş sâf, halis değildir).

GÜL NEVRÛZ DESTANININ BAŞLANGICI

1 Mesih'e (Hz. İsa'ya) benzeyen o güzel söz söyleyen kuş, onun gibi bu perdede sırlar gösterir.

2 Nevşad ülkesinde bir padişah vardı; o geleceğe vakıf, geçenden haberli idi (geçmiş ve geleceği bilirdi).

3 Adı Ferruh, kendisi uğurlu yıldız sahibiydi (parlak talihliydi); bölgeler ve ülkeler onun idaresi altındaydı.

4 Bütün âlemde adaleti ve merhameti meşhurdu; askeri nihayetsiz (çok), ülkesi mâmur idi.

5 Cihanda bir oğul sahibi olmak arzusundaydı; evlâttan başka hiçbir şeyden üzüntüsü yoktu.

6 Bu dileğinde sadakat üzre olduğu için, Tanrı muradını dilediği gibi verdi.

7 Hareminde bir sevdiği vardı; gönlü daima o güzelde idi.

8 O güzelin vücudı saadetle yüklü oldu; hamilelik zamanı sona erince,

9 âlem mutlu oldu ve sabah rüzgârı Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsâ'nın nefesini getirdi (sabah rüzgârıyla âlem dirildi).

10 Çemenler cennet gibi oldu, gül açıldı, Tâtâr miski (Hoten ülkesinde elde edilen misk) etrafa saçıldı.

11 Yeni yılın başında, Nevruz günü, geceyi aydınlatan bir inci sadeften çıktı (yani parlak bir inciyi andıran Nevruz dünyaya geldi).

12 Babası sevincinden hazinesini açtı; kazandığı ne varsa, âleme saçtı.

13 Ulu toylar etti (ziyafetler verdi), ikramda bulundu; Allah katında çok niyetler kıldı (adaklarda bulundu).

14 Ulusta (halkında) lâyık olanları mutlu kıldı; hemen köleleri âzad etti.

15 Gün günden mutlu geçip (oğlu büyüyünce), babası oğluna Nevrûz adını verdi.

16 Süt emdiğinde saadet ona süt annesi oldu; dili açılınca da hüner ona komşu oldu.

17 Devlet içinde büyüyüp az zamanda yegâne (eşsiz) oldu.

18 Küçük yaşta bütün fenleri bildi; çoğunu kendi aklı ile anladı.

19 Bir an durup dinlenmeden her şeyi öğrendi; bütün faziletleri bildi (elde etti).

20 Bazen kuş kuşlamakta, bazen av avlamaktaydı; geyik yetiştirmekte, arslan kovalamaktaydı.

21 Gece işretle meşgul olsa, dostları ölçülü ve makbul kişilerdi.

22 Şarkıcılar sâf ve sâkiler gül endamlıydı; hizmet edenler ise, tez canlı ve gönül alıcıydı (gönle rahatlık vericiydi).

23 Bu şekilde ömrünü hoşça geçirip o servi boylu zevk sürerdi.

24 Bir gece vakti fazlaca hoş idi; sohbette her türlü hikâye geçmekteydi.

25 Bir zaman Hoten güzellerini, bir zaman da Rum güzellerini öğdüler.

26 Bazen Çin güzellerinden bahsettiler, bazen de Özbek'ten periler gözlediler.

27 Her biri bir ülkeyi methettiler, fakat birinin üstünde karar kılamadılar (bir ülke güzeli üstünde birleşemediler).

28 Melik-zâde mutlu ve sevinçli olup, gülümsedi, upuzun saçları karışık hale geldi.

29 Dimağı, vasıflarının güzelliği (gençliği) ile tâze idi; yiğitlik çoşkunluğu ile bâde başına vurmuştu.

30 Şarkıcı dertli dertli gazel söylemekte, kumru nağmeli sesiyle bülbül gibi neva düzmekteydi.

31 Bu halde sâki salınarak dolaştı ve melik-zâdeye içki kadehi ulaştı.

NEVRUZ'UN GÜL'Ü RÜYADA GÖRMESİ

1 Şehzâde bu durumda şarap içince uyudu; bakalım rüyasında ne görür?

2 Bir güzel, amma ne güzel, sanki periden doğmuş bir hûri; boyu ve nazikliği ile düzgün bir sevri!

3 Dağınık saçları gül yaprağı (yüzü) üzerine düşmüş gibi; bir bakışında binlerce işve.

4 Gözü ve kaşı bin şive meydana getirici; dudağı işve dolu ve saçı gönül asıcı.

5 Gamzeli yanağı canlara lâyık; boyu baştan ayağa hanlara lâyık.

6 Tâze bir gül yaprağına benzeyen o güzel, elinde halis şarap dolu bir kadehle geldi.

7 Şehinşaha "İç" diye kadehi sundu; "Beni söyle, başka şeyden vazgeç!" dedi.

8 Nevruz o kadehi içince, içi kaynar kazan gibi çoştu.

9 Kadehi öpüp dedi ki "Ey şah (güzeller güzeli) nerelisin, buraya ansızın nereden geldin?

10 Ben seni kaybedersem, nereden bileyim; haberini kimden alayım?

11 Her ne kadar sen tenden uzaksan da, karanlık gönlüm içinde bir kandilsin."

YÛSUF EMÎRÎ

XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve Şâhruh'un oğlu Baysungur'un nedimlerinden olan Yûsuf Emîrî hakkında Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâ'is*'inde bazı bilgiler vermektedir. Buna göre Emîrî Türk şairlerindendir, güzel şiirleri bulunmakla beraber, fazla şöhret kazanmamıştır. Hayatı hakkında fazla bilgimiz olmayan Emîrî'nin 1433 yılında Herat'ta vefat ettiğini, kabrinin Bedehşân yakınında Erheng Saray'da bulunduğunu yine Nevâyî'den öğrenmekteyiz.[36]

Emîrî'nin divanında Türkçe şiirler yanında Farsça şiirler de bulunmaktadır. Bilhassa Farsça şiirlerin rağbet kazanması, onun bu dili çok iyi kullandığını ve o devrin edebiyat telâkkisini göstermektedir. Farsça şiirlerinde büyük ölçüde devrin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Kemâl-i Hocendî'yi taklit ettiği kabul edilir.[37]

Yûsuf Emîrî'nin Türkçe ve Farsça şiirlerini içine alan bir divanı ile *Deh-nâme* adlı mesnevisi ve *Beng ü Çağır* adlı münazarası elimizde bulunmaktadır. Şiirlerinde Emîr, Emîrî mahlasını kullanmaktadır. Divanının bir nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.[38] Aşağıda verdiğimiz örnekler bu nüshadan alınmıştır.

Beng ü Çağır adlı eseri, nazım, nesir karışık bir eserdir. Eserde görünüşte Beng "afyon" ile Çağır "şarap" karşılaştırılır ise de gerçekte afyonun temsil ettiği yeşiller giyinmiş, uyuşuk bir derviş ile şarabın temsil ettiği kırmızılar giyinmiş, hiddetli ve hareketli bir genç karşılaştırılmaktadır. Bu bakımdan eser sembolik karakter taşır. *Beng ü Çağır* metin ve notlar halinde Gönül Alpay tarafından yayımlanmıştır.[39] Bu münazaranın bilinen tek nüshası Londra'da bulunmaktadır.[40]

[36] Agâh Sırrı Levend, adı geçen eser, s. 72; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 319-321).

[37] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 292-293.

[38] İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. nr. 2850, y. 163b-284b. Yazmanın baş tarafında Fuzûlî divanı bulunmaktadır.

[39] Gönül Alpay, "Yusuf Emiri'nin Beng ü Çagir Adlı Münazarası", *TDAY Belleten* 1972, Ankara 1973, s. 103-125.

[40] Londra, British Museum, Add. 7914, y. 329b-337b.

Deh-nâme "On mektup" 1429 yılında tamamlanmış ve Baysungur Mîrzâ'ya ithaf edilmiştir. Münâcât, na't, devrin padişahına övgü ve telif sebebi bölümlerinden sonra başlayan eser on mektuptan ibarettir. Her mektuptan sonra bir gazel ile maşukanın aşıka verdiği cevap yer alır. Tamamı 906 beyit olan mesnevî aruzun hezec (*mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*) bahriyle yazılmıştır. Birçok şairler tarafından da ele alınan konuyu Emîrî'nin ustalıkla işlediği görülür. Farsçayı daha iyi kullanmasına rağmen eserini Türkçe yazması, o devirde başlayan Türk diliyle klâsik bir edebiyat yaratma temayülünü açıkça ortaya koymaktadır.[41] Bu mesnevînin de bilinen tek nüshası Londra'da bulunmaktadır[42] ve aşağıda verdiğimiz bölüm bu nüshadan alınmıştır. *Deh-nâme'nin* transkripsiyonlu metni Ümran Somer tarafından mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.[43]

[41] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 293.

[42] Londra, British Museum, Add. 7914, y. 228b-272a.

[42] Ümran Somer, *Yûsuf Emirî, Deh-nâme*, İstanbul 1969, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, tez nr. 873).

Dîvân'dan

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ey perî ağyârnı yâd itme çoh
Âşıkıñgnı ğamda nâ-şâd itme çoh
2 Asra zülfüñgni sabâdın zînhâr
Sabr u sâmânımnı ber-bâd itme çoh
3 Bir teğâfül bes meni öltürgeli
Nâz ile ol közni cellâd itme çoh
4 Katl-ı âm eylerge mâhir bolmasun
Ğamzeni nâzıñga üstâd itme çoh
5 Işk zindânığa tüştüñg ey köñgül
Dil-rübâlar zulmıdın dâd itme çoh
6 İtleri ğavğâsıdın endîşe kıl
Kiçeler kûyide feryâd itme çoh
7 Pây-bend olmay diseñg ğam dâmığa
Rağbet-i ol serv-i âzâd itme çoh
8 Gâh gâhî hâlıma nezzâre kıl
Dem-be-dem cânımğa bî-dâd itme çoh
9 Bî-vefâdur ey köñgül mahbûblar
Meyl-i ol hûr-i perî-zâd itme çoh
10 Ger diseñg kim bî-vefâlık körmeyin
Özni âşıklıkğa mu'tâd itme çoh
11 Ger tiler sin ey Emîr âsûdelık
Işk ta'mîrini bünyâd itme çoh

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilatün fâ'ilün*

1 Çikti başımğa kılıçlar niçe müşkîn kaşlarıñg
Dem-be-dem katlım üçün zâhir kılur kîn kaşlarıñg
2 Mushaf-ı ruhsârıñg üzre bes ki Bismi'llâh irür
Bu cihetdin eylerem yüz gûne telkîn kaşlarıñg
3 Katlım eylep hancer-i müjgân ile kanlar töküp
İlni çoh yağmâ kılurlar âfet-i dîn kaşlarıñg
4 Âfitâb üstideki kavs-ı kuzehdür mü ikin
Yâ ki ayn-ı hüsnüñge tartıldı müşkîn kaşlarıñg

5 Yir ara defn eylegen tırnağ kibi boldı hilâl
Yâ sipihr-i hâm üze birdi tezyîn kaşların͡g
6 Ger tegâfül ver îmâlar birle katl eylep Emîr
Munça hem bolmış ulus kanığa zâmin kaşların͡g

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Kāmetin͡g dik bâğ ara serv-i sanavber körmedim
Çerh levhide yüzün͡g dik mihr-i enver körmedim
2 Gerçi kördüm gülşen-i hüsn içre ra'nâ-cilveler
Sen kibi serv-i gül-endâm u semen-ber körmedim
3 Kâkül-i zülfün͡gni bir bir seyr itip aydı sabâ
Dehr bûstânıda andağ sünbül-i ter körmedim
4 Cilve-i serv-i kadın͡g gülşen ara mümtâz irür
Bir nihâlı kāmetin͡g birle berâber körmedim
5 Neyleyin ol ömrni kim olsa cânândın yırak
Bâk imes sensiz cihân gülzârını ger körmedim
6 Tapmadım yâkût la 'lin͡gni akīk-ı nâb dik
Dür tişin͡g dik dehr bâzârıda gevher körmedim
7 Gerçi köp çiktim sitem-perver sanemler cevrini
Bir senin͡g dik zâlim-i şûh-ı sitem-ger körmedim
8 Eyledim nezzâre dîvân-ı şehâdet safhasın
Kirpikin͡g dik kan tökerge hiç hancer körmedim
9 Tökti kilk-i güher-efşânın͡g güherler ey Emîr
Hîç âlem şâhını sen dik suhenver körmedim

MUHAMMES

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

1 Ğamın͡gdın ey perî-ruhsâr cân-ı nâ-tüvânım bar
Kılurğa reng-i hicrânın͡g kılıçın katre kanım bar
Firâkın͡g bâğıda bülbül kibi min͡g dâsitânım bar
Yüzün͡gni körmegeç ey gül-izârım yüz fiğânım bar
Cihân bâğıda ister min sini tâ tende cânım bar
2 Tutaştı ışk otı kön͡glüm ara tedbîr ite'lmey min
Gül-i ruhsâr-ı sîr-âbın͡g an͡ga tasvîr ite'lmey min
Muhabbet şerhini cân örtenür tahrîr ite'lmey min
Cünûn mektûbının͡g mazmûnını takrîr ite'lmey min
İşitken halk yığlar şu'le-i tîğ-ı zebânım bar

3 Kadem urgen muhabbet kûyiğa efsâne bolmas mu
Perîler birle sohbet eylegen dîvâne bolmas mu
Ğam-ı yâr istegen ağyârdın bîgâne bolmas mu
Cünûn şehri serâser âkıbet vîrâne bolmas mu
Gözüm yaşı çü deryâ her taraf âb-ı revânım bar

4 Perî-ruhlar yüzini mâh dir men ayb kılman͡glar
Sehî-kadlar ğamıdın âh dir men ayb kılman͡glar
Harîm-i dilni Beytu'llâh dir men ayb kılman͡glar
Kön͡gülni pây-ı taht-ı şâh dir men ayb kılman͡glar
Vücûdum şehride leşger-keş-i sâhib-kırânım bar

5 Emîr'â man͡ga ohşap ğamda mu'tâd olmağıl hergiz
Esîr-i cilve-i ol serv-i âzâd olmağıl hergiz
Meni mahzûn tapıp ey ışk cellâd olmağıl hergiz
Yıkıldı dip zelîlî bî-aded şâd olmağıl hergiz
Meded-kârım meni Sultân Satuk Buğra Han'ım bar

Deh-nâme'den

NÂME-İ EVVEL EZ ZEBÂN-I ÂŞIK BE-MA'ŞÛK

1 Elâ ay mihrnin͡g tâbende mâhı
Melâhat kişverinin͡g pâdişâhı
2 Cirân közlüg bütî müşkîn-külâle
Közi nergis boyı serv in͡gi lâle
3 Nebât ağzın͡g çü körgüzdi şeker-hand
Yüzün͡g birdi lebin͡gdin ilge gül-kand
4 Lebin͡g ta'nını la'l özige almas
Ni dir ol sengsâr âhır uyalmas
5 Bilin͡gni sançılap tapmadı közler
Ki tar ağzın͡g bigin bar anda sözler
6 Ruh u zülfün͡g sözi gülşende barıp
Kararıp gül velî sünbül kızarıp
7 Közün͡g ösrük koparıp fitne kāmet
Kaşın͡g mihrâb itiben yüz kıyâmet
8 Yüzün͡g şem' ü an͡ga bir şu'le hûrşîd
Yazuğlukka tapıp pervâne câvid
9 Bî-bend itip kön͡gül özün͡gni ğam yip
Yüzün͡gge çeşm zahmı tigmesün dip
10 İsip şevkun͡g nesîmi cân içinde
Şakāyık tig kön͡güller kan içinde
11 Yüzün͡g ayına köptür müşterîler
Ötetip közge körünmes perîler

12 Kön͡gül zülfün͡gde vü andın çıkıp dûd
Nevâ birlen tüzelip igri vü ûd
13 Lebin͡g işret sürûdını dimekde
Min âh u nâle birlen kan yimekde
14 Saçın͡g birlen bilin͡g bir bolmağa yâr
Perîşân fikirlerge min giriftâr
15 Mini saldı topa mihrin͡g bu künge
Ulaştı hoş hoş ahvâlım cünûnge
16 Yüzün͡gni körüben âşüftelikdin
Min özümdin barıp kön͡glüm ilikdin
17 Közün͡g sihri man͡ga uykunı bağlap
Ğamın͡g mi'yârıda hâlımnı çağlap
18 Firâvân pend birdim öz özümge
Yüzün͡gdin özge körünmes közümge
19 Ni hâsıl âşık-ı âşüfteğa pend
Ki zülfün͡g saldı her bendine bir bend
20 Yüzün͡g hûrşîdine köptür hevâ-dâr
Velî bu zerre tig yoktur vefâ-dâr
21 Kemîne işikin͡gde bir gedâyın͡g
Tutuban il közide hâk-i pâyın͡g
22 Eger feryâd iter bî-çâre bülbül
Sin ol ündin perîşân olma ey gül
23 Perîğa çâre yok dîvânelerdin
Niçük kim şem'a hem pervânelerdin
24 İrür gül kaşıda bülbül nefîri
Şekerdin hem habîndin yok güzîri
25 Bu kün tuttum ki közün͡gdin cefâlığ
Yüzün͡g birgey hôd âhır âşinâlığ
26 Sin ol kün key nazarnı mindin alma
Bilip özün͡gni bilmeslikke salma
27 Mini otka salıp turma yıraktın
Temâşâ kılma yat il tig kıraktın
28 Köründi tâcının͡g halka-i dâmı
Közümni tîre kıldı ğussa şâmı
29 Kaçan yitkey man͡ga ol ğamze feryâd
Kim ilingen kuş ünin sivdi sayyâd
30 Min ol pervâne min kim yok sebâtım
Vefâ otına ısındı kanatım
31 Sinin͡g kûyun͡gda ser-gerdân yörür min
Yüzün͡g şem'ini körüp cân birür min
32 Ne kön͡güldin san͡ga pervâne cândın
Sini dip kiçiben cân u cihândın

GAZEL

1 Hayâlıñg haylı ay cânım çerâğı
Turur közümde vü köñglümde dağı
2 Yüzüñg körer közümdür ger rakîbiñg
Köre almas anı çıktik karağı
3 Kaçan zülfüñg köñgül birlen tüzelgey
Kim igridür anıñg iştin ayağı
4 Fiğânımnı rebâb allığa ay dôst
Ni iteyin çü işitmes kulağı
5 Körüñg köñglinde ikmes mihr tohumın
Aceb yok tüşmedi ikin yarağı
6 Yüzüñg gülzârıdın yoktur mañga reng
Açılğıl geh gehî ay hüsn bâğı
7 E m î r î allıdın tâ ötti ol zülf
Nesîmidin müşevveşdür dimâğı

FERD

Dimâğımnıñg ilâcın kılğıl ay ay
Ki Mecnûn tig boluptur bî-ser ü pây

GAZELLER

I

1 Ey peri (sevgili), yabancıları sıkça anma; aşıkını da gamda çok dertli kılma!

2 Saçını sabah rüzgârından muhakkak koru; sabrımı tamamen yok etme!

3 Beni öldürmek için bir defacık anlamazlıktan gelmen yeter; naz ile gözlerini de daima cellad etme!

4 Gamzeni (yan bakışını) nazına üstad etme ki katliam kılmakta mahir olmasın.

5 Ey gönül, aşk zindanına düştün; gönül alıcılar zulmünden fazlaca merhamet bekleme!

6 İtlerinin (aşıklarının) kavgasından endişe kıl; geceleyin sokağında çok feryad etme!

7 Gam tuzağına fazla kapılmayayım desen, o düzgün serviye (sevgiliye) fazla meyletme (gönül verme)!

8 Zaman zaman halime bak; zaman zaman da canıma çok zulmetme (eziyet verme)!

9 Ey gönül, güzeller vefasızdır; o periden doğmuş hûriye çok meyletme!

10 Eğer vefasızlık görmeyeyim dersen, kendini aşıklığa fazla kaptırma!

11 Ey Emîr, rahatlık (huzur) dilersen, aşk (binasını) fazla onarma (fazla aşık olma)!

II

1 Çok kez misk kokulu kaşların başıma kılıçlar çekti (beni yaraladı); zaman zaman da katliam için kaşların kîn kıldı.

2 Yanağının mushafı üzerinde kaşların Bismillah gibi olduğu için (Eski edebiyatımızda sevgilinin yüzü Mushafa 'Kur'ân-ı Kerim'e, kaşları ise Mushaf üzerindeki Besmele'ye benzetilir.), karşısında yüz çeşit telkin kılarım (yüz defa imana girerim).

3 Kirpiklerinin hançeri ile (hançere benzeyen kirpikleriyle) kanlar döküp katliama girdi; dine âfet olan kaşların halkı çok yağmalarlar.

4 Güzelliğin üzerine çekilen misk kokulu kaşların, acaba güneş üstündeki salkım (alâimissema) mıdır?

5 Yere gömülen tırnak gibi hilâl olan kaşların, herhalde güzelliğinin göğünü (yuvarlak yüzünü) süslemektedir.

6 Kaşların tegâfül ve îmalar ile sadece Emîr'i katletmemiş, bunca halkın kanına da girmeği üstlenmiş.

III

1 Bağ arasında boyun gibi güzel bir servi görmedim; felek levhinde (gök yüzünde) de yüzün gibi parlak bir güneş görmedim.

2 Gerçi güzellik bahçesinde güzel cilveliler gördüm, fakat senin gibi gül endamlı ve yasemin göğüslü bir servi (servi boylu güzel) görmedim.

3 Sabah rüzgârı saçının kâkülünü bir bir seyr edip "Dünya bahçesinde onun gibi tâze bir sünbül görmedim." dedi.

4 Servi gibi boyunun cilvesi gül bahçesinde seçkindir; bu sebeple hiçbir fidanı boyun ile uygun görmedim.

5 Sevgiliden uzak olan o ömrü neyleyeyim? Cihan bahçesini sensiz görmememde bir sakınca yoktur (korkulacak bir şey yoktur).

6 Sâf bir akiki andıran kırmızı dudaklarını (hiçbir yerde) bulmadım ve dünya pazarında da inci dişlerin gibi bir cevher görmedim.

7 Gerçi sitem edici (eziyet verici, azarlayıcı) güzeller cevrini çok çektim, fakat senin gibi sitem edici zâlim bir güzel görmedim.

8 Şehadet divanının sayfalarına baktım, kirpiğin gibi kan döken bir hançer görmedim.

9 Ey Emîr, inci saçan kalemin cevher saçtı; senin gibi güzel söz söyleyen bir âlem şahı (söz söylemekte şah) görmedim.

MUHAMMES

1 Ey peri yanaklı, gamından güçsüz canım var; ayrılık kılıcının rengini (kırmızı) kılmaya damla kanım var; firakının bağında bülbül gibi bir destanım var; yüzünü görmeyince, ey gül yanaklım, yüz figanım var;

tende canım olduğu sürece cihan bağında seni isterim.

2 Aşk ateşi gönlümde tutuştu, tedbir kılamıyorum; tâze gül gibi olan yanağını ona benzetemiyorum; can yanmakta, muhabbet şerhini tahrir ede miyorum (sevgini açıklıyamıyorum); delilik mektubunun mânasını ifade edemiyorum;

işiten halk ağlar, kılıcı andıran alevim (aşk ateşim) var.

3 Sevgi mahallesine ayak basan efsane olmaz mı; periler ile sohbet eyleyen divane olmaz mı (peri çarpmasına îma var); sevgilinin gamını isteyen yabancılardan uzaklaşmaz mı; delilik şehri sonunda baştan başa virane olmaz mı?

Her yeri kaplayan deniz gibi akan göz yaşım var.

4 Peri yanaklıların yüzüne ay derim, ayıplamayın; düzgün boylular (güzeller) gamından âh derim, ayıplamayın; gönül harimini (gönül evini) Beytullah (Ka'be) derim, ayıplamayın; gönlü sevgilinin payitahtı derim, ayıplamayın!

Vücudum şehrine asker süren sahib-kıranım (kutlu ve talihli padişahım) var.

5 Ey Emîr, bana benzeyerek daima gamda olma; o düzgün serviye benzeyen güzelin cilvesinin esiri asla olma; ey aşk, beni mahzun kılıp cellad olma; ayağı sürçen yıkıldı diyip pek çok sevinme!

Bana yardım edici Sultan Satuk Buğra Han'ım var.

AŞIKIN DİLİNDEN MAŞUKA İLK MEKTUP

1 Gel ey vefa göğünün parlak ayı, güzellik ülkesinin padişahı!

2 Ceylan gözlü, misk kâküllü güzel; gözü nergis, boyu servi, yanağı lâle!

3 Nebat ağzın şeker (tatlı) gülüş gösterdi; yüzün, dudağından halka gül şekeri verdi.

4 Dudağının ayıplamasını la'l kendi üzerine almaz; ne dese, o taş (yürekli) yine de uyanmaz (haya etmez).

5 Gözler beline saplandılar (takılıp kaldılar), fakat güzel sözler söyleyen dar ağzın gibisini bulmadılar.

6 Yanak ve saçının sözü (bahsi) gül bahçesinde geçince, gül karardı, sünbül de kızardı. (Gerçekte gül kırmızı, sünbül de kara olduğu için şair bu beytiyle tezad san'atı yapmaktadır.)

7 Sarhoş gözün fitne; mihraba benzeyen kaşın da yüz kıyamet kopardı.

8 Yüzün mum, güneş de onun yanında bir alevdir; ışıkta daimilik bulur. (Alevin etrafında dönen ve küçük bir kelebek olan pervane kendisini aleve atarak yanar. Eski edebiyatta aşık pervaneye sevgilinin aşkı aleve benzetilir ve aşık pervane gibi bu aşk içinde yanar, kül olur.)

9 Yüzüne nazar değmesin diye gönül kendisini bendden kurtardı (sana bakmaktan kendisini alıkoydu, sana bakmağa kıyamadı).

10 Şevkının rüzgârı can içinde esince, gönüller şakayık gibi kan oldu (kana bulandı).

11 Yüzünün ayına (aya benzeyen yüzüne) müşteriler çoktur; periler göze görünmez.

12 Saçlarında olan (saçlarına bağlanan) gönülden duman çıkmakta ve nevâ ile eğri ve öd düzelmekte.

13 Dudakların işret şarkısını söylemekte; ben de âh ve inleme ile kan yutmaktayım.

14 Saçın ile belin bir oldukları için, ben perişan düşüncelere kapılmışım.

15 Beni bu güne aşkın getirdi; iyi ahvalim deliliğe ulaştı.

16 Yüzünü görünce perişanlıktan ben kendimden, gönlüm de elimden gitti.

17 Gözünün sihri bana uykuyu bağlayıp (beni uykudan edip), gamının nisbetinde halimi tasavvur edince,

18 kendi kendime çok nasihat ettimse de, gözüme yüzünden başka bir şey görünmez oldu.

19 Perişan aşığa nasihatten ne fayda, çünkü saçın her bendine (kıvrımına, düğümüne) bir bend saldı (ekledi).

20 Yüzününün güneşinin (parlaklığının) heveslisi çoktur, fakat bu zerre gibi (bir zerre olan ben gibi (Bilindiği gibi güneş toz zerrelerini daima kendine çeker.) vefalısı yoktur.

21 Eşiğinde değersiz bir kölen, halk gözünde ise ayak toprağınım.

22 Eğer zavallı bülbül feryad ederse, ey gül, sen o sesten perişan olma (rahatsız olma).

23 Muma pervanelerden kurtulmak (ayrı olmak) mümkün olmadığı gibi, periye de divanelerden ayrı olmak mümkün değildir.

24 Bülbülün feryadı gül karşısındadır (gülden dolayıdır); bunun için şekerden veya zakkumdan ona çâre (deva) yoktur.

25 Bugün cefa verici gözündür, diye kabul ettim, fakat âşinalık gösteren bizzat yüzündür (yâni aşıkı kendisine bağlayan yüzündür).

26 Sen o gün bakışını benden esirgeme; bildiğin halde (tanıdığın halde) kendini bilmezliğe vurma!

27 Beni ateşe salıp durma; yabancı halk gibi de uzaktan seyretme!

28 Tâcının halka kıvrımı (tuzağı) göründü; gam akşamı gözümü kara kıldı (kararttı).

29 O gamze bana ulaşınca feryad ederim (Eski edebiyatımızda gamze, yani sevgilinin yan bakışı oktur ve saplandığı aşıkın kalbini yaralar.), çünkü avcı yakalanan (avlanan) kuş sesini (feryadını) sever.

30 Ben o pervaneyim ki sebatım yoktur; vefa ateşine kanatlarım yandı.

31 Senin sokağında başı dönmüş halde yürürüm; yüzünün parlaklığını görüp can veririm.

32 Gönülden değil, candan sana pervaneyim (bağlıyım); seni deyip (seni anıp) can ve cihandan geçerim.

G A Z E L

1 Ey canımın kandili (aydınlığı), hayalin hem gözümde, hem de gönlümdedir.

2 Yüzünü gören gözümdür, eğer rakip onu göremezse gözü çıksın!

3 Saçın gönül ile nasıl uyuşsun, çünkü onun ayağı eğridir (ayağı eğri olan saçın gönül ile nasıl uyuşsun)?

4 Ey dost, figanımı rebap karşısında söyle; ne yapayım, zira kulağı duymaz.

5 Sevgilinin gönlünde vefa tohumunu ekmediğini görün; semere (meyva) vermemesine şaşmamak gerek.

6 Yüzünün gülzarından bana renk (fayda) yoktur; ey güzellik bağı, zaman zaman açıl!

7 Emîrî'nin önünden o saç (sevgili) geçeli beri, kokusundan dimağı karışıktır.

FERD

Dimağımın ilacın kıl ey ay (sevgili), çünkü Mecnun gibi perişan olmuştur.

SEYDÎ AHMED MÎRZÂ

Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre Seydî Ahmed Mîrzâ, XV. yüzyıl şairlerinden olup Timur'un torunlarından Mîrânşâh'ın oğludur. Şâhruh zamanında Horasan valiliği yapmış, değerli bir şairdir. Daha Ziyade *Ta'aşşuk-nâme* adlı mesnevîsi ile şöhret kazanmıştır.[44] Bu değerli şair hakkındaki bilgilerimiz de oldukça yetersizdir.

Ta'aşşuk-nâme Seydî Ahmed Mîrzâ'nın kuvvetli bir şair olduğunu göstermektedir. Eser, Hocendî'nin *Letâfet-nâme'si* tarzında yazılmış olup münâcât, na't, İslâm padişahı medhi ve telif sebebi bölümlerinden sonra on aşk mektubundan ibarettir. Her mektubu bir gazel ile "Sözün hulâsası" başlıklı bir bölüm takip etmektedir. Aruzun hezec (*mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*) bahriyle yazılmıştır. Eserde şair Seydî mahlasını kullanmıştır. 320 beyit olan bu mesnevînin bilinen tek nüshası Londra, British Museum' da bulunmaktadır.[45] 1435 yılında Şâhruh'a sunulan eser, şairin ifadesine göre yedi günde bitirilmiştir. Mesnevînin transkripsiyonlu metni ve indeksi Sezer Özkoçer tarafından mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.[46]
Aşağıda verdiğimiz bölüm mesnevînin Londra nüshasından alınmıştır.

[44] Agâh Sırrı Levend, adı geçen eser, c. IV, s. 82; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II. s. 317); Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 292-293.

[45] Londra, British Museum, Add. 7914, y. 273a-289b.

[46] Sezer Özkoçer, *Seyyid Ahmed Mîrzâ, Ta'aşşuk-nâme*, İstanbul 1968, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, tez nr. 871).

Ta'aşşuk-nâme'den

İKİNÇİ NÂMESİN AYTUR

1 Nigârâ aldı kön͡glüm yüzün͡g alı
Kıladur kasd-ı cân hem közün͡g âlı
2 Atıp ğamze okın peyveste kaşın͡g
Yürekim kan kılur peyveste kaşın͡g
3 Cemâlın͡g şem'ini kim yandurur sin
Kamuk âlemni otka yandurur sin
4 İn͡gin͡gde min͡glerin͡g müşk-i Hıtâ'dur
Kara zülfün͡g sarı barmak hatâdur
5 Kuyaşdur ârızın͡g yâ Müşterî'dür
Ki cân birle cihânı müşterîdür
6 Visâlın͡g zevkın istep ay dil-ârâm
Ten içre tapmadı miskîn dil ârâm
7 Kön͡gül kuşını ışkın͡g kıldı şunkar
Bu ğamdın müdde'îler boldı şunkar
8 Girişme kılmak içre kıl yarar sin
Ni kim cânımğa kılsan͡g kıl yarar sin
9 Anın͡g kim ol yüzinde hâlı bolğay
Kaçan fitne kılurdın hâlî bolğay
10 Ayıtsalar san͡ga ğamın͡gdın ok at
Anın özgege atma bizge ok at
11 Turuptur min okun͡gnun͡g karşusına
Atar bolsan͡g tutar min karşu sîne
12 Çü tartar min hemîşe bahr-ı bârın
San͡ga aytay kön͡gülde her ni barın
13 Bilür sin kim kulun͡gdur min kemîne
Kerem kıl bakmağıl kulnun͡g kemine
14 Töker her dem firâkın͡g dîde kanı
Minin͡g dik bir dağı ğam-dîde kanı
15 Kön͡gülde gerçi kahrın͡g dâğı bardur
Velîkin vasl ümîdi dağı bardur
16 Niçe kim ğamda min ay kaddı şimşâd
Bolur min her kaçan körsem sini şâd
17 Tarahhum bu gedâğa kılğın âhır
Yok irse kayğudın bolğusı âhır

18 Öledür Seydî Ahmed kıl yarağın
Anıñg bârî bir işige yarağın
19 İşitkil bu ğazelni çün ırâkî
Acem sâzın tüzüp aytay ırâkî

GAZEL

1 Vefâ bârında ay şâh-ı semen-ber
Cefâ köp kılma âhır ay sanavber
2 Letâfet birle nâziklük içinde
Biliñgdür saç u saçıñg müşk ü anber
3 Eger âh ursam âhım şu'lesindin
İzilgey Kāf irigey kûh-ı Hayber
4 Köñgülnüñg levhide ışkıñg sıfatın
Bitiptürler ezeldin okup ezber
5 Unutmaydur beyân Seydî sivinür
Niçe cevr ü cefâ köp kılsa dil-ber

SÖZNÜNG HULÂSASI

1 Kil ay sâkî kitürgil bâde vü câm
İçeli mey be-yâd-ı Ahmed-i Câm
2 Meyî ki rûh andın mest bolğay
Muhabbet kûyide ser-mest bolğay
3 Humârımıznı ol meydin yazalı
Müdâm içmegenim ni dip yazalı
4 Bilür sin kim cihânnıñg yok bekāsı
Bekāsı yok cihân fânî bekāsı
5 Tahammül yahşı işdür pîşe kılmak
Tahayyül birle hem endîşe kılmak

İKİNCİ MEKTUBU SÖYLER

1 Gönlümü yüzünün al rengi aldı; ayrıca gözün hilesi cana kastetmektedir.

2 Çatık kaşın gamze okunu atıp yüreğimi kan kılmaktadır.

3 Cemalinin (yüz güzelliğinin) mumunu yakıp (parlatıp) bütün âlemi ateşe yakarsın.

4 Yanağında benlerin Hıta miskidir (En güzel ve kokulv miskin elde edildiği Hıta doğu Türkistan'da bir şehirdir. Misk bir tür ceylanın derisi altındaki bezelerden elde edilen siyah ve güzel kokulu yumuşak bir maddedir.); siyah saçlarına doğru varmak (siyah saçlarına kapılmak) hatadır.

5 Yanağın güneştir, yahut Müşteridir (Mars'tır); can ile cihanı alıcıdır. (Müşteri altıncı göğe hakim olduğu gibi cesaret akıl, hikmet ve itidal semboludur.)

6 Ey gönül dinlendirici, miskin gönül kavuşmanın zevkini istediği için tende huzur bulmadı.

7 Aşkın, gönül kuşunu şunkar (laçin) kıldı; bu gamdan müddeiler şunkar oldu.

8 Naz kılmakla kıl yararsın; canıma ne kılsan, kıl, yarasın.

9 Onun gibi yüzünde beni olan kimse, fitne kılmaktan nasıl uzak olsun?

10 Sana gamzenden ok at (gamla aşıka eziyet ver) deseler, şu sebeple başkalarına değil, bize at.

11 Okunuzun karşısında durmaktayım; atar olsan karşısına göğsümü tutarım.

12 Daima deniz gibi (sonsuz) eziyetini çekmekteyim; gönülden her ne varsa, sana söyleyeyim.

13 Bilirsin ki değersiz kulunum; kerem kıl kulun eksikliğine bakma!

14 Ayrılığın her an gözden kanlı yaş döker; benim gibi gam görmüş (gamlı) biri nerede?

15 Gerçi gönülde hicrin dâğı vardır, fakat vasl (kavuşma) ümidi de vardır.

16 Ey boyu şimşada benzeyen (güzel), her ne kadar gamda isem de, seni ne zaman görsem, mutlu olurum.

17 Bu fakire nihayet (artık) merhamet et; yoksa kaygıdan son bulacak (ölecek).

18 Seydî Ahmed ölmektedir, hazırlık kıl; bari onun bir işine yara.

19 Irak makamından bu gazeli işit; Acem sazına akord vererek Irak makamından söyleyeyim.

GAZEL

1 Ey yasemin göğüslü güzel; ey sanavber boylu (güzel ve düzgün boylu), vefa bahsinde çok cefa kılma.

2 Letafet ile naziklik içinde belin saç (gibi ince), saçın ise misk ve anberdir.

3 Eğer âhımın şulesinden (alevinden) âh etsem, Kaf dağı (Zümrüdüanka kuşunun yaşadığına inanılan efsanevî dağ) ezilir, Hayber dağı ise erir.

4 Gönül levhasında aşkın hususiyetini ezelden ezber okuyup yazmışlardır (kader olmuştur).

5 Seydî, ifade etmeyi unutmayıp, dilber ne kadar çok cevr ve cefa kılsa, o kadar çok sevinir.

SÖZÜN ÖZETİ

1 Ey sâki, gel ve şarap ile kadeh getir; Ahmed-i Cam'ı anarak içelim!

2 Şarap ki ruh ondan mest olur ve sevgi sokağında kendinden geçer.

3 Humarımızı (içkiden sonra gelen muhmurluk) o şaraptan yazalım, daima içilmeyişini ne diye yazalım!

4 Bilirsin ki cihanın bekası yoktur; bekası olmayan cihan fânidir.

5 Tahammülü iş edinmek (tahammüle alışmak), tahayyül ile düşünmek (hayal etmek) iyi iştir.

GEDÂ'Î

XV. yüzyılın önde gelen Çağatay şairlerindendir. Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in üçüncü meclisinde onun Ebu'l-Kâsım Babur zamanında büyük bir şöhrete kavuştuğunu, yaşı doksanı aştığı halde hayatta olduğunu kaydeder.[47] Asıl adının ne olduğunu, doğum yılını ve yerini bilmediğimiz gibi hayatı hakkında da fazla bilgimiz bulunmamaktadır. J. Eckmann, *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in 1494 (h. 896) yılında tamamlandığını dikkate alarak onun 1404-1405 yıllarında doğmuş olabileceğini ileri sürer.[48]

Divanındaki şiirlerinden onun usta bir şair olduğu, aruzu çok iyi kullandığı anlaşılıyor. Dili oldukça sadedir ve yer yer Oğuz Türkçesi hususiyetleri taşımaktadır. Şiirlerinin konusu genellikle ümitsiz aşk, sevgilinin güzelliği ve zulmu olmakla beraber yer yer sûfiyâne duygu ve düşüncelere de rastlanır. Gedâ, Gedâ'î mahlasını alması her halde onun sûfiyâne temayülüyle ilgili olmalıdır.[49]

Divanının bilinen tek nüshası Paris, Bibliothèque Nationale'de kayıtlı bir mecmuada bulunmaktadır.[50] Gedâ'î divanı J. Eckmann tarafından metin, sözlük ve faksimile olarak 1971'de yayımlanmıştır.[51]

Aşağıda verdiğimiz örnekler J. Eckmann'ın Gedâ'î divanı yayınından alınmıştır.

[47] Agâh Sırrı Levend, adı geçen eser, c. IV, s. 80.

[48] János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 324).

[49] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 293-294.

[50] Paris, Bibliotheque Nationale, Supll. Turc. 981.

[51] János Eckmann, *The Dîvân of Gadâ'î*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, vol. 113, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1971; "Çağatay dili örnekleri II, Gedai divanından parçalar", *TDED*, c. X, İstanbul 1960, s. 65-110.

Dîvân'dan

TEVHÎD

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ey "Kuli'llâhumme mâlik" mülki içre pâdişâh
Birliking isbâtı üçün ikki âlemdür güvâh
2 Kudreting derkine irür âciz ü kāsır ukūl
Emringe hayrân u ser-gerdân sipihr ü mihr ü mâh
3 Savleting bir demde hakkā ratb u yâbisni tamâm
"Kün fe-kân" emri bile kılğay musahhar bî-sipâh
4 Hârdın hurma kılur peydâ vü kamışdın şeker
Katreî sudın benî âdem zihî sun'-ı ilâh
5 Yed-i kudret birle bu arş-ı mu'allaknı yana
Saklar uş ferş-i mutabbak üstide bî-iştibâh
6 Hâksârîdür mukassar münfa'il miskîn Gedâ
Cürm vâdîsinde ser-gerdân besî bî-rûy u râh
7 Ger hidâyet nûrı hâdî bolmasa bî-çâreğa
Zulmet içre kaldı vâveylâ dırîğ u derd ü âh

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Âh kim dîvâne könglüm mübtelâ boldı yana
Bu köngülnüng ilgidin cânğa belâ boldı yana
2 Dôstdın ayırdı bu çerh-i cefâ-güster yana
Ey dırîğâ hâcet-i düşmen revâ boldı yana
3 Neçe bolsun sâkıyâ âhır ğubâr-ı hâtırım
Tut mey-i sâfî ki hengâm-ı safâ boldı yana
4 Hoş durur eyâ perî-peyker bile gül-geşt kim
Bûsitân Bâğ-ı İrem tig dil-küşâ boldı yana
5 Ak ivindin koymas irding çıkkalı ey şûm rakîb
Şükr li'llâh bârî kim yüzüng kara boldı yana
6 Çîn-i zülfindin dem urmaklık ni nisbet ey abîr
Bu kinâyet barı sindin bes hatâ boldı yana
7 Şâd bolğıl ey Gedâ kim mevsim-i nev-rûzdın
Gülbin-i ümmîd bâ-berg ü nevâ boldı yana

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Mültefit bolmas bu kön͡glüm sindin ey cân özgege
Ey habîbim sin barında bârî ni san özgege
2 Sin bigin rûh-ı mücessem bar igeç ey körkke bay
Lâf-ı hüsn urmaklık irür asru tâvân özgege
3 Yâ ilâhî sindin ayru çıksun uş dîdelerim
Ger nazarnı salsam ey sultân-ı hûbân özgege
4 Hîç revâ irmes bu ey kâfir müselmânlar ara
Kim sin öltürgey sin ü envâ'-ı bühtân özgege
5 Ğâyet-i sehv ü kusûr-ı tab'dın bolğay bigim
Sin barında bu Gedâ ger bolsa kurbân özgege

III

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

1 Közün͡g kim dem-be-dem yüz min͡g tümen türlüg kırân eyler
Kamuk zerrât-ı âlemni özi tig nâ-tüvân eyler
2 Meger tapkay nişânî nâgehân la'lin͡g alnında
Közüm yaş ilçisin her demde yüz sarı revân eyler
3 Aceb ayyâr-ı pür-fendür senin͡g câdû karakın͡g kim
Zamânî yüz kön͡gül birür zamânî kasd-ı cân eyler
4 Menin͡g bu otluk âhımdın feleknin͡g bağrı su boldı
Dimes sin bârî bir kim bu ni feryâd u fiğân eyler
5 Münevver tal'atın͡g ey cân nikāb-ı zülf arasında
Kuyaşdur kim özige eşk-i terdin sâyebân eyler
6 Közün͡g ger bir kıya baksa halâyıknı kırar ğamzen͡g
Müselmânlıkdın irmes bu ki nâ-hak munça kan eyler
7 Közün͡g ol kaş yasındın kaçan kim ok atar bolsa
Kamuk hâkîlerindin bu Gedâ'nı ok nişân eyler

IV

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Sin ni âfet sin cihânda ey büt-i câdû karak
Kim ulusnı köydürür sin âl ile baştın ayak
2 Ğâyet-i bî-hôdluğumdın an͡glamas min munça kim
Ol nebât-ı Mısr irür yâ âb-ı hayvân yâ dudak
3 Tâkatım barınça sabr ittim firâkın͡gda velî
Çâreî kılğın kim asru haddın aştı iştiyāk

4 Farz imestür kim ok atar bolsañ ol kaş yasıdın
Cümle-i hâkîleriñdin bende tüşkey min yırak
5 Tilge kilmes bu Gedâ derdiñdin ey sultân velî
Âh u vâveylâ kim asru haddın aştı iştiyāk

V

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

1 Melek sin yâ perî yâ hûr bilmen yâhud insân sin
Bu şekl ü kadd u had birle ta'âla'llâh aceb cân sin
2 Tekellüm birle âlemni musahhar kıldı tar ağzıñ
Bu hâtem remzidin añlap yakīn bildim Süleymân sin
3 Körüp hüsn ü cemâlıñnı hıred hayrân bolup aytur
Mukassar min sıfâtıñdın kemâl-ı sun'-ı Yezdân sin
4 Cemâlıñ nûr-ı îmândur kil imdi arza kıl cânğa
Hicâb-ı küfr-i zülfüñni kiter âhır müselmân sin
5 Bigim dünyâ vefâsızdur ğanîmet tut bu bir demni
Gedâ ahvâlıdın sorğıl birer her neçe sultân sin

TUYUĞLAR

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Tapmağay ğavvâs-ı fikret sin bigin
Bahr-ı hüsn içre bigim bir cevherî
Zülfüñe vä-beste min bu şehrde
Sinsizin yoktur mañga bir cevherî

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Zümre-i ağyârdın hîç ğam degül
Ger kişige öz habîbi yâr ise
Ger kabûliyetka kābil körseñiz
Uş turuptur cân siziñdür bar ise

TEVHİD

1 Ey "Kuli'llâhumme mâlik" (Kur'ân-ı Kerîm'in Âl-i İmrân sûresinin 26. âyetinin baş kısmı olup "De ki ey mülkün sahibi olan Allah'ım" mânasına gelmektedir.) mülkü içinde padişah olan (Allah'ım), birliğinin isbatına iki âlem şahittir.

2 Akıllar kudretini idrâk etmede âciz ve noksandır; sema, güneş ve ay emrine hayran ve başı dönmüş haldedirler (yani senin emrinle dönmektedirler).

3 İlâhi kudretin bir anda yaşı ve kuruyu (kâinatı) tamamen "Kun fe-kân" (Kur'ân-ı Kerîm'in Bakara sûresinin 111. âyetinde geçen ibare "Ol dedi ve oldu" mânasına gelmektedir. Varlık âlemi Allah'ın bu emriyle var olmuştur.) emri ile askersiz kendisine tâbi kılar.

4 Dikenden hurma, kamıştan şeker meydana getirirsin; bir damla sudan da insanoğlunu yaratırsın; bu Allah'ın ne güzel işidir!

5 Yine kudret eliyle bu boşlukta duran Arş'ı şüphesiz kat kat yer yüzü üstünde muhafaza edersin (tutarsın).

6 Miskin Gedâ düşkün, yardıma muhtaç ve üzgündür; suç vâdisinde başı dönmüş, ümitsiz ve yolunu kaybetmiş haldedir.

7 Eğer hidayet nuru bu zavallıya doğru yolu gösterici olmasa idi, yazık, heyhat dert ve âh ile karanlık içinde kalacaktı.

GAZELLER

I

1 Âh ki divane gönlüm yine mübtelâ oldu; bu gönülün elinden yine cana belâ oldu.

2 Bu cefa yayan felek yine dosttan ayırdı; yazık, yine düşmana ihtiyaç nasıl oldu (düşmana muhtaç olundu).

3 Ey sâki, hatırım nasıl olsun; sâf şarap sun ki safâ zamanı oldu (eğlence zamanı geldi).

4 Peri yüzlülerle gül bahçesinde gezinmek hoştur, çünkü bahçe, İrem bahçesi (Âd kavmi zamanında Şeddad tarafından cenneti takliden yapılmış bir bahçe, yalancı cennet) gibi gönül açıcı (gönle ferahlık verici) oldu.

5 Ey uğursuz rakip, (sevgiliyi) ak evinden (otağından) çıkmaya koymazdın; Allah'a şükür ki yüzün yine kara oldu (yani sevgili bahçeye çıktı).

6 Ey abir (çeşitli nebatlarla misk karışmasından meydana gelmiş güzel kokulu bir madde), sevgilinin saçının kıvrımından bahsetmek ne mümkün; bu kinâye yine hep senin hatan oldu (Şair çîn "kıvrım, büklüm" sözüyle

kinâye yapmaktadır, çünkü sözü hem hakikî, hem de mecazî mânasıyla kullanmaktadır. Kelime büklüm ve eğri, kıvrılmış, düzgün olmayan mânalarında kullanılmıştır).

7 Ey Gedâ, mutlu ol ki nevruz mevsiminden (ilkbahardan) dolayı ümit fidanı yine yeşerdi.

II

1 Ey can (sevgili), bu gönlüm senden başkasına iltifat etmez (dönüp bakmaz); ey sevgilim, sen var iken başkasının lâfı olur mu?

2 Ey güzellikte zengin olan, senin gibi bir cisimleşmiş ruh (beşer şeklini alan ruh) var iken, güzellikten söz etmek başkası için pek çok hatadır.

3 Ya İlâhi, ey güzeller sultanı, eğer senden başkasına göz salarsam (bakarsam), gözlerim çıksın!

4 Ey kâfir, sen öldürüp başkasına bühtan etmek (suçu başkasına yüklemek) müslümanlar arasında hiç câiz değildir.

5 Ey Beyim, bu Gedâ sen var iken başkasına kurban olsa, bu onun hatasının çokluğundan ve yaradılışının kusurundandır.

III

1 Zaman zaman yüz bin türlü felâket yaratan gözün bütün âlemi kendisi gibi güçsüz eyler.

2 Dudağının karşısında bir nişan bulmak için gözüm yaş elçisini her zaman yüz tarafına gönderir (yüze akıtır).

3 Senin cadı bakışın her fende mahir, acayib bir hilekârdır ki bir zaman yüz gönül verir, bir zaman da cana kasd eyler.

4 Benim bu ateşli âhımdan feleğin bağrı su oldu; bir defacık olsun demezsin ki bu niye feryad ve figan eyler?

5 Saçının örtüsü arasında parlak (nurlu) çehren kendisine tâze göz yaşından gölgelik yapan bir güneştir.

6 Gözün bir defa yan baksa, gamzen (yan bakışın) halkı kırar; haksız yere bunca kan eylemen (dökmen) Müslümanlıkla bağdaşmaz.

7 Gözün o kaş yayından ne zaman ok atar olsa (ne zaman baksan), yoluna toprak olanlardan sadece bu Gedâ'yı nişan alır.

IV

1 Ey cadı bakışlı güzel, sen cihanda ne âfetsin ki halkı hileyle baştan ayağa yakarsın.

2 Hadsiz çoşkunluğumdan (kendimi tamamen kaybettiğimden) anlama ki o Mısır nebatı mıdır, yahut âb-ı hayat (içene ölümsüzlük verdiğine

inanılan efsanevî su) mıdır, yoksa dudak mıdır. (Dudak tatlılığı dolayısıyla Mısır şekerine, diriltmesi dolayısıyla da âb-ı hayata benzetilir.)

3 Gücüm yettiğince ayrılığına sabr ettim, fakat bir çâre kıl ki iştiyak (şiddetli arzu) hadden aştı.

4 O kaş yayından (Kıvrık kaş yaya benzetilir.) ok atar olsan, yolunda düşkün olanların tamamından benim uzak düşmem farz değildir (yani seni sevenlerden beni uzak tutman gerekmez, doğru değildir).

5 Ey sultan (sevgili), bu Gedâ'nın derdi dile gelmez, çünkü iştiyakı hadden aştı.

V

1 Meleksin, yahut perisin, yahut huri, bilmem, belki de insansın; bu şekil, boy ve yanak ile acayip cansın.

2 Dar ağzın konuşma ile âlemi kendine bağladı (hükmü altına aldı), bu mühür işaretinden kesin olarak bildim ki sen Süleyman'sın (Sevgilinin ağzı küçüklüğü ve şekli sebebiyle mühüre benzetilir. Üzerinde Allah'ın ismi yazılı olan mühür yüzüğü sâyesinde bütün hayvanlar Hz. Süleyman'ın emrine bağlı idiler. Şair bu sebeple mühür ile sevgilinin ağzı arasında bir münasebet kuruyor.)

3 Akıl, güzellik ve cemalini görünce hayran olnp der ki ben noksanım, sense Allah'ın yaratıcı kudretinin en mükemmel eserisin.

4 Cemalin iman nurudur, şimdi gel, cana arz et; saçının siyah hicabını (örtüsünü) gider (kaldır), çünkü sen müslümansın. (Saç siyahlığı dolayısıyla küfre benzetilir. Küfür, yâni karanlık, nasıl aydınlığı örterse, saç da sevgilinin beyaz yüzünü örter. İman nuru (ışığı) ise karanlığı yok eder, bu sebeple İslâmiyet'in zuhuru küfrün (karanlığın, inkârın) ortadan kalkması, sona ermesi demektir.)

5 Beyim, dünya vefasızdır, bu bir anlık zamanı kendine ganimet say; her ne kadar sultan isen de biraz da Gedâ'nın ahvalinden sual et!

TUYUĞLAR

I

Beyim, senin gibi bir cevheri, fikir dalgıcı güzellik denizinde bulmuş değil; ben bu şehirde saçına bağlanmışım; sensiz bana bir cevher yoktur.

II

Eğer kişiye kendi sevgilisi yar ise, yabancılar zümresinden hiç gam değil; eğer kabul etmeğe uygun bulursanız, işte can, var oldukça sizindir.

ATA'Î

XV. yüzyıl şairlerinden Ata'î (Atayî) Belh'li olup Yesevî dervişlerinden İsmâil Ata'nın torunlarındandır. Maalesef bu şairin hayatı hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz. XII-XV. yüzyıllar arasında Türkistan ve Mâverâü'nnehr dolaylarında yaygın bir şöhret kazanan Yesevî dervişlerinin hayatları hakkındaki bilgilerimiz çoğu zaman Nevâyînin *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* adlı sûfiler tezkiresindeki kısa kayıtlara inhisar etmektedir.[52] Bu eserde yer almayan Ata'î hakkında *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in ikinci meclisinde Nevâyî'nin verdiği bilgi ise çok azdır. Ancak burada mezarının Belh civarında bir köyde bulunduğu yolundaki kayıt önemlidir.[53]

Ata'î'nin bazı şiirleri A. N. Samoyloviç tarafından yayımlanmıştır.[54] Ayrıca Fitret'in *Özbek Edebiyatı Numûneleri* adlı eserinde de Ata'î'nin şiirlerinden örnekler verilmektedir.[55]

Aşağıda verdiğimiz örnekler bu iki yayından alınmıştır.

[52] İsmâil Ata için bk. Kemal Eraslan, adı geçen eser (Nesâyim, s. 384).

[53] Agâh Sırrı Levend, adı geçen eser, c. IV, s. 74-75; Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 294; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 314-315).

[54] A. N. Samoyloviç "Materiali po Credneaziatsko-Tureçkoy Literature. IV., Cagatayskiy poet XV veka Atai", *ZKW*, II-2, 1927, s. 257-274.

[55] Fitret, *Özbek Edebiyatı Numûneleri*, c. VI, Taşkend 1928, s. 151-158.

D î v â n'dan

GAZELLER

I

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

1 Kön͡gül aldın͡g bigim yaşurmağın͡g ni
Cefânı haddıdın aşurmağın͡g ni
2 Rakîblerğa kılur la'lin͡g tebessüm
Kanımnı ğussadın aşurmağın͡g ni
3 Kön͡gül şîşeside mihrin͡g meyidür
Cefâ birle an͡ga taş urmağın͡g ni
4 Yörürde yin͡g bile ağzın͡gnı tutma
Neme kim yok turur yaşurmağın͡g ni
5 Atayî yirge yil zülfin tigürmes
Kara yirge sinin͡g baş urmağın͡g ni

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Hüsn bâğında yüzün͡g dik verd-i hamrâ körmedük
Mısr mülkinde lebin͡g tig kand-ı zîbâ körmedük
2 Çîn ü Mâçîn u Hoten'de közlerin͡g tig rahmsız
Bî-hatâ kan tökküçi bir türk-i yağmâ körmedük
3 Kâmetin͡g bâlâsığa barduk temâşâ kılğalı
Bir belâ kördük Ta'âla'llâh ki bâlâ körmedük
4 Bu ulusta hûblar kördük velî iy öz bigim
Dil-rübâlıkta sinin͡g dik şûh-ı ra'nâ körmedük
5 Sivgeli iy sîm-tenlig kön͡gl-i fûlâdım sini
Dünyâda tîg-ı cefâdın özge kat'a körmedük
6 Nâzenînlerde vefâ vü mihr bar dirler velî
Köp işittük biz dağı bu sözni ammâ körmedük
7 Diseler ni ayb Atayî'nin͡g sözin dürr-i yetîm
Kim firâkın͡gda anın͡g yaşıça deryâ körmedük

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Hasta kön͡glümdin hayâlın͡g bir zamân kitmes bigim
Niçe kim vaslın͡g itekin͡ge kolum yitmes bigim

2 Niteyin dermânde boldum min bu kön͡glüm ilgide
Sinsizin hîç yirde bir lahza karâr itmes bigim
3 Gerçi sin düşnâm iter sin min du'âçı min san͡ga
Âşık-ı sâdık cefâdın ictinâb itmes bigim
4 Sin mini ta'zîm itip kullar sanında tutmağıl
İlterin͡g haylında bolsam ni man͡ga yitmes bigim
5 Ta'nedin kavmas Atayî'ni işikin͡gdin rakīb
Hîç gedây it ursa işikni koyup kitmes bigim

IV

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

1 Cemâlın͡gdur bu hasta cân ümîdi
Ki güldür bülbül-i bustân ümîdi
2 Gehî mercân töker geh dürr-i meknûn
Közümdin leb ü dendân ümîdi
3 Saçar yulduz bigin tünler yüzümde
Yaşımnı ol in͡gi çolpan ümîdi
4 Mini ser-geşte kıldı gûy yan͡glığ
Ham-ı zülfün͡gdağı çevgân ümîdi
5 İnâyet kıl ki bardur bu gedânın͡g
Başında hıdmet-i sultân ümîdi
6 Bu kul yüz katla ğamdın ölgey irdi
Bigindin bolmasa ihsân ümîdi
7 Atayî derdiğa iy cân tabîbi
Visâlın͡gdın irür dermân ümîdi

GAZELLER

I

1 Gönül aldın Beyim, gizlemen niye; cefayı hadden aşırman niye?
2 Dudağın rakiplere tebessüm kılar; kanımı kederden dökmen niye?
3 Gönül şişesinde aşkının şarabıdır; cefa ile ona taş vurman niye?
4 Yürürken yenile ağzını tutma; olmayan bir şeyi gizlemen niye? (Eski edebiyatta ağız küçüklüğünden dolayı yok kabul edilir.)
5 Atayî, rüzgâr (sevgilinin) saçını yere değdirmez, kara yere senin baş vurman (koyman) niye?

II

1 Güzellik bahçesinde yüzün gibi bir kırmızı gül görmedik; Mısır ülkesinde dudağın gibi güzel (tatlı) şeker görmedik.
2 Çin, Maçin ve Hoten ülkesinde gözlerin gibi merhametsiz, hataısz kan dökücü bir yağmacı güzel görmedik.
3 Boyunun yüceliğini seyr etmek için vardık, Taalâllah, bir belâ gördük ki daha fazlasını görmedik (Sevgilinin boyu kıyameti, kıyamet de belâyı hatırlatır.)
4 Bu halk içinde güzeller gördük, fakat Beyim, gönül alıcılıkta senin gibi bir güzel şuh görmedik.
5 Ey gümüş tenli (sevgili), çelik gibi sert gönlüm seni seveli beri, dünyada belâ kılıcından başka asla bir şey görmedik.
6 Nazeninlerde vefa ve merhamet var derler, fakat bu sözü biz de çok işittik, amma görmedik.
7 Atayî'nin sözüne iri inci deseler, niçin ayıp olsun, çünkü senden ayrı olması sebebiyle döktüğü göz yaşı gibi deniz görmedik. (Bilindiği gibi inci denizden elde edilir.)

III

1 Hasta gönlümden hayalin bir zaman olsun gitmez Beyim; nasıl ki kavuşma eteğine bir türlü elim ulaşmaz (yani sana kavuşmam mümkün olmaz).
2 Ne yapayım, bu gönlümün elinden halsiz düştüm; sensiz hiç bir yerde bir an olsun karar etmez (durup dinlenmez) oldum, Beyim!
3 Gerçi sen kötü söz söylersin, bense sana duacıyım; sadık aşık cefadan kaçınmaz, Beyim!
4 Sen bana değer verip kullarından sayma; itlerinin (aşıklarının) topluluğunda olmak bana niye yetmesin, Beyim!
5 Rakip Atayî'yi ayıplamakla eşiğinden kovamaz, çünkü dilenci köpeği vursa bile, köpek eşiği bırakıp gitmez.

IV

1 Bu hasta can ümidi cemalindir, çünkü bahçedeki bülbülün ümidi (arzusu) gülü görmektir.

2 Gözüm dudak ve dişlerini görmeği ümit ettiği için, bazen mercan, bazen de parlak inci döker. (Sevgilinin dudağı kırmızılığı dolayısıyla mercana, dişleri ise inciye benzetilir. Şair bu sebeple sevgilinin hasretiyle gözlerinden mercan ve inciye benzeyen yaşlar döktüğünü belirtiyor.)

3 O yanağı çolpan yıldızına benzeyen sevgili ümidi ile geceler yıldız gibi göz yaşımı yüzüme saçar. (Bilindiği gibi yıldızlar gece olunca belirir; bu sebeple göz yaşları karanlık gecedeki yıldızlara benzetilmiştir.)

4 Saçının kıvrımındaki çevgân (çevgâna benzeyen kıvrım saçın) beni gûy gibi başı dönmüş kıldı. (Çevgân denilen sopa ve gûy denilen topla oynanılan oyuna telmih vardır. Sevgilinin saçı çevgâna, aşıkın başı da gûya benzetilmiştir.)

5 İnayet kıl ki bu dilencinin başında sultana hizmet ümidi vardır (sana hizmet ümidini beslemektedir).

6 Eğer Beyinden ihsan (lutuf, bağış) ümidi olmasaydı, bu kul gamdan yüz defa ölecekti.

7 Ey can tabibi, A t a y î'nin derdine derman ümidi visalindendir.

AHMEDÎ

Çeşitli telli sazlar arasında geçen bir atışmayı konu edinen, hacim bakımından küçük, fakat edebî değeri büyük olan mesnevîsiyle tanınan Ahmedî'nin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Tarihî kaynaklarda ve şuarâ tezkirelerinde adına rastlanmayışı, onun değerli bir şair olmadığını göstermez.

Bir ölçüde de olsa, eserinden Ahmedî hakkında bazı bilgiler elde etme imkânına sahibiz. Adının veya mahlasının Ahmedî olduğu eserinde belirtilmiştir. Doğum ve ölüm tarihi, doğum yeri hakkında da bilgimiz olmamakla beraber, onun klâsik Çağatay öncesi şairlerinden olduğu eserinin üslûp ve muhtevasından kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu durumda Ahmedî, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olmalıdır. Fuad Köprülü de Ahmedî'yi klâsik Çağatay öncesi şairleri arasında zikretmiş bulunmaktadır.[56] Eserde yer alan

Didi ki hey hey bu nidür mâ vü men
Keldi meger muhtesib-i hum-şiken

beytinden hareketle onun Şâhruh Mîrzâ devrinde yaşadığını ileri süren J. Eckmann, bu görüşüne delil olarak Şâhruh Mîrzâ'nın saltanatı devrinde (m. 1409-1447) içki yasağı koyduğunu ileri sürer.[57] Bizce de bu görüş yerindedir. Gerçekten de Şâhruh Mîrzâ, dindar, barışsever bir hükümdardı. İlim ve sanat adamlarını korurdu. Zamanında Semerkand, Herat, Merv gibi şehirler birer ilim ve kültür merkezi haline getirilmişti. Sünnî akideye sıkı sıkıya bağlı olan Şâhruh Mîrzâ saltanatı yıllarında bütün ülkeye içki yasağı koymuş, uymayanları ağır şekilde cezalandırmıştı.[58]

Ahmedî'nin değerli bir şair olduğu, kuvvetli bir ifadeye ve sağlam bir musiki kültürüne sahip bulunduğu eserinden açıkça anlaşılmaktadır. O devir Orta Asya Türk musikisinde kullanılan ve eserde birbiriyle atışan tanbûre, ûd, çeng, kopuz, yatuğan, rebâb, gıçek ve kingire gibi telli sazlar hakkında verdiği bilgiler gerçeklere uygun ve mânalıdır. Ahmedî eserine belirli bir isim vermiş değildir. Ancak eserin muhtevasına bakarak *Telli sazlar münazarası* adını vermek uygun olur, sanırız.

[56] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 294.
[57] János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 323-324).
[58] L. Bouvat, "Şahruh Mirza" maddesi, *İA*, c. XI, s. 286-288.

Eser, kısa bir nesir halindeki mukaddimesinden sonra 130 beyitlik mesnevîdir. Mesnevînin konusu, meyhanede bulunan sekiz telli sazın birbirleriyle atışmaları ve her birinin kendisini diğerinden üstün görüp benlik dâvası gütmesidir. Bunu gören meyhanenin pîri, kendilerini gerçeğe davet eder ve benlik dâvası peşinde koşmamalarını, ahenk içinde bulunmalarını tavsiye eder, hepsini azarlar. Pîrin ikazı üzerine sazlar boş ve faydasız münazaradan vazgeçerler, hakikati anlarlar. Görüldüğü gibi eser, sembolik bir mahiyet taşımaktadır. Benlik dâvası güden sazlar, hakikatten habersiz, vahdet sırrına erememiş, basit insanları, meyhanenin pîri ise mürşidi, hakikati gösteren rehberi temsil etmektedir.

Ahmedî'nin bu küçük mesnevîsi, ifadesinin canlılığı ve güzelliği kadar, konusunun çekiciliği ve dayandığı temel görüş bakımından da büyük bir değer taşımaktadır. Eser aruzun seri' (*müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*) bahriyle yazılmıştır.[59]

Eserin bilinen tek nüshası Londra, British Museum'da bulunmaktadır.[60] Aşağıda verilen kısım bu yazmadan alınmıştır.

[59] Kemal Eraslan, "Ahmedî, Münazara (Telli sazlar atışması)", *TDED*, c. XXIV, İstanbul 1986, s. 129-204.

[60] Londra, British Museum, Add. 7914, y. 321b-328b.

Münâzara'dan

SÖZ İBTİDÂSI

1 Bir kiçe ğam birle hırâmân idim
Mihnet-i devrân bile şâdân idim
2 Külbe-i ahzân içinde h^{v}âr u zâr
Olturuban dîde-i cân intizâr
3 Mûnisim ol yâr hayâlı vü bes
Ol idi feryâdıma feryâd-res
4 Nukl ğam u bâde yürek kanıdın
Ûd hacîl nâlişim efğânıdın
5 Her dem akıp köz yaşıdın seyl-i hûn
Cânda elem başta hevâ-yı cünûn
6 Çıktı fiğân ol dil-i ğamnâktın
Ötti bu nüh perde-i eflâktın
7 Akl hüveydâ bolup eyledi bâk
Pîrehen-i sabr yakasını çâk
8 İn tigiben taşkarı çıktım revân
Tün yarımı ötüp idi ol zamân
9 Halk-ı cihân barçası ârâm idi
Tîre vü tarîk aceb şâm idi
10 Yulduz u ay kökte pedîdâr yok
Tündin üze pertev-i envâr yok
11 Kördi hıred kaldı bu hâlette lâl
Bardı zamîrindin uşal kīl ü kāl
12 Kildim uşal hâlda cândın be-teng
Çığdı harâbâtta ğavğâ-yı çeng
13 Tın͠gladım ol hâlnı hayret tüni
Yitti felek bâmıda ğavğâ üni
14 Didim î yâ Rab bu ni âvâz irür
Her nefesî özge ser-efrâz irür
15 Boldum uşal lahza be-yek nâgehân
Sûy-ı harâbât aşukup revân
16 Yittim ise pîr-i harâbât mest
Câm u kadehni koyup ol dem zi-dest
17 Kālebidin rûh barıp irdi pâk
Taytıp ölügler kibi ber-rûy-ı hâk
18 Mecliside hâzır idi cem'-i sâz
Her biri bir perdede gûyâ-yı râz
19 Her biri özini sitâyiş kılıp
Savt u amel nakş nümâyiş kılıp

20 Barçası bir birni kılıp imtihân
Ortada bahs erdi vü ceng ü figân

MEBHAS İBTİDÂSI EVVEL TANBÛRE SÖZİ

1 Tanbûre-i ğamze-ger-i fitne-cûy
Mecma'-ı ol sâzğa kiltürdi rûy
2 Didi bu ni fitne vü ğavğâ irür
Başın͡gıza bî-hüde sevdâ irür
3 Arbede vü ceng nidür ez güzâf
Perde bile sözleli tâ-key bu lâf
4 Perde-i min dik tüzün͡g âhengni
Nâle-i zârım iritür sengni
5 Perdede ol murğ-ı suhen-sâz min
Fitne işikin kılayın bâz min
6 Barçağa aytay zi-tarîk-ı savâb
Cümle makâmâtta bir bir cevâb

SÖZ BAŞI

1 Bir gece üzüntülü halde dolaşmakta, fakat zamanın mihneti ile de mutlu idim.
2 Hüzün kulubesi içinde perişan, can gözüyle de bekler halde oturmakta idim.
3 Can yoldaşım yalnızca sevgilinin hayaliydi, çünkü ancak feryadıma yetişen o idi.
4 Meze gam, içki yürek kanından, ud ise inleyişimin figanlarından mahcup idi.
5 Her an göz yaşımdan kan seli akmakta, canda elem, başta delilik hevesi bulunmaktaydı.
6 O gamlı gönülden bir inilti yükselerek bu dokuz kat gök tabakasından öteye geçti.
7 Akıl kendisine gelip korkuya kapıldı ve sabır gömleğinin yakasını parçaladı.
8 Eve varıp hemen dışarı çıktığımda, vakit gece yarısını geçmişti.
9 Cihan halkı hep uykudaydı; karanlık ve bulanık tuhaf bir geceydi.
10 Gökte yıldız ve aydan eser yoktu; gece nur ışığından yoksundu.
11 Akıl bu durumu görünce lâl kaldı; benliğimden o dedi-kodu yok oluverdi.
12 O halde ruhum daraldığı sıra meyhanede çengin kavgası (gürültüsü) yükseldi.
13 Hayret gecesinde o hali dinledim; kavga sesleri gök kubbesine yükselmedeydi.
14 Dedim ki ey yâ Rab, bu ne bağırtıdır ve her an daha da kuvvetlenmektedir?
15 Sonra hemen meyhaneye doğru hızlıca koştum.
16 Vardığımda meyhaneci kendisinden geçmiş, şarap kadehi elinden yere düşmüş haldeydi.
17 Sanki ruhu bedeninden tamamen sıyrılmış, ölüler gibi yerde yatıyordu.
18 Mecliste saz topluluğu hazır haldeydi ve her biri bir perdeden (makamdan) sırlar söylemekteydi.
19 Her biri kendisini överek savt, amel ve nakıştan (eski musikimizde beste türleri) örnekler vermekteydi.
20 Birbirlerini imtihan etmekteydiler; ortada bahisleşme, kavga ve çağrışma vardı.

BÖLÜM BAŞI : ÖNCE TANBURE SÖZÜ

1 Aldatıcı ve fitne arayıcı tanbure o saz topluluğuna yönelerek
2 şöyle dedi : Bu ne fitne ve kavgadır. başınızda bu ne boş sevdadır?
3 Boş yere bu kavga ve gürültü nedir, nağme ile ne zamana kadar böyle lâf edeceksiniz?
4 Benim perdem (makamım) gibi ahenk düzün; iniltim taşı bile eritir.
5 Perdede güzel söz söyleyen bir kuşum; fitne eşiğini kapayayım.
6 Hepsine doğru yolu söyleyeyim; her makamda birbir cevap vereyim.

3. *Klâsik Çağatay devri* (XV. yüzyılın ikinci yarısı)

Şâhruh'un ölümünden sonra (m. 1447) imparatorluk yeni bir sarsıntıya düştü, iktidar mücadeleleriyle zayıfladı. Ebu'l-Kâsım Babur Horasan'da, Ebû Sa'îd Mâverâünnehr'de kuvvetli birer idare kurdularsa da, Ebu'l-Kâsım Babur'un ölümünden sonra karışıklık tekrar başladı. Ebû Sa'îd duruma hâkim olup Horasan ve Mâverâünnehr'i idaresi altında birleştirmeğe muvaffak oldu. Ancak Azerbaycan bölgesini Akkoyunlulardan almak için giriştiği savaşta bozguna uğradı ve yakalanıp kaltledildi (m. 1468). Bu olaydan sonra şehzâdeler arasındaki taht mücadelesi tekrar başladı. Bu mücadeleden başarıyla çıkan Hüseyn-i Baykara, merkez Herat olmak üzere Horasan, Sicistan, Toharistan, Curcan ve Esterâbâd'ı idaresi altında birleştirdi ve kırk yıl saltanat sürdü (m. 1469-1506). Herat siyasî merkez olmak yanında Baykara devrinin de kültür ve sanat merkezi oldu. Başta edebiyat olmak üzere çeşitli sanat dallarında eser veren Ali Şîr Nevâyî gibi dahi bir sanatkârla, hâmisi ve en yakın arkadaşı Hüseyn-i Baykara'nın faaliyetleri ile klâsik Çağatay edebiyatı devri, Nevâyî-Baykara devri diye adlanır oldu.

HÜSEYN-İ BAYKARA

Tam adı Hüseyn Mîrzâ b. Mansûr b. Baykara'dır, unvanı ise Ebu'l-Gâzi'dir. 1438 (h. 842) yılında Herat'ta dünyaya geldi. Baba ve ana tarafından Timurlular hanedanına mensuptur. Gençliği birçok mücadeleler ve taht kavgaları ile geçti ve nihayet 1469 yılında Horasan tahtına oturdu, 1506 yılına kadar saltanat sürdü. Ebû Sa'îd ve oğulları ile uzun mücadeleler eden Hüseyn-i Baykara, nihayet Ebû Sa'îd'in ölümü üzerine rahat bir nefes alıp tam mânasıyla Herat'a sahip olabildi. Onun en önemli askeri seferi 1470 yılında Şâhruh'un torunlarından Yâdgâr Muhammed'e karşı yaptığı seferdir. Bu seferde Yâdgâr Muhammed esir edilmiş, yakalanarak idam ettirilmişti.

Sert mizaçlı iyi bir asker olan Hüseyn-i Baykara aynı zamanda şarap müptelâsı idi. 1507 yılının başlangıcında Özbeklere karşı yaptığı bir seferde vefat etmiş ve Herat'ta defnedilmiştir. Ölümünden sonra Herat tahtı oğulları Bedi'ü'z-zamân Mîrzâ ile Şâh Garîb Mîrzâ'ya kaldı. İki veliaht kısa bir süre birlikte hüküm sürdülerse de Özbek hükümdarı Şeybânî Han'a karşı başarılı olamayıp yenildiler; böylece Çağatay devleti son buldu.[61]

Hüseynî mahlasıyla şiirler yazan Hüseyn-i Baykara, şair olarak üstün bir varlık göstermez. Ancak yine de klâsik Çağatay şiirinin Nevâyî'den sonra akla gelen ilk simasıdır. Devrinde ilim ve sanat adamlarını Herat sarayında toplamış, onlara gereken itibarı göstermiştir. Mimarî eserlerle de süslenen Herat, XV. yüzyıl Orta Asya'sının en önemli ilim ve kültür merkezi haline gelmişti. Bilhassa Alî Şîr Nevâyî'ye gösterdiği aşırı sevgi ve saygının edebiyatımızda ayrı bir önemi vardır. Nevâyî'nin o mükemmel eserlerini edebiyatımıza kazandırmasında Hüseyn-i Baykara'nın rolü inkâr edilemez.

[61] H. Beveridge, "Hüseyin Mirza" maddesi, *İA*, c. V/1, s. 645-646; Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 303-304; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 326-329).

Lirik şiirlerini içine alan divanının pek çok güzel yazma nüshaları mevcuttur.[62] Divanının Ayasofya nüshası İsmail Hikmet Ertaylan tarafından faksimile olarak yayımlanmıştır.[63]

Hüseyn-i Baykara'nın bir de otobiyografi tarzında küçük bir risalesi bulunmaktadır. Amasya, Bayezit kütüphanesinde 15 numarayla kayıtlı bir yazmanın başında bulunan bu risalenin de faksimilesi İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yayımlanmıştır.[64]

Babur hâtırâtında Hüseyn-i Baykara hakkında geniş bilgi vermektedir.[65]

[62] Divanının nüshaları için bki İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. nr. 1977; Londra, British Museum, Add. 7926, Or. 3493, 3879; Süleymaniye Genel Kitaplığı, Ayasofya Ktp. nr. 3911, 3913; Fatih Ktp. nr. 3806, 3807; Millet Ktp. Manzum eserler, nr. 292.

[63] İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri V. Divan-i Sultan Hüseyn Mirza Baykara "Hüseyinî"*, İstanbul 1946.

[64] İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri II. Risâle-i Sultan Hüseyn Baykara*, İstanbul 1945.

[65] Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, (Doğu Türkçesi'nden çeviren : Reşit Rahmeti Arat, c. I-II, Ankara 1943).

D î v â n'dan

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Serv-i nâzım cilve kılmas veh nitey bustân ara
Ol elif dik kāmetî yok hem bozulğan cân ara
2 Her niçe ser-keş durur bu serv-kadlar âkıbet
Mümkin irmes bir bile tiñ bolmağay bustân ara
3 Hicr tâbıdın içim biryân balığ dik örtenür
Ger vatan tutsam balığ dik çeşme-i hayvân ara
4 Vâ'izâ dûzeh otı mühlik ise yüz şükr kim
Bir yüzi cennet ğamıdın kalmadıñ hicrân ara
5 Bir bağır pergâlesi hicridin veh kim kalmışam
Nûh ömri çağlık âh u eşkdin Tûfân ara
6 Ey müselmânlar fiğân kim Yûsuf'umnıñ hicridin
Kaldı her bir katre bağrım pâresidin kan ara
7 Min karı yüz ğam bile kalıp yigit cânım yâ Rab
Sa'b mundak kimsege tüşmey durur devrân ara
8 Ger Hüseynî derd ili köñlin bozar irmes aceb
Nağmeler kim muñ bile zâhir kılur efğân ara

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ârızıñ mihrin açıp cismim ara cân örteme
Âşikârâ lutf itip köñlümni pinhân örteme
2 Berk-ı hicrân nâl dik cismimde besdür sin dağı
Va'de-i vasl eyleben ey ahd-ı yalğan örteme
3 Kûh-ı ğam boldı tenim etfâl taşıdın yana
Lâle dik köñlümni sin ey otluğ efğân örteme
4 La'l-i cân-bahşıñ üze sin hâl-ı hicrân koymağıl
Cânım üzre her zamân bir dâğ-ı hırmen örteme
5 Âteşîn köñlümde hoştur nâvekiñniñ kesreti
Berk-ı hicrânıñ salıp köñlümde pinhân örteme
6 Subh-ı vaslıdın mini ol yâr nevmîd eyledi
Sin kara bahtım kibi ey şâm-ı hicrân örteme

7 Ey Hüseynî çikme ansız âh hûblarnı körüp
Bir vefâsız otıdın yüz nâ-müselmân örteme

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Bir misâfir ay hayâlı kıldı köñglümni harâb
Kalmadı cânımğa ansız bir zamân tâkat ni tâb
2 Bir ara hayf söz işitkeç ol misâfirdin bu kün
Bardı köñglüm ötrü vü cânımğa tüşti ıztırâb
3 Vaslıdın köz gâh yığlar geh bakar ruhsârığa
Gâh yağıp gâh turğan dik bahâr olğaç sehâb
4 Vaslı ikbâlıda köp âzürde min ağyârdın
Veh ni tâli'dür ki tartar min behişt içre azâb
5 Perde dik ol yüzge yüz sürterge hôd yoktur hadım
Bes yüzüñg sürterge ger bolsa müyesser ol nikāb
6 Sâkiyâ bir la'l-gûn leb şevkıdın âşüfte min
Tut leb-â-leb câm-ı yâkûtığa salıp la'l-i nâb
7 Ey Hüseynî yâr her dem ğâyıb olğaç kiç kilür
Sehv imiş ol nükte kim il ömr işin dirler şitâb

IV

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

1 Töküp kanım tarahhum kılmadıñg hîç
Körüp hâlım tebessüm kılmadıñg hîç
2 Tebessüm kılmayın cânımnı aldıñg
Alıp cânım tarahhum kılmadıñg hîç
3 Cihân ehli köyüp âhımdın ey yâr
Bu âhımdın tevehhüm kılmadıñg hîç
4 Firâkıda köñgül köp çiktiñg efğân
Visâlıda terennüm kılmadıñg hîç
5 Hüseynî hicride efğândın özge
Körüp mihnet tena''um kılmadıñg hîç

V

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Bar imiş yâr iştiyâkı asru katık iştiyâk
Vasl tapman veh tükenmes derd imiş derd-i firâk
2 Özge ışk ehlini bilmen veh mañga yoktur nasîb
Işkdın ğayr ez firâk u yârdın cüz iştiyâk

3 Yârsız körmen hayâtımnı tiriglik sanığa
Veh ni imkândır tirig bolmağ siver cândın yırak
4 Ey ki Leylî hicride ser-geşte Mecnûn hâletin
Dir sin an͡glay kim niçük irmiş minin͡g hâlımğa bak
5 Ey sabâ kildin͡g Hüseynî tilbe kön͡glin sorğalı
Bârî mindin ol perî kûyi sarı kılğıl sorak

VI

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Yârsız mahzûn kön͡gül dîvâne bolmay neylesün
Vâmık u Mecnûn kibi efsâne bolmay neylesün
2 Derd ü ğamdın çâre yok hicride ansız hasta cân
Ğamğa hem-dem derdge hem-hâne bolmay neylesün
3 Cân alurda çün irür merdâne ol ay cân dağı
Özni eylerde fidâ merdâne bolmay neylesün
4 Çün bolur her lahza bir bîgâne birle âşinâ
Âşinâlardın kön͡gül bîgâne bolmay neylesün
5 Tilbe ger bolmış Hüseynî tan͡g imes yârı anın͡g
Çün perî bolmış özi dîvâne bolmay neylesün

VII

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Bir kuyaş hicride çiktim otluğ efğân bu kiçe
Köymekim dûdıdın oldı çerh gerdân bu kiçe
2 Ol kuyaş hicrânıda her bir karası şeklidin
Koydılar her bir közüm bir dâğ-ı hırmân bu kiçe
3 Şâm-ı hicrânımnı bilmen kim bu yan͡glığ tîredür
Yâ kılıpdur dûd-ı âhım aynı pinhân bu kiçe
4 Tökti kevkeb firkatın͡g şâmıda közüm ança kim
Kaldı gerdûn yüz tümen köz birle hayrân bu kiçe
5 Ey ecel dâdımğa yitkil bu katık hâletde kim
Yok turur peydâ minin͡g şâmımğa pâyân bu kiçe
6 Perçemin tan͡g yilidin âşüfte kılmış gûyiyâ
Kim kılıptur rûzigârımnı perîşân bu kiçe
7 Ey Hüseynî yârnın͡g kögsümge yitken nâvekin
Cân birip kıldım bozuğ kön͡glümge mihmân bu kiçe

GAZELLER

I

1 O naz servisini andıran sevgilim bahçede dolaşmaz; (harap hale gelen canda) o elife benzeyen boyu gibi bir boy da bulunmaz, ne yapayım?
2 Bu servi boylular her ne kadar serkeş (âsi, dik) iseler de, mümkün değil, bahçede bir biriyle denk olmazlar.
3 Ayrılık hararetiyle (ateşiyle) içim kebap olmuş balık gibi kavrulur, keşke balık gibi hayat çeşmesinde vatan tutsaydım!
4 Ey vâiz, cehennem ateşi her ne kadar helâk edici ise de, yüz kerre şükür olsun ki yüzü cennete benzeyen bir güzelin derdiyle hicranda kalmadın.
5 Bir ciğer parçası (sevgili) ayrılığından dolayı yazık ki Nûh ömrü kadar âh ve göz yaşından oluşan bir Tûfan arasında kalmışım. (Tûfan, Hz. Nûh zamanında yoldan çıkmışları cezalandırmak için Allah tarafından gökten yağdırılan ve yerden kaynayarak bütün dünyayı kaplayan su. Bu hadiseyle yeryüzündeki bütün canlılar yok olmuş, ancak Hz. Nûh'a inanıp gemisine binen her cins bir çift canlıdan yeniden hayat türemiştir. Edebiyatta aşığın döktüğü göz yaşı Tûfan'a benzetilir.)
6 Ey müslümanlar, feryad ki Yûsuf'umun (sevgilimin) ayrılığından bağrımın her parçası kan arasında kaldı (kana bulandı). (Hz. Yûsuf, Hz. Yakûb'un en çok sevdiği oğludur. Hz. Yûsuf'u kıskanan kardeşleri bir hileyle onu babasından ayırıp bir kuyuya atarlar. Bunu öğrenen Hz. Yakûb üzüntüyle kıvranır, gözleri görmez hale gelir.)
7 Yâ Rab, ben ihtiyarım ve genç canım yüzlerce keder arasında kaldı; dünyada bu kadar zorluk kimsenin başına gelmemiştir.
8 Eğer Hüseynî'nin dert eli gönlünü harap ederse, feryad ederek inlemesine şaşmamak gerek.

II

1 Yanağının güneşini açıp (alevini gösterip) cismimdeki canı yakma; açıkça luluf gösterip gizlice gönlümü yakma!
Ayrılık şimşeği nâl (yanık yarası) gibi cismimde kâfidir; ey yalandan söz verici, sen dahi kavuşma sözü vererek, yakma!
3 Çocukların attığı taşlardan tenim dert dağına döndü; ey ateşli feryad, lâle gibi sen de gönlümü yakma! (Lâle kırmızılığı dolayısıyla bağrı kan dolu kabul edilir. Bu sebeple gönül lâleye benzetilir.)
4 Can bağışlayan dudağının üstüne ayrılık benini koyma; canım üstünde de her zaman bir ayrılık (mahrum olma) dâğı (yanık yarası) açma!
5 Ateşli gönlümde oklarının (kirpiklerinin) çokluğu hoştur; ayrılık şimşeğini gizlice gönlüme salıp yakma!

6 O yâr kavuşma sabahından beri beni ümitsiz eyledi; ey ayrılık gecesi, sen de kara bahtım gibi beni yakma!

7 Ey Hüseynî, onsuz güzelleri görerek âh çekme; bir vefasız ateşinden yüz müslüman olmayanı (kâfiri) yakma!

III

1 Bir misafir ay (sevgili) hayali gönlümü harap kıldı; onsuz canımda bir zaman ne tâkat, ne de güç kaldı.

2 O misafirden (sevgiliden) bu gün bir ara üzüntü verici söz işitince gönlüm başka oldu ve canıma ıztırap düştü.

3 Bahar olunca bulutun bazen yağıp, bazen durduğu gibi, kavuşunca göz bazen ağlar, bazen de yüzüne bakar.

4 Kavuşma mutluluğuna erdiğim için yabancılardan çok incinmişim; vah ne talihtir ki cennet içinde azap çekmekteyim.

5 Perde gibi o yüze yüz sürmeğe (dokunmağa) bizzat haddim yoktur; eğer nasip olursa, yüzünü sürtmeğe o örtü kâfidir.

6 Ey sâki, bir la'l renkli (kırmızı renkli) dudak arzusuyla perişanım; yakut renkli kadehe sâf şarap doldurarak sun!

7 Ey Hüseynî, yâr her zaman kayıp olunca geç gelir; halkın ömür işini acele demesi (ömür çabucak geçer sözü) hata imiş.

IV

1 Kanımı döküp hiç acımadın; halimi görüp hiç gülmedin.

2 Gülümsemeden canımı aldın; canımı alıp merhamet hiç kılmadın

3 Ey yâr, dünya halkı âhımdan yandı, fakat sen bu âhımdan hiç korkmadın.

4 Ey gönül, ayrılığında çok feryad ettin, fakat kavuşunca da hiç terennüm kılmadın.

5 Hüseynî, (sevgiliden) ayrılığında inlemeden başka mihnet görüp hiç rızıklanmadın.

V

1 Yâr arzusu pek yaman arzu imiş; vah kavuşamam, ayrılık derdi tükenmezmiş.

2 Başka aşk ehlini (diğer aşıkları) bilmem, bana ayrılıktan başka aşk, arzudan başka yâr yoktur.

3 Yârsız hayatımı diri saymayın; sevilen candan (sevgiliden) ayrı diri olmak mümkün müdür?

4 Leylâ'dan ayrı olduğu için Mecnun'un halini diyen (halinden söz eden) kişi, nasıl olduğunu anlamak için benim halime baksın!

5 Ey sabâ (gün doğusundan esen hafif ve tatlı rüzgâr) Hüseynî'nin deli gönlünü sormağa geldin; bari benden de o perinin mahallesine haber götür!

VI

1 Yârsız hüzünlü gönül divane olmasın da. neylesin; Vâmık ve Mecnûn gibi dillere düşmesin de, neylesin?

2 Dert ve gamından kurtuluş çâresi olmadığına göre, ayrılığında hasta can kedere dost ve yoldaş olmasın da, neylesin?

3 O ay gibi güzel sevgili can alırken yiğit olduğu için, can da kendisini feda ederken yiğit olmasın da, neylesin?

4 O (sevgili) her lahza bir ilgisiz (aşkı anlamayan) kişi ile dost olduğu için gönül dostlardan kopmasın da, neylesin?

5 Eğer Hüseynî deli olmuşsa, şaşılacak şey değil, çünkü onun sevdiği peri olmuş, kendisi de divane olmasın da, neylesin?

VII

1 Bir güneş (sevgili) ayrılığında bu gece ateşli figanlar çektim; yanmamın dumanından gök dönmeğe başladı.

2 O güneşten (sevgiliden) ayrı olma sebebiyle her bir gözüm gönlüme karasına benzer bir mahrumiyet dâğı koydular bu gece.

3 Bilmem ki ayrılık gecem mi bu türlü karanlıktır, yoksa âhımın dumanı mı ayı gizlemiştir (örtmüştür) bu gece?

4 Gözüm ayrılık gecesinde o kadar yıldız (göz yaşı) döktü ki felek (gök) yüz binlerce göz ile (yıldızlarıyla) hayran kaldı bu gece.

5 Ey ecel bu kötü durumda imdadıma yetiş ki benim akşamıma son yoktur bu gece. (Hastalar için gece uzundur ve çoğu kez ecel gece vakti gelir.)

6 Sanki perçemin sabah rüzgârından perişan olmuş (dağılmış) da onun için günlerimi (hayatımı) perişan kılmıştır bu gece.

7 Ey Hüseynî, yârin göğsüme ulaşan oklarını, can vererek harap gönlüme misafir kıldım bu gece.

NEVÂYÎ (NEVÂ'Î)

Nizâmeddîn Alî Şîr, 9 Şubat 1441 (h. 17 Ramazan 844) tarihinde Herat'ta doğdu. Uygur Türklerindendir. Babası Gıyâseddîn Kiçkine Bahâdır (Bahşı), Horasan hâkimi Ebu'l-Kâsım Babur'un adamı idi. Ana tarafından büyük babası Ebû Sa'îd Çisek de Mîrzâ Baykara'nın beylerbeyi idi. Alî Şîr küçük yaşından beri Mîrzâ Baykara'nın torunu Hüseyn-i Baykara ile birlikte büyümüş ve öğrenim yapmıştı. Esasen ataları başlangıçtan beri Timur'un oğullarından Ömer Şeyh ile onun oğlu Mîrzâ Baykara'nın hizmetinde bulunmakta idiler.

Babası 1447 yılında Şâhruh'un vefatı üzerine altı yaşındaki oğlu Alî Şîr'i yanına alarak Irak'a gitmek üzere yola koyulur. Yolculuk esnasında Teft şehrine uğrayıp Timur'un tarihçisi Mevlânâ Şerefüddin Alî Yezdî'nin hankahı yanında konaklarlar. Nevâyî'nin Mevlânâ ile tanışması bu sebeple olur.

1452 yılında Sultan Ebu'l-Kâsım Babur, Horasan hâkimi olunca, baba oğul Horasan'a döner. Bu arada babası bir süre Sebzvâr emirliğinde bulunur. Alî Şîr ile Hüseyn-i Baykara bu sıra birlikte öğrenime başlarlar ve aralarında ölünceye kadar devam edecek bir dostluk kurulur.

1456 yılında Alî Şîr, Ebu'l-Kâsım ile birlikte Meşhed'e gider. Ebu'l-Kâsım bu şehirde vefat edince, Alî Şîr bir müddet daha Meşhed'de kalıp öğrenimine devam eder. Öğrenim esnasında Şeyh Kemal-i Tevbetî ile de tanışıp ondan feyz alır.

Babası vefat edince Herat'a dönüp Ebû Sa'îd Mirzâ'nın hizmetine girer. Ancak Hüseyn-i Baykara ile olan yakın dostluğu sebebiyle Ebû Sa'îd Mîrzâ'nın yanında fazla kalamaz, Semerkand'a gider. Semerkand'da Hâce Fazlullâh Ebû Leysî hankahında iki yıl ders görür.

1469 yılında Ebû Sa'îd Mîrzâ'nın, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine yürüdüğü sıra Karabağ'da yakalanıp öldürülmesi üzerine Hüseyn-i Baykara Horasan'ı ele geçirip Timurlular tahtına oturur. Alî Şîr bu olaydan sonra Herat'a dönüp Hüseyn-i Baykara'nın hizmetine girer.

Hüseyn-i Baykara tarafından ilk görev olarak 'mühürdârlık" verilir. Bu görevinin yanında Hüseyn-i Baykara'nın yakın dostu ve arkadaşıdır ve her bakımdan onu desteklemektedir. Nitekim o sıra vergi yüzünden çıkan bir halk hareketini Alî Şîr önlemeye muvaffak olur. Ayrıca Şâhruh'un torunu Mîrzâ Yâdgâr Muhammed'in, Uzun Hasan'ın desteği ile Herat üzerine yürüyüp şehri ele geçirmesi olayında, şehir dışında bulunan Alî Şîr'in yanındaki kuvvetlerle Yâdgâr Muham-

med'i yakalaması, onun Hüseyn-i Baykara'ya olan sadakat ve hizmetini gösterdiği kadar büyük bir idareci olduğunu da göstermektedir.

1472 yılında Emîr "divan beyi" olur. Ülkede birçok yolsuzluklarla savaşır, haksızlığa uğrayanları korur. Bu hareketi birçok düşman kazanmasına sebep olursa da, Alî Şîr asla doğru bildiği yoldan ayrılmaz.

1476 yılında büyük hürmet ve takdir beslediği devrin büyük siması Abdurrahman Câmî'nin irşadı ile Nakşbendî tarikatına intisap eder.

1479 yılında, Ebû Sa'îd'in oğlu Mîrzâ Ebû Bekir'in ayaklanmasını bastırmak için Esterâbâd'a yürüyen Hüseyn-i Baykara, Herat'ta naip olarak Alî Şîr'i bırakır.

1483-1485 yılları arasında *Hamse*'sini meydana getiren Alî Şîr, 1478 yılında Esterâbâd'a vali olarak gönderilerek Herat'tan uzaklaştırılır. 1488 yılında valilik görevinden affını ister, kabul edilince Herat'a döner.

1489 yılında yakın dostu ve üstadı Seyyid Hasan Erdeşîr'in vefatına çok üzülür ve onun hakkında bir risale vücuda getirir.[66]

1490 yılında Divan beyliği görevini bırakarak Hüseyn-i Baykara'nın nedimi olarak kalır. 1492 yılında Abdurrahman Câmî'nin vefatı Alî Şîr için daha büyük bir darbe olur. Bunun yanında saray entrikaları, Hüseyn-i Baykara'nın oğulları ve torunları ile olan münasebeti, şehzâdelerin taht kavgaları Alî Şîr'i çok üzer. 1498 yılında tekrar Meşhed'e gider. Oradan hacca gitmek için izin isterse de, yolların tehlikeli oluşu bahanesiyle izin verilmez. Herat'a döner.

Alî Şîr 3 Ocak 1501 tarihinde vefat eder, Hakk'ın rahmetine kavuşur ve hayattayken hazırlattığı Kudsiye camii yanındaki kabre gömülür.[67]

Kısaca hayatını hulâsa ettiğimiz Nevâyî'nin Çağatay edebiyatının teşekkülünde mümtaz bir yeri vardır. Divan, mesnevî, tezkire, tarih gibi türlerde, musiki, aruz, dil gibi konularda otuza yakın eser veren Nevâyî, devrinin olduğu kadar, Türk edebiyatının da en mühim şahsiyetlerinden biridir. Denilebilir ki Nevâyî kadar geniş bir tesir sahası ve mensup olduğu edebiyatın teessüs ve tekâmülünde büyük hizmeti bulunan bir başka şahsiyete rastlamak hemen hemen mümkün değildir.

Farsçanın resmî dil olarak hüküm sürdüğü, Fars edebiyatının Câmî ile zirveye ulaştığı ve münevverlerin Farsça öğrenip bu dille yazmağı meziyet saydıkları bir devirde, Nevâyî'nin Türkçenin Farsçadan aşağı kalacak bir dil olmadığını müdafaa etmesi, Türkçeyle de yüksek bir edebiyat

[66] Kemal Eraslan, "Nevâyî'nin Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesi", *TM*, c. XVI, İstanbul 1971, s. 89-110.

[67] Alî Şîr Nevâyî'nin hayatı hk. bk. Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî*, c. I, Hayatı, San'atı ve Kişiliği, Ankara 1965, s. 29-47; A. Zeki Velidi Togan, "Ali Şir" maddesi, İA, c. I, s. 349-357.

vücuda getirmenin mümkün olacağını bizzat eserleriyle ispat etmesi ve yenilerin Türkçe yazmaları hususunda teşvikte bulunması göz önüne alınırsa, bu hizmetin derecesi ve önemi daha iyi anlaşılır.

Z. V. Togan, Nevâyî'nin bu sahadaki büyük hizmetlerini şöyle ifade etmektedir : "*Şair ve edip sıfatıyla Ali Şir, o zamanki Türk münevverlerinin hayran oldukları İran edebiyatını benimseyip Türk ruhuna uygun bir şekle sokarak Türkçeyi yüksek bir sanat dili haline getirmek ve münevver Türkün ruhunu yükseltmek, Türkçe yüksek sanat eserleri yaratmak gâyesini gütmüştür.*" [68] Gerçekten Nevâyî'nin her eseri bu ulvî gâyenin tahakkukuna matuftur. Ayrıca onun her eseri devrinin kültür hayatının ayrı bir cephesini aydınlattığı gibi, onun geniş kültürünü, sanat dehasını ve milliyetçiliğini de açıkça ortaya koymaktadır.

Câmî'nin ve Husrev-i Dihlevî'nin tesiri altında kalan Nevâyî, hiçbir zaman İran edebiyatının basit bir mukallidi olmamıştır. Bilakis müşterek konuları işleyen eserlerinde bile orijinal olmağa, bunlara millî bir ruh vermeğe ve Türkçenin ifade kudretini hâkim kılmağa muvaffak olmuştur.

Nevâyî'yi İran edebiyatının bir taklitçisi sayan E. Blochet ve W. Barthold'a mukabil Bertels çeşitli incelemeleriyle karşı çıkmış ve Nevâyî'nin orijinalliğini ortaya koymağa çalışmıştır. Bertels kültür ve gelişme mücadelesinde Nevâyî'nin en büyük rolü oynadığını kabul ederek, Nevâyî'nin Fars edebî tekniğini önce Farsça divanında, daha sonra Türkçe eserlerinde tatbik ettiğini ileri sürmüştür.

Nevâyî'nin yüksek bir millî şuura ve sarsılmaz bir Türkçe sevgisine sahip olduğu hemen hemen bütün eserlerinde görülmektedir.

Edebiyat her şeyden önce dil meselesidir. Millî ve yüksek bir edebiyat ancak millî şuur ve millî zevkin geliştirdiği bir dille yaratılır. Bunun için evvelâ dilin kudretine inanmak, onu sevmek ve titizlikle işlemek gerekir. Nevâyî'yi, Türkçenin müdafaasını yapmağa ve münevverleri Türkçe yazmaları için teşvik etmeğe sevk eden gerçek sebep budur.

Nevâyî'nin çeşitli tür ve konularda bu kadar eser vermesi ise, onun kuruculuk vasfıyla izah edilebilir. Hakikaten Nevâyî, klâsik Çağatay edebiyatının teşekkülünde Tanzimatçıların oynadığı rolü oynar. Bu sebepledir ki Nevâyî, klâsik Fars edebiyatını örnek almış, çeşitli türlerde Farsça yazılan eserleri Türkçe ile yazmağa çalışmış, müşterek kültüre dayanan Orta Asya edebiyatını millî ruh ve millî zevkle klâsik bir seviyeye ulaştırmağa muvaffak olmuştur. [69]

[68] A. Zeki Velidi Togan, adı geçen madde, s. 349-357).

[69] Kemal Eraslan, adı geçen eser *(Nesâyim)*, s. XXXII-XXXIV.

Nevâyî, sanatkâr cephesi yanında bu rehberlik vasfıyla da klâsik Çağatay edebiyatının temel direği olmuş, Çağataycayı klâsik bir şiir ve nesir dili haline getirmiştir.

Alî Şîr Nevâyî'nin eserleri şunlardır :

Türkçe divanlar :

Garâ'ibü's-sığar
Nevâdirü'ş-şebâb
Bedâyi'ü'l-vasat
Fevâ'idü'l-kiber

Farsça divan

Hamsesi :

Hayretü'l-ebrâr
Ferhâd u Şîrîn
Mecnûn u Leylî
Seb'a-i seyyâre
Sedd-i İskenderî

Divanlar ile Hamse dışında kalan eserleri :

Çihil hadîs
Vakfiyye
Nazmü'l-cevâhir
Tarih-i enbiyâ ve hukemâ
Târih-i mülûk-i 'Acem
Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr
Mecâlisü'n-nefâ'is
Münşe'ât
Risâle-i mu'ammâ
Hamsetü'l-mütehayyirîn
Mîzânü'l-evzân
Hâlât-ı Pehlevân Muhammed
Nesâyimü'l-mahabbemin şemâyimi'l-fütüvve
Lisânü't-tayr
Muhâkemetü'l-luğateyn
Sirâcü'l-müslimîn
Mahbûbü'l-kulûb
Münâcât
Münşe'ât

Alî Şîr Nevâyî'nin Türkiye kitaplarında bulunan eserlerinin nüshaları Agâh Sırrı Levend tarafından tespit edilip ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır.[70]

[70] Nevâyî'nin Türkiye ve dünya kitaplıklarında pekçok yazma nüshaları bulunmaktadır. Türkiye kitaplıklarındaki nüshaları için bk. Agâh Sırrı Levend, "Türkiye kitaplıklarındaki Nevai yazmaları", *TDAY* Belleten 1958, Ankara 1958, s. 127-214; Nevâyî'nin eserleri üzerinde ülkemizde yapılan çalışmaların bazıları şunlardır : Günay Alpay, *Ali Şir Nevayî'nin birinci divanı, Garâ'ib-us-sığar*, İstanbul 1965, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doktora tezi); Mustafa Canpolat, *Ali Şir Nevâî, Lisânü't-tayr*, (İnceleme-Metin-Dizin), Ankara 1972, (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, doçentlik tezi); Kemal Eraslan, "*Alî* Şîr Nevâyî'nin Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi", *TM*, c. XIX, İstanbul 1980, s. 99-164; Gönül Alpay, *Ali Şir Nevaî, Ferhad u Şirin*, İnceleme-Metin, Ankara 1975; Sema Barutçu, *Ali Şir Neva'i, Muhakemetü'l-Lugateyn*, Ankara 1984, (Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, yüksek lisans tezi); diğer çalışmalar için bk. János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 353-357).

Ğarâ'ibu's Sığar'dan

HAZRET-İ BÂRÎ TA'ÂLÂ'NINĞ TEVHÎDİDE

Hezec : *Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün*

1 Ey safha-i ruhsârıng ezel hattıdın inşâ
Dîbâçe-i hüsnüngde ebed noktası tuğrâ
2 Zerrât ara her zerre ki bar zikringe zâkir
Emtâr ara her katre ki bar hamdınga gûyâ
3 Meşşâte-i sun'ung durur ol kim nefes içre
Kün közgüsin akşam külidin kıldı mücellâ
4 Kün şekli yüzüng secdesidin boldı müşekkel
Tün turrası kahrıng yilidin boldı mutarrâ
5 Sun'ung kılıban subhnı ol nev' muşa'bid
Kim mihr otın ağzıdın iter her nefes ifşâ
6 Gûyâ ki köyer ağzı ol ot hırkatıdın kim
Encümdin olur âbileler girdide peydâ
7 Muhtâc sining dergehinge husrev ü dervîş
Perverde sining ni'metinge câhil ü dânâ
8 Gül yüzide bülbül sining esrârınga nâtık
Şem' otıda pervâne sining hüsnünge şeydâ
9 Uşşâk ara yâ Rab ki Nevâyî'ğa makāmî
Birgil ki sining hamdınga bolsun tili gûyâ

NA'T-I RESÛL'DA salla'llâhu aleyhi ve âlihi ve sellem

Remel : *Fâ'lâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ey nübevvet haylığa hâtem benî âdem ara
Ger alar hâtem sin ol at kim irür hâtem ara
2 Yüz işiking tofrağığa sürte alğay min mü dip
Çerh kasrıdın kuyaş her kün tüşer âlem ara
3 Encüm içre ârızıng Mi'râc şâmı eyle kim
Tüşse dürr-i şeb-çerâğı her taraf şebnem ara
4 Ni üçün kiymiş kara her yan salıp ceybiğa çâk
Firkatıngdın Ka'be ger kalmay turur mâtem ara
5 Sâf könglide yüzüng mihrini gûyâ asramış
Tüş çağı her kün kuyaş aksi imes Zemzem ara
6 Meş'âlî bolmış melek ilgide ravzang başığa
Ay çerâğı kiçeler bu nîl-gûn târem ara
7 Kum imes Bathâ'da kim mihr-i cemâlıng hicridin
Zerre zerre cismi bir birdin töküldi ğam ara
8 Yol imes Yesrib'de yırtıpdur yüzin tırnağ ile
Makdeming tâ yitmedi ol vâdî-yi hurrem ara

9 İtlerin͡g mahsûs u mahzûndur Nevâyî kâşki
Kirse bu mahrûm hem ol zümre-i mahrem ara

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Körgeli hüsnün͡gni zâr u mübtelâ boldum san͡ga
Ni belâlığ kün idi ki âşinâ boldum san͡ga
2 Her niçe didim ki kün kündin üzey sindin kön͡gül
Vâh kün kündin beterrak mübtelâ boldum san͡ga
3 Min kaçan didim vefâ kılğıl man͡ga zulm eyledin͡g
Sin kaçan didin͡g fidâ bolğıl man͡ga boldum san͡ga
4 Kay perî-peykerge dir sin tilbe boldun͡g bu sıfat
Ey perî-peyker ni kılsan͡g kıl fîdâ boldum san͡ga
5 Ey kön͡gül terk-i nasîhat eylerim âvâre bol
Yüz belâ yitmes ki min hem bir belâ boldum san͡ga
6 Câm-ı Cem birle Hızır suyı nasîbimdür müdâm
Sâkıyâ tâ terk-i câh eylep gedâ boldum san͡ga
7 Ğussa çengidin nevâyî tapmadım uşşâk ara
Tâ Nevâyî dik esîr ü bî-nevâ boldum san͡ga

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ança devrân birle kördüm ehl-i devrândın cefâ
Kim közümge tûtiyâ dik boldı cânândın cefâ
2 Bu cefâ def'in ni yan͡glığ eylegey min kim yiter
Eylesem kimdin cefâ men'in tamaʾ andın cefâ
3 Min͡g cefâ her lahza körsem bir taraf ol bir taraf
Kim yiter cânân üçün cânımğa hicrândın cefâ
4 Sayd dik çirgede yüzlense her yan kilgey ok
Ehl-i devrândın kilür kön͡glümge her yandın cefâ
5 Ger kön͡gül ol zülfdin körse cefâ veh ni aceb
Çün körer uşbu siyeh-rûz-ı perîşândın cefâ
6 An͡gla cânâ kim cefâ kılmakka tapkun͡g yok kişi
Min cefâ-keşğa nidin kim ötti imkândın cefâ
7 Kiçeler ol ay cefâsıdın ki efğân tartaram
Ol hod artuğrak çiker her tün bu efğândın cefâ
8 Ni müselmânlığ bolur uşbu ki devrân başıma
Yitkürür her dem yana bir nâ-müselmândın cefâ
9 Ey Nevâyî barğalı cânân sarı cânım yiter
Cânğa cânândın vefâ min hastağa cândın cefâ

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Köz yaşım boldı revân bir nergis-i câdû körüp
Tıfl yañglığ kim yügürgey her taraf âhû körüp
2 Kaldı hayrân zâhid eşkimde körüp her yan habâb
Rûstâyî dik ki hayret eylegey ordu körüp
3 Cân ara tîğıñg körüp köñglüm kuşı tüzdi nevâ
Tûtîî dik kim tekellüm eylegey közgü körüp
4 Vâdî-i ışkıñg makām kıldı köñgül körgeç yüzüñg
İl beyâbân içre menzil eylegen dik su körüp
5 Cânda öz dâğın körüp âşıklığımnı añgladı
Ol kişi dik kim tanığay öz kulın bilgü körüp
6 Bâde tutkaç dime bî-hôd boldı kim ol közgüdin
Bardı hûşum yâr hüsni cilvesin utru körüp
7 Ey Nevâyî def' olur hâlın körüp kûh-ı ğamım
Pîl yañglığ kim hezîmet eylegey hindû körüp

MUHAMMES

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Işk otıdın cism-i zâr u nâ-tüvânım örtediñg
Kaysı cism-i zâr kim rûh-ı revânım örtediñg
Perde ârızdın alıp cân u cihânım örtediñg
Veh ki otluk çihre açıp hân u mânım örtediñg
Âteşîn la'lîñgdin aytıp nükte cânım örtediñg
2 Sin çü tîğ-ı kîn çikip sabrım sipâhı kozğalıp
Köñglüm alıp azm itip zâr u hazîn cismim kalıp
İmdi kim köñglüm alıp hicrân otı içre salıp
Dime ni kıldım ni kıldım nâ-tüvân köñglüñg alıp
Örtediñg ey kātil-i nâ-mihribânım örtediñg
3 Fürkat içre yok ki cânım köydi yalğuz şevkıdın
Kim köyer mahzûn köñgül hem kiçe kündüz şevkıdın
Niçe ey gerdûn didim kim rahm körgüz şevkıdın
Otda kıl dik tolğanıp köygende ol yüz şevkıdın
Niçe kim tâb urdı cism-i nâ-tüvânım örtediñg
4 Ot tutaşmış dehr ara her yan imestür lâlezâr
Dûd irür bustân içinde sünbül irmes müşkbâr
Tağ ara yâkûtdın ahkerler olmış âşikâr
Nükte zâhirdür şafaktın şu'le kevkebdin şirâr
Kim anı ey şu'lelığ âh u fiğânım örtediñg

5 Atlanıp çıkkanda kim âlemni kılğay sin harâb
Ârızın͡g hûrşididin saldın͡g barı âlemğa tâb
Tîğ tartıp çün kön͡gül sayd itkeli kıldın͡g şitâb
Bismil itkeç saydnı andak kim kılurlar kebâb
Zahm itip kön͡glümni çün kim aktı kanım örtedin͡g
6 Ol kuyaş tâ kim köründi dîde-i giryânıma
Kalmadı özlük hayâlı hâtır-ı vîrânıma
Her tarafdın tüşti âfet berkı hân u mânıma
Urğalı ey ışk-ı zâlim berk-ı âfet cânıma
Her ni özlüktin ki bar irdi nişânım örtedin͡g
7 Tâ bilinin͡g ey kön͡gül azm-ı visâlı eyledin͡g
Tâ ki ağzı nüktesinin͡g kīl ü kālı eyledin͡g
Işk otıda bizni bir ahker misâlı eyledin͡g
Ey Nevâyî tâ bil ü ağzı hayâlı eyledin͡g
Bar u yok ya'nî ki peydâ vü nihânım örtedin͡g

RUBÂİLER

I

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl*

Yâ Rab ki inâyetin͡gni yâr eyle man͡ga
Yoklukka hidâyetin͡gni bar eyle man͡ga
Hem kehf-i kifâyetin͡gni dâr eyle man͡ga
Hem dürr-i ri'âyetin͡g nisâr eyle man͡ga

II

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl*

Cândın sini köp siver min ey ömr-i azîz
Sindin sini köp siver min ey ömr-i azîz
Her ni ki sivmek andın artuk imes
Andın sini köp siver min ey ömr-i azîz

Nevâdirü'ş-Şebâb'dan

RESÛL Mİ'RÂCI'da salla'llâhu aleyhi ve âlihi ve sellem

Müctes : *Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*

1 Zihî Burâk'un͡g mihr ü seyri berk-âsâ
Bu berk seyri bile pâyesi felek-fersâ
2 Burun kadem bu mekândın çü lâ-mekân koydun͡g
Bu nev' di ki anın͡g gâmı irdi gerdün-sâ

3 Visâl subhı diben yok urûc akşâmı kim
Sabâh dik idi ol berk nûrı birle mesâ
4 Kolın bu berk yaruttı demin bu yil açtı
Eger sipihr üze Mûsâ idi ve ger İsâ
5 Çü kaldı seyride Rûhu'l-emîn ni tan͡g ol hem
Ger olmadı seferniñ͡g nihâyetiğa resâ
6 Melâyik olmadılar ol harem ara mahrem
Ricâl halveti dûrıdın ol sıfat ki nisâ
7 N e v â y î asru bozulmış bakıp inâyet ile
Anın͡g bozuğluğını bir köz uçı birle yasa

GAZELLER

I

Müctes : *Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*

1 Közümdin eşk tükendi vü boldı kan peydâ
Bağırdın anda bolur pâreler nişân peydâ
2 Cünûnum olsa dem-â-dem ta'accüb itmen͡g kim
Közümge ol perî olur zamân zamân peydâ
3 Nücûm-ı hüsn durur hûblar veh ol sâ'at
Ki bolsa ol yüzi hûrşîd nâgehân peydâ
4 Müneccim ahter-i bahtımnı koy ki âhımdın
Bu kün irür ni nücûm u ni âsumân peydâ
5 Ni za'fdur ki sorar ilge fehm olur nâle
Velîk közge imestür bu nâtüvân peydâ
6 Ni yol ikin bu ki her niçe kârvân bardı
Dirisidin ni eser boldı ni nişân peydâ
7 N e v â y î oldı anın͡g dergehide andak gerd
Ki tofrağ içre imestür ol âsitân peydâ

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Minde bir otdur ki ger dem ursam eflâk örtenür
Asrasam kön͡glümde cân u cism-i ğam-nâk örtenür
2 Mihr imes âhım otıdın kökke yitmiş bir şerer
Ayb imestür ger disem dem ursam eflâk örtenür
3 Bes tenim örterge kanlığ nâvekin͡g hicrânnı koy
Berk ni hâcet bir uçkun birle hâşâk örtenür

4 Şem' otı mâhiyyetin an͡glay digen bir dâne dik
Ârızın͡g mihrini fehm eylerde idrâk örtenür
5 Işk ara kön͡glüm niçe talpınsa artar şu'lesi
Otka tüşken tilbe kılğan sayı tâpâk örtenür
6 Eşk yuyup cismim küdûretdin kurutmış âh otı
Lem'aî tüşkeç izârın͡g berkıdın pâk örtenür
7 Ay N e v â y î çün ratib dik âteşîn la'li ara
Hasta kön͡glüm tüşti tan͡g yok ger bolup çâk örtenür

III

Remel : *Fâ'ilâtü fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Bizge ol mehveş tili vü kön͡gli birle yâr imes
Kön͡gli içre her ni kim anın͡g tilide bar imes
2 Tilge kilmes kön͡glüm otın kim man͡ga ol bağrı taş
Til bile ğam yir kön͡gül bile velî hûn-hᵛâr imes
3 Kön͡gli özgedür tili özge ni çâre kılğa min
Kön͡glide yüz fikr ü til birle biri izhâr imes
4 Kim ki kön͡glin istemes ğam-gîn tilini asradik
Kim tilin yığğan kişinin͡g kön͡glide âzâr imes
5 Dime kim derdin͡gi şerh it yâ kön͡gül yâ til bile
Kön͡glüm irmestür mü bî-hôd yâ tilim nâ-kâr imes
6 Ni tilim ni kön͡glüm ahvâlın bilür ol şûh kim
Kön͡glüm ğam nîşi tilim âh otıdın efgâr imes
7 Yâr oldur kim tili vü kön͡gli anın͡g bolsa bir
Kim tili özge vü kön͡gli özgedür ol yâr imes
8 Şâh medhide N e v â y î kön͡gli genc ü til kilîd
Yoksa kön͡gli vü tilide nükte vü güftâr imes

IV

Remel : *Fâ'ilâtün fa'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Kasd-ı cânım kıldı hicr ay kātil-i hûn-hᵛâr kil
Kan töküp cânımnı almak isteseng͡ zinhâr kil
2 Eşk dürin közde cân nakdın avuçda asradım
Kim kaçan kilsen͡g yolun͡gda kılğa min îsâr kil
3 Rûhum ayrılmış bedendin ger tiler sin ey habîb
Eylemek İsî-i Rûhu'llâh demin izhâr kil
4 Aytman kilgil dağı kılğıl tevakkuf lahzaî
Kilgeç ok barğıl velî cânımnı alğaç bar kil
5 Cân yitipdür ağzıma dir min lebin͡gge tapşuray
Lutf itip kılğıl mini cân birle mihnet-dâr kil
6 Deyr ara mey içkeli kilgüm disem dir muğ-beçe
Büt kaşında baş koyup bağlar isen͡g zünnâr kil
7 Cân N e v â y î'ni N e v â y î cânnı sinsiz istemes
Anı cânnın͡g cânı anın͡g rencidin kutkar kil

VI

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilatün fâ'ilün*

1 Yâ Rab ol yüzni demî közümge pinhân eyleme
Yâ közümni andın özge yüzge hayrân eyleme
2 Çihresiğa mîzbân olsun közüm ol çihreni
Közlerim öyidin özge öyge mihmân eyleme
3 Açmayın zülf-i perîşân köñglümge çiktürme âh
Yitmeyin âhım yili zülfin perîşân eyleme
4 Cânıma la'lidin özge la'ldin birme hayât
La'liğa cânımdın özge cânnı kurbân eyleme
5 Başıma kûyidin özge kûyni kılma vatan
Kûyide başımdın özge başnı ğaltân eyleme
6 Ay köñgül devr ehlidin miñg yılçılık yol gûşe tut
Yâ alardın yitse yüz miñg ğussa efğân eyleme
7 İsteseñg ay gül Nevâyî dik hoş-elhân bülbülî
Ğonçe dik könglüm melâmet nârıdın kan eyleme

KIT'ALAR

I

Remel : *Fa'ilâtün fâ'ilâtün fa'ilâtün fa'ilün*

Hûb iken çağda ki müstağnî idiñg kilmes idiñg
Ötti çün hûbluğuñg cevr mañga yitkürme
Köp kilür vaktda az kilmekiñg imgetti mini
Az kilür vaktda köp kilmek ile öltürme

II

Muzâri' : *Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün*

Beytü'l-hazânğa kirsem ulustın kaçıp demî
Etrâfıdın ğubâr-ı melâmet mañga yağar
Silkey dip ol ğubârnı çıktım çü külbedin
İl cevr ü zulmıdın başıma yüz belâ yağar

Bedâyi'ü'l-Vasat'tan

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Kim ki âlem bâğıda bir serv-i gül-ruhsârı bar
Bâğ seyridin ferâğı serv ü güldin ârı bar
2 Mey bile gülni niter dîvâneî kim köñglide
Bir perîveş la'lidin mey hüsnidin gülzârı bar
3 Gül nesîmi ıtrıdın mümkin imes tapmak ilâc
Kim ki bir gül-çihre hâr-ı hicridin âzârı bar

4 Cân yitip ağzımğa ölgüm bir nefes Tiñgri üçün
Ey Mesîh'im kil berü ey müdde'î sin narı bar
5 Közlerige hâr-ı mihnettür gül ol kim gül çağı
Gül-cebînler közleri yañglığ iki bîmârı bar
6 Dime bülbül zulmığa gül bağlamış bil gûyiyâ
Çerh zulmıdın anıñg hem bağlaban zünnârı bar
7 Kaldı hurremlığ felekdin taşkarı kör ey refîk
Kim kazâ nakkāşınıñg ni gerdiş-i pergârı bar
8 Fakr yolında ağırrak yük irür vâbestelığ
Ey köñgül terk-i ta'alluk eyleben ol sarı bar
9 Ey Nevâyî özni makbûl isteseñg tofrağ bol
Kim irür merdûd ol kim başıda pindârı bar

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Cevr-i zulmuñg gerçi ölmeklik nişânıdur mañga
Çünki sindindür hayât-ı câvidânîdür mañga
2 Ol perîveş ışkıdın nâsih mini men' itme kim
Tilbelik vaktı vü âşıklığ zamânıdur mañga
3 Tâ okup min ışk harfın ders ü tekrâr-ı sebak
Vâmık u Ferhâd u Mecnûn dâsitânıdur mañga
4 Muztarib min çerh yañglığ kim nücûm-ı tîredin
Tende her kün yüz tümen dâğ-ı nihânîdür mañga
5 Hîç rencî zâhir olmay min hôd öldüm ey tabîb
Lîk bil kim kasd-ı cân itken fulânîdür mañga
6 Ey ki dir sin ışk ara ölmek ziyândur ömr sûd
Her ni sûdîdür sañga ni kim ziyânîdür mañga
7 Körmişem vâcib bekāsın rûşen andak kim kuyaş
Tâki imkân sâye yañglığ közde fânîdür mañga
8 Bu fenâ deyrniñg bekāsız irkenin tâ añgladım
İl sürûd-ı işreti mâtem fiğânıdur mañga
9 Ey Nevâyî vâ'ız ī Firdevs-i a'lâ zikri kim
Bâğ-ı huld ol hûr-i peyker âsitânıdur mañga

III

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

1 Ni ham kaşlar durur kim hasreti kaddımnı ya kılmış
Ni kirpikler okı kim rûzigârımnı kara kılmış
2 Ni pîç ü tâbı hadsız dâm-ı zülf irkin ki açılğaç
Dime köñglüm kuşı kim eyle yüzni mübtelâ kılmış

3 Ni közlerdür ki almış köz yumup açkunça kön͡glümni
Kılıp her gûşede bîmâr u kısmî yüz belâ kılmış
4 Ni ârız lâlesidür kim kön͡gülni kan itip derdi
Tüken koyğan bile def'iğa ol kannın͡g devâ kılmış
5 Ni nâzük hûy irür kim eylemiş utruda yüz düşnâm
Gedâyî kim anın͡g zülf ü köz ü kaddın du'â kılmış
6 Birev kim cennet ü dûzeh sözin şerh eylemiş gûyâ
Kinâyet vechi birle vasl u hicrânın edâ kılmış
7 Aceb kör ışk ara kim mûr iterge ejdehâlarnı
Füsûndın mûr-hatlar kaydı zülfin ejdehâ kılmış
8 Kazâdındur man͡ga ışk oynamak ey nâsıh-ı nâdân
Körüp sin mü kişi hergiz ki tağyîr-i kazâ kılmış
9 Nevâyî dik halâsım yok idi ol ğamze küfridin
Husûsâ zülfi zünnârı dağı boynumğa ya kılmış

IV

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ey kön͡gül hicrân künidür tartıp efğân yığlağıl
Vey köz ayrılğun͡gdur ol gül-çihredin kan yığlağıl
2 Köz tutar min ey bulut kim ötsen͡g ol gülşen sarı
Çün sağınsan͡g bizni ün tartıp firâvân yığlağıl
3 Râstlığ hakkı üçün ey şem' her tün bezmide
Çıksa söz mindin köyüp bî-hadd u pâyân yığlağıl
4 Ey kadeh kan yutmağımnı mecliside sağınıp
Çikse gül-gûn bâde ol gül-berg-i handân yığlağıl
5 Kön͡glüm alğan çağda közdin men'-i eşk ittim ve lîk
Kasd-ı cân hem kıldı çün ol kön͡glüm alğan yığlağıl
6 Yol katık maksûd mübhem ye's ğâlib ey kön͡gül
Ün çikip bu hâlımğa tâ bardur imkân yığlağıl
7 Ey Nevâyî bil ü ağzıdın san͡ga yoktur nasîb
H^{v}âh peydâ nâle çikkil h^{v}âh pinhân yığlağıl

V

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Gül saçar yil bâğ ara serv-i revânım kildi mü
Cân ısı güldin kilür ârâm-ı cânım kildi mü
2 Bî-hôd irdim itkeli kön͡glüm çü kildim hâlıma
Aytın͡g ol âvâre-i bî-hân u mânım kildi mü
3 Kalmış irdi hasta cân kilgende min mey-hâneğa
An͡glaman kim ol za'îf ü nâ-tüvânım kildi mü

4 Dimeñgiz kim kildi mehveşler sini öltürgeli
Munı diñg kim kātil-i nâ-mihribânım kildi mü
5 Hicridin öldüm dimeñg kim başıma kilmiş Mesîh
Aytıñg ol âsâyiş-i rûh-ı revânım kildi mü
6 Kûyuñga uşşâk kilgendin haber tuttuñg ve lîk
Dimediñg ol zâr-ı bî-nâm u nişânım kildi mü
7 Zühd kûyiğa köñgül birle didiñg kim kilmediñg
Ey Nevâyî niçe aytıp ol yamanım kildi mü

MÜSTEZÂD

VI

Hezec : *Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün*

1 Ni vesme vü ni kismedür ol zülf-i semen-sây
Ni ğamze-i câdû
Meşşâte sañga zâl-i felekdür meger ey ay
Hûrşîd sañga közgü
2 Kaş yası bile kirpik okın her sarı atsañg
İmkân-ı hatâ yok
Her kimse ki bolğay añga bu nev' ok u yay
Tüz bolğusı kayu
3 Mescid yolın asrap niçe dîn ehli yoluksa
Reh-zenlık iter sin
Tiñgri yolını asramak ey kâfir-i hôd-rây
Bu nev' bolur mu
4 Ger istemedi subh-ı ümîdimni yaşurğay
Mihnet kara şâmı
Her yan saçılıp bes ni üçün boldı semen-sây
Ol turra-i hindû
5 Hicrân tünininğ tîrelığın kevkeb-i eşkim
Def' eylese tañg yok
Encüm sipehi köprek irür encümen-ârây
Tün bolsa karanğu
6 Ğam deştini kat' eyleben ol kûyge yitmen
Körmen anı tüş hem
Kim bolsa Harem şevkı bile bâdiye-peymây
Közdin uçar uyku
7 Ol şuh Nevâyî'ni didi kim kılayın katl
Bir köz uçı birle
Ey vây ki bir hem añga köz salmadı ey vây
Katl uşbudur uşbu

Fevâ'idü'l-Kiber'den

GAZELLER

I

Muzâri' : *Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün*

1 Rûşen durur ki mihr yüzün͡gdin alur safâ
Yoksa ni vech ile kamer andın tapar ziyâ
2 Ğark-ı muhît-i ışkın͡g idi cân ile kön͡gül
Ol dem ki rûh imes idi ten birle âşinâ
3 Gülde yüzün͡g letâfetidin rengî körmese
Bülbülğa ni idi bu fiğân birle bu nevâ
4 Bir zerre ağzı remzini her kim ki an͡gladı
Yolı adem tarīkıdur u zâdı reh-i fenâ
5 Ol zinde-dil hayât-ı ebed vaslıdın tapar
Kim nîş-i ğammı nûş dir ü derdni devâ
6 Lâmî ki vasl ayağığa tapmıştur ittisâl
Ol lâmdur ki ortada almış anı belâ
7 Özdin kutul Nevâyî vü maksadğa yit ki kuş
Yitmes çemenğa bolsa kafes içre mübtelâ

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Veh ki boldum ışk ara bir bî-vefâğa mübtelâ
Bolmasun ehl-i vefâ mundak belâğa mübtelâ
2 An͡glağay mecnûnluğ u bî-dillığımnı her kişi
Kim boluptur bir perîveş dil-rübâğa mübtelâ
3 Zâhidâ rüsvâlığım ta'n eyledin͡g cehd eyle kim
Bolmağay sin ol közi kaşı karağa mübtelâ
4 Bolmayın bîgâne yâr u âşinâdın çâre yok
H^{v}âh bol bîgâne vü h^{v}âh âşinâğa mübtelâ
5 Pâdişâ birle gedâ hâlımğa küler ni aceb
Bolsa min yan͡glığ gedâyî pâdişâğa mübtelâ
6 Bolmış ol kâfir ğamı dîvâne kön͡glümdin melûl
Hîç kâfir bolmasun min mübtelâğa mübtelâ
7 Sâkıyâ mey tut ki derdimnin͡g devâsı bâdedür
Hicrdin kim bolsa derd-i bî-devâğa mübtelâ
8 Kir harâbât içre vü bol rindler vâbestesi
Hânekâhda bolğuça ehl-i riyâğa mübtelâ
9 Ey Nevâyî yana ol bed-ahddın bolsam halâs
Ahd kıldım kim yana bolmay yanağa mübtelâ

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Yolıda cân birdim ötti körmeyin cânân ni sûd
Körse hem körmeske salıp zâyi' oldı cân ni sûd
2 Sûd köz tuttum karargan közge ol yüz mihridin
An͡glağaç mihr-i cemâlın eyledi pinhân ni sûd
3 Bir tebessümğa lebidin cânnı birdim sûd üçün
Cânım alıp la'li anın͡g bolmadı handân ni sûd
4 Zülf-i sevdâsığa nakd-ı ömr birdim âh kim
Yitmedi cânımğa bu sevdâda cüz noksân ni sûd
5 Oklarıdın cevher-i peykân kön͡gülge sûd idi
Her ni kim attı yitişkeç öttiler perrân ni sûd
6 Fânî ol eylep cihân sûd u ziyânın terk kim
Ni ziyândur mu'teber âlemde ey nâdân ni sûd
7 Ey Nevâyî dime cân bir vaslıdın sûd isteseǹg
Yüz tümen cân birse çün kim vasl imes imkân ni sûd

IV

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ança kön͡glümni cünûn u ışk yağmâ kıldılar
Kim min-i dîvâneni âlemğa rüsvâ kıldılar
2 Halk ba'zı küldi ba'zı ibret alıp yığladı
Her kaçan müfrit cünûnumnı temâşâ kıldılar
3 Ğamzesi her dem ki kan tökmekke hûnî istedi
Közleri min kanı tökken sarı îmâ kıldılar
4 Min gedâ kim vasl kim çün kördiler yüz tîğ-ı katl
Şehler anı kim hayâl içre temennâ kıldılar
5 Kûyige kirgeç mini mun͡gluğ hücûm itti rakîb
Eyle kim itler gedâ körgende ğavğâ kıldılar
6 Min çü asray almadım sırrımnı neylep ayb itey
Düşmen-âyîn dôstlar ger âşikârâ kıldılar
7 Veh ni zulm irdi ki özge sarı saldın͡g tîğ-ı zulm
Her niçe kim cân bile kön͡glüm tevellâ kıldılar
8 Ey Nevâyî birgil özlük nakdını kesb it fenâ
Kim alar sûd eylediler kim bu sevdâ kıldılar

V

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Min müdür min kim ayırmış vaslıdın cânân mini
Öltürür ansız tümen miñ derd ile hicrân mini
2 Çerh cismim tofrağın âhım yilidin savurup
Hicr deştide koyun dik kıldı ser-gerdân mini
3 Ğam pelâsın cismidin Ferhâd u Mecnûn başıdın
Âşiyânın taşladı çün kördiler uryân mini
4 Ol perî andak ki pinhândur közümdin eylemiş
Ğâyet-i za'f u cünûn il közidin pinhân mini
5 Ger perîdür dil-berim min hem cünûndın vahş ara
Eyle min vahşette kim bolmas dimek insân mini
6 Kir hem ey Leylî beyâbân içre Mecnûn'uñnı tap
Kör anı hayrân mañga yok kim añga hayrân mini
7 Ey Nevâyî ger yana bir katla mümkin bolsa vasl
Salmak ol mehveşdin ayru hicr ni imkân mini

HAZRET-İ BÂRİ TA'ÂLÂ'NIN TEVHİDİ HAKKINDA

1 Ey yanağının sayfası ezel hattıyla inşâ edilen (yazılan), güzelliğinin başlangıcında ebediyet noktası tuğra olan! (Eskiden fermanların başına tuğra çekilirdi.)

2 Zerreler arasında bulunan her zerre seni zikreder (senin adını söyler); yağmur damlaları arasında bulunan her damla sana hamdeder.

3 Kudretinin süsü bir solukta gün aynasını akşam külünden (karanlığından) arıttı.

4 Günün şekli yüzüne secde etmekten şekillendi (gösterişli oldu); gecenin turrası ise kahrın yelinden güzelleşti.

5 Kudretin, sabahı öyle bir hokkabaz kıldı ki güneş ateşini her solukta ağzından dışarı vurur. (Bilindiği gibi hokkabazların bir marifeti de ağızdan ateş çıkarmaktır. Güneşin doğuşu sebebiyle sabah ağzından ateş çıkaran bir hokkabaza benzetilmiştir.)

6 Sanki o ateş hararetinden ağzı yanar ki yıldızlardan, çevresinde su kabarcıkları peyda olur. (Güneş çevresindeki yıldızlar, kızgın demir suya sokulduğunda etrafında teşekkül eden su kabarcıklarına benzetilmiştir.)

7 Senin dergâhına (huzuruna) padişahlar da, dervişler de muhtaçtır; cahil ve bilgin herkes senin nimetinle beslenir.

8 Ey Allah'ım, aşıklarının arasında (kullarının arasında) Nevâyî'ye de bir yer ver ki dili daima sana hamd etsin!

Hz. RESÛL ÖVGÜSÜ HAKKINDA Allah'ın salât ve selâmı O'nun ve âlinin üstüne olsun

1 Ey insanlar arasında nebîlerin sonuncusu olan; onlar yüzük, sen de o yüzük üstündeki isimsin.

2 Gök sarayından (gök kubbeden) güneşin her gün âleme düştüğü (yayıldığı) gibi ben de eşiğinin toprağına yüz sürebilir miyim?

3 Mirac gecesi yıldızlar içinde yüzün, şebnem arasında tan incileri gibidir.

4 Kâbe, senin ayrılığından dolayı mâtem içinde kaldığı için karalar giymiş ve yakasını yırtmıştır. (Bilindiği gibi karalar giymek mâtemli olmağa işarettir. Kâbe'nin örtüsü de kara renklidir. Şair bu hususu Hz. Peygamber'in Mirac gecesi Kâbe'den ayrılıp Tanrı katına varması sebebine bağlamakla hüsn-i ta'lil san'atı yapmaktadır.)

5 Geceleyin Zemzem (Kâbe civarında bulunan ve Hz. İsmâil'in kumları eşelemesiyle ortaya çıktığına inanılan suyu tatlı olan kuyu) suyuna güneşin aksi vurmuş değil; sanki temiz (sâf, berrak) gönlünde senin yüzünün

parlaklığını muhafaza etmiş de onun için parlamaktadır. (Hz. Peygamber'in peygamberlik nurunun âlemi aydınlattığına, karanlıkları giderdiğine işaret edilmiştir.)

6 Geceleri lâciverd renkli gök kubbede ay kandili, ravzan (mubarek kabrin) başında melek elindeki bir meşale gibidir.

7 Mekke çevresinde görülenler kum değildir; onlar senin cemâlinin (yüz güzelliğinin) parlaklığından ayrı kaldığı için üzüntüden cismi zerreler halinde birbirinden ayrılan Mekke'dir.

8 Yesrib'e (Medine'ye) doğru uzanmış gördüğün yol değildir; o, mübarek ayağın o gönül açıcı vâdiye basmadan evvel, yüzünü tırnak ile yırtmasından hasıl olan yara izidir. (Kureyşlilerin zulmünden emin olmak için Hz. Peygamber ve ashabının Mekke'den Medine'ye hicret hadisesine işaret edilmiştir.)

9 Senin bendelerin (sana bağlı olanlar, ashabın) lâyık ve mahzun kimselerdir; keşke bu mahrum Nevâyî de o samimî dostların zümresi arasına girebilseydi!

GAZELLER

I

1 Güzelliğini görünce sana tutuldum; sana âşina olduğum (seni tanıdığım) o gün, ne belâlı gün idi!

2 Her ne kadar günden güne senden gönlümü alıkoyayım (gönlümü senden koparayım) dedimse de, yazık, günden güne sana daha beter şekilde tutuldum.

3 Ben ne zaman bana vefa kıl dedimse, sen zulmettin; sen ne zaman kendini feda et dedinse, sana (yoluna) feda oldum.

4 Hangi peri yüzlüye, bu şekilde deli kıldın, dersin; ey peri yüzlü, ne kılarsan kıl, sana feda oldum.

5 Ey gönül, nasihatı terkederim, âvare ol; yüz belâ yetmez gibi ben de sana bir belâ oldum.

6 Ey sâki, can terk edene kadar (ölünceye kadar) sana dilenci oldum, çünkü Cem'in kadehi (içki kadehi) ve Hızır suyu (şarap) benim nasibimdir. (Cem, şarabın mucidi sayılan İran hükümdarlarındandır. Hızır suyu, yani âb-ı hayat ise, içene ebedî hayat verdiğine inanılan efsanevî sudur. Beyitte şarap âb-ı hayata benzetilmiştir.)

7 Aşıkların arasında Nevâyî gibi sana esir ve huzursuz olduğumdan beri, keder çenginden bir nağme bulmadım.

II

1 Felek ile insanlardan öylesine cefa gördüm ki sevgilinin cefası gözüme sürme gibi oldu.

2 Bu cefayı nasıl def' edeyim ki kimden cefa etmemesini istesem, ondan bana cefa ulaşır.

3 Her lahza gördüğüm bin cefa bir tarafa, sevgiliden ayrı olmakla canıma ulaşan cefa bir tarafa.

4 Tuzağa düşen ava her yandan okun geldiği gibi, gönlüme de her taraftan zamanın insanlarının cefası gelir.

5 Eğer gönül o saçtan (sevgilinin saçından) cefa görürüse, bunda şaşılacak şey yok, çünkü o, kara bahtlı perişandan (Nevâyî'den) de cefa görmektedir. (Sevgilinin saçı siyahtır, siyah ise üzüntüye işarettir.)

6 Ey sevgili, bin cefa çekene cefa etmek imkânı kalmadığı için şimdi cefa edecek kimse bulmadığını anla!

7 Geceler o ay (sevgili) cefasından feryad ederim, fakat o (sevgili) her gece bu feryaddan, (benden) daha çok cefa çeker (üzülür, rahatsız olur).

8 Bu nasıl müslümanlıktır ki talih başıma her zaman müslüman olmayan birinden cefa ulaştırır?

9 Ey Nevâyî, gönlüm o sevgiliye kayalı beri, cana sevgiliden vefa, ben hastaya ise candan cefa ulaşır.

III

1 Bir cadı gözlü (büyüleyici, kendine esir edici) güzeli görünce, göz yaşım ceylan gördüğünde her tarafa koşuşan çocuk gibi aktı.

2 Zâhid (dünya işlerinden el etek çekip kendisini ibadete veren kimse) göz yaşlarımın su damlaları gibi her tarafa saçıldığını görünce, ordu gördüğünde hayret eyleyen köylü gibi, hayran kaldı.

3 Gönlümün kuşu canda kılıcını görünce, ayna gördüğünde konuşan papağan gibi, güzel ve yanık şekilde ötmeğe başladı. (Bilindiği gibi papağana konuşma ayna karşısında öğretilir.)

4 Gönül, yüzünü görünce, halkın çölde su bulduğu yerde konakladığı gibi, senin aşkının vâdisini kendisine konak yeri yaptı (senin aşkına düştü).

5 Kendi kölesinde işaretini görünce tanıyan kimse gibi, sevgili de canımda (gönlümde) kendi açtığı yarayı görünce kendisine aşık olduğumu anladı. (Eskiden kölelere sahibinin damgası vurulur ve böylece kölenin kime ait olduğu belli edilirdi.)

6 Şarap sunulunca kendinden geçti, deme; o aynada (şarapta) sevgilinin güzelliğini karşımda görünce aklım gitti.

7 Ey Nevâyî, sevgilinin yanağındaki siyah beni görünce, hindli gördüğünde bozguna uğrayan fil gibi, gam dağım (bütün dertlerim, dağ gibi dertlerim) yok olur.

MUHAMMES

1 Aşk ateşiyle zayıf ve güçsüz cismimi yaktın; hangi zayıf cisim, ruhumu yaktın; yanağından örtüyü alıp can ve cihanı yaktın; eyvah, ateşli

(parlak) çehre açıp evimi barkımı yaktın; ateşli dudağından nükte (ince söz) söyleyerek canımı yaktın.

2 Sen kin kılıcını çekince sabrım askeri harekete geldi; gönlümü alıp gidince zayıf ve hüzünlü cismim geride kaldı; şimdi gönlümü alıp ayrılık ateşi içine saldın; güçsüz gönlünü alıp, ne kıldım, deme; yaktın ey vefasız katilim, yaktın.

3 Ayrılıkta, şevkından (istek ateşiyle) sadece canım yanmadı; gece gündüz şevkından mahzun gönül yandı; ey felek, merhamet et; o yüz şevkıyla (sevgilinin yüzünü görme arzusuyla) ateşe düşmüş kıl gibi yanarak bükülen (dert ile kıvranan) güçsüz cismimi, ne kadar güç gösterdiyse, o kadar yaktın.

4 Dünyanın her tarafını ateş sarmıştır, lâle bahçesi değildir; bahçeyi duman kaplamıştır, misk kokulu sünbül değildir; dağda yakuttan ateş koru görünür olmuştur; şafaktan nükte, yıldızlardan kıvılcımlar belirmiştir; ey alevli âh ve figânım, onları sen yaktın.

5 Atlanıp çıkanda âlemi harap edersin; yanağının güneşinden (parlaklığından) bütün âleme hararet salarsın (âlemi yakarsın); kılıç çekerek gönül avlamak için koştun; kebap için avı boğazladıkları gibi sen de gönlümü yaralayıp kanımı akıtarak yaktın.

6 O güneş (sevgili) ağlayan gözüme görününce, benlik hayali, viran olan gönlümde kalmadı (benliğimi unuttum); evime barkıma her taraftan âfet yıldırımı düştü; ey zâlim aşk, âfet yıldırımı canıma vuralı benlikten her ne var idiyse, hepsini yakıp izini bırakmadın.

7 Ey gönül, sevgilinin beline kavuşmaya niyet ettiğinden beri, nükteli söz söyleyişini konuşup durduğundan beri, aşk ateşinde bizi kor haline soktun. Ey Nevâyî, sevgilinin beli ve ağzını hayal ettiğinden beri var-yok, yâni açık ve gizli neyim varsa, hepsini yaktın.

RUBÂİLER

I

Ey Allahım, yardımını bana yâr eyle; yok olmağa (benlikten kurtulmağa) hidayetini bana var eyle; kudret sığınağını bana mesken eyle; hem de itibar incilerini bana saç (benden razı ol)!

II

Ey aziz ömür (sevgili), seni candan çok severim; ey aziz ömür, seni senden çok severim; her ne ki onu sevmekten daha fazla başka bir şey sevilmez, ey aziz ömür: ben ondan da fazla seni severim.

RESÛL MİRÂC'I HAKKINDA Allah'ın salât ve selâmı onun ve âlinin üzerine olsun

1 Ne güzel, Burak'ın (Hz. Peygamber'in Mirac'da bindikleri binek) güneş, gidişi ise şimşek gibi; bu şimşek gibi gidişi ile adımı (mertebesi) gükler aşıcı (bir adımda gökleri aşar).

2 Bu mekândan (bu maddî dünyadan) lâ-mekân'a (madde âleminin ötesine, Tanrı katına) ayak basmadan önce, de ki O'nun adımı felek gibi idi.

3 Göğe yükselme (Tanrı katına varma) akşamı deme, kavuşma sabahı de, çünkü gece o şimşek nuruyla sabah gibi aydınlık idi.

4 Hz. Mûsa ve Hz. İsa her ne kadar gökte bulunuyor idilerse de, (birinin) elini bu şimşek parlattı, (diğerinin) nefesini bu rüzgâr açtı. (Bilindiği gibi Hz. Mûsa'nın mucizelerinden biri kendisine inanmayan Firavun'a parlayan elini göstermesi. Hz. İsâ'nın mucizelerinden biri de nefesiyle ölüleri diriltmesidir.)

5 Cebrâil, (Mirâc'da) seferinden kaldı ise (yâni Hz. Peygamber ile ancak Sidre'ye kadar birlikte varıp ondan ötesine, Tanrı katına varamadı ise) bunda şaşılacak bir şey yok, çünkü o seferin sonuna erişmek emredilmemişti.

6 Kadınların erkek halvetinden (sohbet topluluğundan) uzak olmaları gibi, melekler de o hareme (Tanrı katına) mahrem olmadılar. (Mirac'da Hz. Peygamber Tanrı katına yalnız varır, Hz. Cebrâîl bile ancak Sidre'ye kadar kendisine eşlik eder.)

7 Nevâyî çok perişan olmuştur; bir göz ucu bakışla şefâat ederek perişanlığını gider!

GAZELLER

I

1 Gözümde yaş tükendi, kan peyda oldu; o kan damlalarında bağırdan (ciğerden) parçalar belirdi.

2 Deliliğim devamlı olursa, hayret etmeyin, çünkü gözüme zaman zaman o peri (gibi güzel sevgili) görünür. (Peri göründüğü kimsenin aklını başından alıp deliye döndürür.)

3 O yüzü güneş gibi olan sevgili ansızın belirince (ortaya çıkınca), o saat güzeller birer güzellik yıldızı olurlar. (Bilindiği gibi yıldızlar ışıklarını güneşten alırlar. Bunun gibi güzellere güzellik veren de güneş gibi olan sevgilidir.)

4 Müneccim, (yıldızlara bakıp gelecekten haber veren) bahtımın yıldızını bırak, çünkü bugün âhımdan ne yıldızlar, ne de gök göründü (kara bahtım göğü ve yıldızları kararttı).

5 Bu ne hastalıktır ki soran halka iniltim malûm olur, fakat bu güçsüz (yâni ben) göze görünmez.

6 Bu ne yoldur ki giden her kervanın diriliğinden (hayatta oluşundan) ne eser, ne de bir iz kaldı. (Tasavvuf yoluna giren benliğinden sıyrılır.)

7 Nevâyî, O'nun (Hakk'ın) dergâhında öylesine toprak oldu ki toprak içinde izi bile kalmadı. (Vahdet'e yâni Tanrı'nın varlığında yok olmaya işaret edilmiştir.)

II

1 Bende öyle bir ateş vardır ki nefes alsam, gökler yanar; gönlümde canı (sevgiliyi) saklasam, gamlı cismim yanar.

2 Güneş değildir, o âhımın ateşinden göğe yükselmiş bir kıvılcımdır; eğer nefes alsam, gökler yanar, dersem, ayıp olmaz.

3 Tenimi yakmağa kanlı ayrılık okunu koy; şimşeğe ne hâcet, bir kıvılcım ile çöp parçası yanar. (Aşk aşıkın bedenini çöp gibi zayıf ve güçsüz hale sokar; bu sebeple onu yakmak için bir kıvılcım kâfi gelir.)

4 Mum alevinin mahiyetini anlayayım diyen kişi, bir ben gibi olan yanağının güneşini (parlaklığını) anlayınca, idrâkı yanar. (Sevgilinin yanağının parlaklığı ve kırmızılığı güneşe benzetilir; onun mânasını anlayan kişide idrâk kalmaz, kendisini kaybeder.)

5 Ateşe düşen delinin hiddeti arttığı gibi, aşkta gönlüm çırpındıkça alevi (parlaklığı, şiddeti) artar.

6 Göz yaşı cismimi kederlerden yıkamış, âh ateşi de kurutmuş; yanağının şimşeğinden (parıltısından) bir parıltı düşecek olsa, tamamen yanar. (Yanağını bir an için görmek beni tamamen yakmağa kâfidir.)

7 Ey Nevâyî, hasta gönlüm tâze meyva gibi ateşli dudağı arasına düştü; parçalanıp yanarsa, şaşılacak bir şey yok.

III

1 O ay yüzlü bize dili ve gönlü ile yâr değil, çünkü gönlünde olan ne varsa, dilinde değildir. (Gönlünde olan her şeyi açığa vurmaz.)

2 Gönlümün ateşi dile gelmez (anlatılmaz), çünkü o taş bağırlı dil ile dert ortağı olur, fakat gönülden dert ortağı olmaz.

3 Gönlü başka, dili başka; ne yapayım; gönlünde bulunan yüz düşünceden birini bile dili ile açığa vurmaz.

4 Gönlünün üzülmesini istemeyen, dilini tutsun, çünkü diline hakim olan kişinin gönlünde üzüntü olmaz.

5 Derdini gönül, veya dil ile açıkla, deme; gönlüm kendini kaybetmiş, dilim iş yapamaz halde değil mi?

6 O şuh (güzel ve işveli sevgili) ne dilimin, ne de gönlümün halını bilir; gönlüm gam zehiriyle, dilim âh ateşiyle yaralı değil mi?

7 Yâr odur ki dili ve gönlü bir ola; dili başka, gönlü başka olan yâr değildir.

8 Şahın (sevgilinin) medhinde Nevâyî'nin gönlü hazine, dili de klittir; yoksa gönlünde ve dilindeki nükte ve güzel söz değildir.

V

1 Ayrılık canıma kasd etti; ey kan döken katil, gel; kan döküp canımı almak istersen, hemen gel!

2 Göz yaşı, incisini gözde, can bedelini avuçta sakladım; ne zaman gelirsen, onları yoluna saçayım!

3 Ruhum bedenden ayrılmış; ey sevgili, eğer İsâ-yı Rûhu'llah nefesini göstermek istersen, gel! (Hz. İsa nefesi ile ölüleri diriltmek mucizesine sahipti. Sevgili de dudağı ile ölülere hayat verir.)

4 Gel, bir lahza dur, demem; canımı alır almaz hemen git! (Sevgilinin aşıkın canını, yâni gönlünü alması, onun sevgisine mukabele etmesi, değer vermesi demektir.)

5 Canım ağzıma gelmiştir, dudağına emanet edeyim, derim; lutf edip beni can ile minnettar kıl, gel!

6 Kiliseye (meyhaneye) içki (şarap) içmeğe geldim, desem, meyhaneci put karşısında secde kılıp zünnar (hıristiyan papazlarının bellerine bağladıkları kuşak) bağlarsan, gel, der.

7 Can Nevâyî'yi, Nevâyî de sensiz canı istemez; ey canın canı (canların canı olan sevgili), onu bu zahmetten kurtarmak için, gel!

VI

1 Yâ Rab, o yüzü bir an olsun gözümden gizleme; yahut da gözümü onun yüzünden başka yüze hayran eyleme!

2 Çehresine gözüm ev sahibi olsun; o çehreyi gözümün evinden başka eve misafir etme!

3 Perişan saçını çözme, gönlüme âh çektirme; âhımın yeli erişmeden saçını dağıtma!

4 Canıma (sevgilinin) dudağından başka dudaktan hayat verme; dudağına da canımdan başka canı kurban eyleme!

5 Başıma (sevgilinin) sokağından başka sokağı vatan kılma; sokağında da başımdan başka başı yuvarlama!

6 Ey gönül, zamanın insanlarından bin yıllık yolu köşe tut (yolda yerleş); yahut da onlardan yüz bin elem gelse, feryâd etme!

7 Ey gül (sevgili), Nevâyî gibi güzel sesli bir bülbül istesen, gonca gibi gönlümü pişmanlık utancıyla kan eyleme! (Gonca, kırmızılığı dolayısıyla bağrı kan dolu kabul edilir.)

KIT'ALAR

I

Güzel iken, her şeyi umursamaz ve gelmez idin; şimdi güzelliğin geçti, bana eziyet verme! Çok gelmen gereken zamanda az gelmen beni üzdü; az gelmen gereken zamanda da çok gelmen ile beni öldürme!

II

Halktan kaçıp bir zaman hüzün kulubesine girsem, etrafından bana melâmet (kınama) tozları yağar (herkes beni ayıplar). O tozları silkmek için kulubeden çıkınca da, halkın eziyet ve zahmetinden başıma yüz belâ yağar.

GAZELLER

I

1 Dünya bahçesinde gül yanaklı bir servisi (sevgilisi) olan kimse, bahçe dolaşmaktan vazgeçer ve servi ile gülden utanır.

2 Divane olan şarap ile gülü neyler? Onun gönlünde bir peri dudağından şarabı, güzelliğinden gül bahçesi vardır.

3 Gül yüzlü bir sevgili ayrılığından acısı olan kimsenin, gül bahçesinden esen rüzgârın getirdiği güzel kokulardan ilaç bulması mümkün değildir.

4 Can ağzıma ulaştı, öleceğim; Allah için bir nefes ver, ey Mesîh'im (sevgilim), beri gel; ey iddiacı (kibirlenen), sen de öteye git. (Hz. İsa mesh etmek "sığamak" suretiyle körlerin gözünü açtığı için bir lakabı da Mesih'tir.)

5 Gül vakti (mevsimi) gül yüzlü güzellerin gözleri gibi iki hastası (süzgün gözü, baygın gözü) olan kimsenin gözlerine gül ıztırap dikeni gibidir. (O kimseye başka güzel görmek ıztırap verir.)

6 Gül, bülbül zulmünden bel bağlamış deme; onun felek zulmundan beline bağladığı zünnarı vardır.

7 Mutlu olma felekten dışarı kaldı (felek mutlu olmaya imkân vermez); ey refik (dost, arkadaş), gör ki kazâ nakkaşının (Allah'ın takdiri) ne pergel gibi kendi ekseninde dönüşü var. (Allah, kulun kaderini çeşitli şekillerde ve kendi iradesiyle tecelli ettirir.)

8 Fakr (benlikten ve dünya bağlarından sıyrılarak aczini bilip Allah'ın mutlak iradesine bağlanma) yolunda bağlılık ağır yüktür (bu yolda yürümek çok zordur); ey gönül, dünya bağlarından koparak o tarafa (Hak yoluna) yönel!

9 Ey Nevâyî, canının (ruhunun) makbul olmasını istersen, toprak ol, çünkü başında kibir (ululanma) olan kimse merduddur (Hak yolundan kovulmuştur.)

II

1 Gerçi eziyet ve zulmun bana ölüm nişanıdır; fakat senden olduğu için de bana ebedî hayattır. (Bilindiği gibi Hak yolunda yok olmak, yâni benlikten sıyrılmak, gerçekte Hak'ta var olmak, yâni Hak'ta ebedî hayata kavuşmak demektir. Tasavvuf'ta buna Fena fi'llâh "Allah'ta yok olmak" ve Bekâ bi'llâh "Allah'la baki olmak" denilir.)

2 Ey nasihatçı, beni o peri gibi güzelin aşkından men' etme ki delilik vakti ve âşinalık zamanıdır.

3 Aşk harfini (yazısını) okuduğumdan beri dersim Vamık, Ferhad ve Mecnun destanıdır. (Vâmık, Ferhad ve Mecnun üç aşk hikâyesinin erkek kahramanlarıdırlar.)

4 Gök kubbe gibi ıztıraplıyım, çünkü tende her gün karanlık yıldızlardan binlerce gizli yara bulunmaktadır. (Bilindiği gibi yıldızlar gündüz kaybolurlar, gece olunca da ortaya çıkarlar. Bu sebeple şair onları gizli yaralara benzetmiştir.)

5 Ey tabib, eziyeti belli olmadan ben öldüm, fakat cana kasd eden, bil ki herhangi biridir.

6 Aşkta ölmek (aşk sebebiyle ölmek) ziyandır ve ömür kârdır dersin; senin için faydalı olan şey, benim için ziyandır. (İlahî aşk ile ölmek, ebedî hayata kavuşmak demektir.)

7 (Onun) bekasını güneş gibi açık görmüşüm; bu sebeple varlık âlemi benim gözümde gölge gibi fânidir. (Mâna âlemi ebedî, madde âlemi fanidir. Güneş gibi âşikâr olan Hakk'ın varlığı karşısında, gölge olan madde âleminin fâniliği tabiîdir. Esasen güneş çıkınca gölge yok olur.)

8 Bu fenâ âleminin (fâni dünyanın) bekasız (ölümlü, geçici) olduğunu anladığımdan beri, halkın sevinci, bana mâtem figânıdır.

9 Ey N e v â y î, vâizin Firdevs-i a'lâ (en yüce cennet) zikrine karşılık, benim için cennet bahçesi o peri gibi güzel hûrinin (sevgilinin) otağıdır.

III

1 Ne kıvrım (çatık) kaşlardır ki hasreti boyumu yay (eğri) kılmış; ne kirpik okudur ki günlerimi kara kılmış, (Sevgilinin kaşları yaya, kirpikleri de oka benzetilir.)

2 Sayısız ıztırap veren ne saç tuzağıdır ki açılınca sadece gönlüm kuşunu değil, onun gibi yüz taneyi kendisine mübtelâ (tutkun, bağlı) kılmış. (Bilindiği gibi eskiden kuş, kıldan yapılan tuzakla avlanırdı; bu sebeple sevgilinin saçı gönül kuşunu avlayan tuzağa benzetilir.)

3 Ne gözlerdir ki göz yumup açıncaya kadar gönlümü almış; her köşede bir hasta, her hastaya yüz belâ kılmış.

4 Ne yanak lâlesidir (ne lâle gibi kırmızı yanaktır) ki derdi gönlü kana bulayıp o kanı durdurmak için diken koymakla deva kılmış.

5 Ne nâzik mizaç (huy, yaratılış)tır ki huzurunda bir dilenci onun (sevgilinin) saç, göz ve boyuna dua kılmakla yüz kötü söz söylemiş. (Saç siyahlığı ile küfr, göz bakışı ile katil, boy dikliği ile fitnedir.)

6 Cennet ve cehennem sözünü şerh eden (açıklayan) biri, güya kinâye yollu (sevgilinin) kavuşma ve ayrılığını ifade etmiş. (Sevgilinin vuslatı cennet, hicranı ise cehennemdir.)

7 Ne tuhaftır ki aşk ejderhaları karıncaya çevirir, çünkü güzeller kendilerine bağlananlara sihirle zülüflerini ejderha kılmış.

8 Ey cahil nasihatçı, bana aşk ile oynamak (aşka yakalanmak) kazâdandır (yani ezelden takdir edilmiştir); kişinin kazâsını değiştirdiğini (takdirinden kaçtığını) hiç gördün mü?

9 O gamzenin (yan bakışın) küfründen Nevâyî gibi kurtuluşum yok idi; bilhasa saçının zünnarını (siyah tellerini) boynuma kemend etmiş.

IV

1 Ey gönül, ayrılık günüdür, feryad ederek ağla; vay göz, o gül çehreliden (yüzü güle benzeyen sevgiliden) ayrılacaksın, kan ağla!

2 Ey bulut, o gül bahçesine doğru gitmeni gözlerim; eğer bizi düşünürsen, seslenip pek çok ağla! (Bulutun ağlaması yağmur halinde yere inmesi demektir.)

3 Ey mum, doğruluk hakkı için, eğer her gece (sevgilinin) bezminde benden söz edilerse, yanarak çokça ağla! (Mumun yanarken damla damla erimesi ağlamağa, damlalar da göz yaşlarına benzetilir. Mum yandığı için erir, aşık da aşk ateşiyle yanarak göz yaşı döker.)

4 Ey kadeh, meclisinde kan yuttuğumu düşünerek, mecliste o gülen gül yaprağı (sevgili) gül renkli şarap içse, ağla!

5 Gönlümü aldığı zaman göz yaşlarımın akmasını yasakladım, fakat o gönlümü alan cana da kasd etti; ağla!

6 Ey gönül, yol katı (zor), maksad belirsiz (isteğe erme belirsiz), üzüntü pek fazla; imkân olduğu kadar feryad ederek bu halime ağla!

7 Ey Nevâyî, (sevgilinin) bel ve ağzından sana nasib yoktur; ister açıkça inle, ister gizlice ağla!

V

1 Rüzgâr bahçeye gül saçmaktadır, yürüyen serviye benzeyen sevgilim geldi mi? Gülden can kokusu gelmektedir, canıma huzur verici sevgili geldi mi?

2 Gönlüm kaybolunca (sevgili tarafından alınınca) kendimden geçmiş idim; kendime gelince o yersiz-yurtsuz âvarem (gönlüm) geldi mi, söyleyin!

3 Ben meyhaneye geldiğimde hasta can kalmış idi; anlamam ki o zayıf ve güçsüzüm (gönlüm) geldi mi?

4 Ay yüzlüler seni öldürmek için geldiler, demeyiniz; bunu diyin ki o merhametsiz katilim (sevgilim) geldi mi?

5 Ayrılığından öldüm, demeyin ki başıma Mesîh (Hz. İsa) gelmiş; bunu diyin ki ruhuma huzur verenim (sevgilim) geldi mi?

6 Sevgilinin sokağına aşıklarının geldiğinden haber verdin; fakat o izi kalmamış ağlayanım geldi mi, demedin.

7 Ey Nevâyî, her ne kadar o yamanım (sevgilim) geldi mi dedimse, zühd mahallesine gönül ile gelmedin, dedin.

MÜSTEZAD

VI

1 O yasemene benzeyen saç; ne vesme (rastık) ve ne kesmedir
ne cadı gamze!
Ey ay, meğer seni süsleyen ihtiyar felektir;
güneş sana ayna.
2 Kaş yayı ile kirpik okunu her tarafa atsan,
hata imkânı yok.
Her kimsedeki bu çeşit ok (kirpik) ve yay (kaş) ola,
düz olacak nerde?
3 Mescid yolunu tutup nice dindar karşına çıksa,
yol kesicilik edersin.
Ey bencil kâfir, Tanrı yolunu korumak
bu tür olur mu?
4 Eğer ümid sabahımı gizlemek istemediyse
mihnetin kara gecesi,
o halde niçin her tarafa saçılıp yasemin gibi oldu
o siyah turra (alına dökülen saç)?
5 Ayrılık gecesinin karanlığını göz yaşı yıldızlarım (tanelerim)
giderse (kovsa) şaşılacak değil.
Yıldız ordusu (yıldızlar) pek çok toplantıyı süsler
gece karanlık olsa.
6 Gam çölünü aşarak o sokağa ulaşmam,
hem de ona rastlamam.
Harem (Kâbe) arzusu ile kim çöl aşsa,
gözden uyku uçar.
7 O şah (sevgili) Nevâyî'yi katl edeyim, dedi,
bir göz ucu ile.
Ey vay ki bir defa olsun ona göz salmadı (bakmadı);
katl etme işte budur, işte!

GAZELLER

I

1 Açıktır ki güneş sâflığını (parlaklığını) yüzünden alır; yoksa ay nasıl ondan ışık bulurdu? (Bilindiği gibi ay ışığını güneşten almaktadır. Şaire göre güneş de parlaklığını sevgilinin yüzünden almaktadır.)

2 Ruh ten ile henüz âşina olmadığı zaman, can ile gönül senin aşkının denizine batmış idi. (Allah varlık âlemini yaratmadan önce ruhları yaratmış ve Elest meclisinde bütün ruhlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"

diye sormuştur. Onlar da "Evet Rabbimizsin." diye cevap vermişlerdir. Allah kıyamet günü inkâr etmesinler diye ruhları birbirine tanık tutmuştur. Hz. Âdem'le yaratılan ilk bedene ruh sonradan girmiştir.)

3 Bülbül, gülde yüzünün güzelliğinden bir renk (çeşni) görmese idi, böylesine inler ve yanık öter miydi?

4 Bir zerre gibi olan ağzının remzini (işaret ettiği mânayı) anlayan kimsenin yolu yokluk, azığı ise fâniliktir. (Sevgilinin zerre gibi olan ağzı yokluğa delâlet eder. Madde âleminin fâni olduğunu idrâk eden kişi gerçek ve mutlak varlığın Allah olduğunu anlar ve benlikten sıyrılıp Allah aşkı ile ebediliğe kavuşur. Vahdet-i vücud "Varlığın birliği" anlayışı Allah'ın varlığından başka bâki olan, ezeli ve ebedî olan varlık kabul etmeme anlayışıdır.)

5 O diri gönüllü (ilâhi aşka tutulan) ebedî hayatı O'na kavuşmakla bulur; öyle kimse gam zehirine bal, derde deva der. (Allah'a varma yolunda çekilen sıkıntılar, onu Allah'a ulaştırmada vasıta olduğu için istenilen bir şeydir. Çünkü asıl dert Allah'tan ayrı olmaktır.)

6 Kavuşma ayağına eklenmiş olan lâm harfini belâ kelimesi ortaya almıştır. (Dikkat edilirse *vasl* kelimesinin sonunda "l" harfi vardır ve aynı harf *belâ* kelimesinin de ortasında bulunmaktadır. Şairin söylemek istediği şudur : Allah'a kavuşma yolunda olan kimse bu yolda çeşitli belâlara katlanmak zorundadır.)

7 Ey Nevâyî, benliğinden kurtul ve maksadına eriş, çünkü kuş kafes içinde yaşamağa mahkum olduğu müddetçe çimenliğe ulaşamaz. (Tasavvuf anlayışına göre ruh kuş, beden ise kafestir. Kuşun hür kalması, vatanı olan gökte serbest dolaşabilmesi için kafesten kurtulması, yâni maddî bağlardan sıyrılması gibi ruhun da kendisini tamamen Allah sevgisine vermesi gerekir.)

II

1 Eyvah, aşkta bir vefasıza tutuldum; vefalı kimseler böyle bir belâya tutulmasınlar!

2 Peri gibi güzel bir gönül alıcıya tutkun olan, benim mecnunluk ve gönülsüzlüğümü (gönlümü bir güzele kaptırdığımı) anlar.

3 Ey zâhid (dünya işlerinden el-etek çekerek kendisini ibadete veren) rüsvalığımı görüp beni ayıplama; gayret et ki o gözü kaşı kara olan güzele tutkun olmayasın!

4 İster kayıtsıza, ister tanıdığa tutkun ol; tanıdıklardan ilgiyi kesmeyince kurtuluş çâresi yoktur.

5 Padişah ile dilenci halime gülerler; benim gibi bir dilencinin öyle bir padişaha (sevgiliye) tutkun olmasında şaşılacak ne var?

6 O kâfir (sevgili) gamı divane gönlümden incinmiş; hiç bir kâfir benim gibi bir tutkuna tutkun olmasın!

7 Ey sâki (içki sunan), şarap sun ki derdimin dermanı şaraptır, çünkü (sevgiliden) ayrı olma sebebiyle devasız derde düşmüş olana şarap sunmak gerekir.

8 Tekkede riyâkâr kimselere bağlı olacağına, meyhaneye gir ve rindlere bağlı ol (onların yolunda ol, onlarla dostluk kur)!

9 Ey Nevâyî, o sözünde durmayandan kurtulsam, ahd kıldım/ki yine (tekrar) bir başkasına tutkun olmayayım!

III

1 Yolunda can verdim, sevgili görmeden geçti, ne fayda; görse de görmezlikten gelip can zayi oldu, ne fayda?

2 Kararan göze o yüz parlaklığından fayda ümid ettim; bunu anlayınca yüzünün parıltısını gizledi (yüzünü örttü), ne fayda?

3 Dudağının bir gülümsemesine fayda için canımı verdim; canımı aldığı halde dudağı açılmadı (gülümsemedi), ne fayda?

4 Siyah zülfüne (saçına) ömrümü verdim; âh ki bu sevdada canıma noksandan başka bir şey erişmedi, ne fayda?

5 Oklarının (kirpiklerinin) temreni gönle fayda (deva) idi; attığı her ok, ulaşınca uçup gittiler, ne fayda?

6 Cihanın fayda ve ziyanını terk ederek, fâni ol; ey cahil, âlemde ziyan olan her şey değerlidir, ne fayda?

7 Ey Nevâyî, sevgiliye kavuşmaktan fayda umarsan, can ver deme; yüz binlerce can verilse, yine kavuşmak mümkün olmaz, ne fayda?

IV

1 Aşk ve delilik gönlümü öylesine yağma kıldılar ki ben divaneyi âleme rüsva eylediler.

2 Halk, her zaman aşırı deliliğimi görünce, bazen güldü, bazen de ibret alıp ağladı.

3 Gamzesi (yan bakışı) ne zaman kan dökmeğe meyl etti ise, gözleri ben kanı dökülene doğru işaret kıldı.

4 Ben fakir kim, kavuşmak kim; (kavuşanlar bu yolda) yüz katl kılıcı gördükleri (kavuşma yolunda yüz defa öldürüldükleri) için, padişahlar bile onu (sevgiliye kavuşmayı) ancak hayal içinde temenni ettiler.

5 Ben dertli sevgilinin sokağına girince, köpeklerin dilenci gördükleri zaman kavga ettikleri gibi, rakip üzerime saldırdı.

6 Ben sırrımı gizleyemedim, neyleyim; ayb ederek düşman huylu dostlar açığa vurdular.

7 Her ne kadar can ile gönlüm dostluk gösterdilerse de, ne zulm idi ki sen zulum kılıcını başkasına doğru çektin (zulum okunu başkasına doğru fırlattın.)

8 Ey Nevâyî, benlikten sıyrıl, fenâ yoluna (Tasavvuf yoluna) gir, çünkü onlar (can ile gönül) faydalı oldular da bu sevdayı sana verdiler.

V

1 Ben ben miyim ki sevgili kavuşmadan beni ayırmış; onsuz on binlerce dert ve ayrılık üzüntüsü beni öldürür.

2 Felek cismimin toprağını âhımın yeliyle savurup ayrılık çölünde beni koyun gibi âvare kıldı.

3 Beni çıplak görünce Ferhad cisminden (bedeninden) gam çulunu, Mecnun da başından kuş yuvasını attılar. (Ferhad, sevgilisi Şirin'in sarayına dağlık bölgedeki suyu getirmek için dağları delmiş; Mecnun ise Leylâ'nın aşkıyla çöllere düşmüş, kendisini o derece kaybetmiştir ki kuşlar başında yuva yapmıştır.)

4 O peri gözümden o şekilde gizlidir ki zayıflık ve deliliğimin fazlalığından beni halk gözünden gizlemiş.

5 Sevdiğim peri olduğu için ben de delilikten öylesine vahşetteyim ki bu halde beni görenler bana insan demez. (Mecnun, sevgilisi Leylâ'nın aşkıyla çöllere düşünce o derece kendisini kaybeder, vahşi hayvanlarla kaynaşır ki görenler ona insan demezler.)

6 Ey Leylâ, çölde Mecnun'unu bul; benim ona hayran değil, onun bana hayran olduğunu bir gör!

7 Ey N e v â y î, eğer bir defa daha sevgiliye kavuşma mümkün olsa, ayrılığın beni o ay yüzlüden ayırmasına imkân yok.

HÂMİDÎ

Hayatı hakkında fazla bilgimiz olmayan, Hâmidî, Hüseyn-i Baykara devri şairlerindendir ve *Yûsuf ve Züleyhâ* adlı mesnevîsi ile bilinmektedir. Başta Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* adlı şairler tezkiresi olmak üzere birçok kaynaklarda yer almayan şairimizin tam adı bilinmediği gibi, mahlasında da ihtilâf bulunmaktadır.

Yûsuf ve Züleyhâ mesnevîsinin 1516 (h. 922) istinsah tarihli Revan nüshasındaki kaydı esas alan araştırıcılar Hâmidî mahlasını kabul etmekte [71], Berlin nüshasındaki kaydı esas alan araştırıcılar ise Ahmedî mahlasını kabul etmektedirler. [72]

E. Blochet, mesnevîdeki bir beyti yanlış okuması sebebiyle eserin Alî Şîr Nevâyî'ye ait olduğunu ileri sürmüşse de [73], bu görüş Halide Dolu tarafından düzeltilmiş, eserin Hüseyn-i Baykara devri şairlerinden Hâmidî'ye ait olduğu ortaya konulmuştur. [74] Özbek araştırıcıları mesnevinin Taşkend nüshasında yer alan bir beyti yanlış okumaları yüzünden eserin Şâhruh devri şairlerinden Dur Beg adlı bir şaire ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. [75] Aynı kanaat F. Köprülü tarafından da kabul edilmiş bulunmaktadır. [76] Oysa mesnevîde eserin Hüseyn-i Baykara devrinde Belh şehrinin kuşatılması sırasında yazılmış olduğu ve Hüseyn-i Baykara'ya ithaf edildiği açıkça belirtilmiştir. Bu sebeple şairin mahlasını Hâmidî olarak kabul eden J. Eckmann, şairi klâsik Çağatay edebiyatı dönemi şairleri arasında göstermiştir. [77]

[71] Halide Dolu, "Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar", *TDED*, c. IV, sy. 4, İstanbul 1952, s. 415-420.

[72] Zeynep Korkmaz, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevisinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı", *Türkoloji Dergisi*, c. III, sy. 1, Ankara 1968, s. 7-48.

[73] E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turc*, II, Paris 1933, 246 Suppl. nr. 1365.

[74] Halide Dolu, "Sultan Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Manzum Bir Yûsuf Hikâyesi", *TDED*, c. IV, sy. 4, İstanbul 1954, s. 51-58.

[75] N. M. Mallaev, *Uzbek Adabiyotı Tarihi*, Taşkend 1965, s. 325.

[76] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 294.

[77] János Eckmann, adı geçen makale, (PhTF, c. II, s, 357-360).

Zeynep Korkmaz, Berlin nüshasına dayanarak şairin mahlasını Ahmedî kabul etmekte ve Ahmedî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in dördüncü meclisinde Nevâyî'nin kaydettiği ve 1501-2 (h. 996) yılında ölen Kutbu'd-dîn Ahmed Câm Jendebil ile aynı şahıs olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Z. Korkmaz, Ahmedî mahlası ile telli sazlar hakkında güzel bir münazara yazmış olan şahsın da Kutbu'd-dîn Ahmed Câm olabileceğini kaydetmektedir.[78]

Bu gün için şairimizin mahlasının açıklığa kavuşmamasına rağmen, Hüseyn-i Baykara devrinde yaşadığı, eserini Belh şehrinin muhasarası esnasında Farsça mensur bir *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesini tercüme yoluyla 1469 (h. 874) yılında yazmış olduğu ve Hüseyn-i Baykara'ya ithaf ettiği kesindir. Ancak eserin esasını teşkil eden bu Farsça hikâyenin kime ait olduğu belli değildir.

Yûsuf ve Züleyhâ mesnevîsi 2726 beyit olup aruzun seri' *(müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün)* bahriyle yazılmıştır. Birçok yazma nüshaları bulunan eser[79] Dilek Elçin tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.[80]

Aşağıda verdiğimiz bölüm bu çalışmadan alınmıştır.

[78] Zeynep Korkmaz, adı geçen makale, s. 19.

[79] Eserin nüshaları için bk. Topkapı Sarayı, Revân Ktp. nr. 832; Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1365; V. Pertsch, Verzeihniss der türkischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin, Berlin 1889, s. 376 (Springer 1650); Özbek İlimler Akademisi Elyazmaları Koleksiyonu, nüshası; Londra. India Office Library nüshası.

[80] Dilek Elçin, *Çağatayca Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevisi*, Ankara 1984, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi).

HAZRET-İ YÛSUF'ĞA AĞALARI YAMAN SAĞINĞANLARI

1 Yûsuf-ı sıddîk aleyhi's-selâm
Şâh-ı memâlik dağı mâh-ı tamâm
2 Gâfil idi râst bular mekridin
Kiçmes idi köñglide bu fikridin
3 Uyup idi öz atası koynıda
Tavk idi Ya'kûb iligi boynıda
4 Kördi tüşinde ki felek bâmıdın
Tiñgri Ta'âlâ'nıñg ol in'âmıdın
5 Şems ü kamer birle bu on bir nücûm
Yir yüzide tüşti vü kıldı hücûm
6 Kat' kılıp mesned-i çerh-i kebûd
Barça kilip allıda kıldı sücûd
7 Siskenip uyğandı bu tüş sehmidin
Rengi muğayyer bolup öz vehmidin
8 Kıldı atasığa bu tüşdin haber
Didi atası añga cân-ı peder
9 Tiñgri sañga birgüsidür izz ü nâz
Dime kişige bu tüşüñg sahla râz
10 Dime ağañglarğa ki yirler hased
Bardur alarnıñg hasedi bî-aded
11 Devlet ü nusret tüşidür uşbu tüş
Tiñgri ezeldin sañga birgey öküş
12 Lîk bu tüştin mañga ay dil-sitân
Mihnet ü derd isi kilür her zamân
13 Gerçi bu tüştin sañga câh arturur
Veh ki mañga hayret ü âh arturur

YÛSUF TÜŞİN AĞALARIĞA DİGENİ

1 Yûsuf-ı sıddîk ınanmay meger
Kıldı ağalarğa bu tüşdin haber
2 Barça hased otı bile köydiler
Cân u cihân lezzetidin toydılar
3 Kıldı alar fi'line şeytân meded
Bir yolı küçlendi alarğa hased

4 Barça yamanlık kılınçın tîz itip
Barça adâvetlerin engîz itip
5 Barça yamanlıkka kılıp ittifâk
Bağladılar barçası buğz u nifâk
6 Kildi atalarığa aytıp selâm
Her birisi eyledi köp ihtirâm
7 Barça turup hıdmetide bende-vâr
Tilleride mekr ü köñglide ğubâr
8 Didiler ay pâk u resûl-ı Hudâ
Hem atamız siz dağı hem pîş-vâ
9 Hâcetimiz bardur ay pâk-dîn
Hazretiñgde arz kılalıñg yakîn
10 Boldı cihân bâğıda fasl-ı bahâr
Yir yüzi ser-sebz ü dağı lâle-zâr
11 Safha-i sahrâ barı gülzâr irür
Bâğ-ı İrem nakş nümûdâr irür
12 Yûsuf irür bizge çü köz merdümi
Mihri irür cân u köñgül hem-demi
13 Birgin icâzet añga ay pâk-dîn
Körsün uşal yir üze güller yüzin
14 Köñgli açılsun bu temâşâ bile
Oynasun ol lâle-i hamrâ bile
15 Niçe kılur sin anı mahbûs-ı şehr
Yahşı irür kılsa temâşâ-yı dehr

HAZRET-İ YÛSUF HAKKINDA AĞABEYLERİNİN KÖTÜLÜK DÜŞÜNMELERİ

1 Yûsuf-ı sıddik aleyhisselâm, (o) ülkeler şahı ve dolunay,

2 bunların (kardeşlerinin) kötülük düşüncesinden habersizdi ve gönlünden böyle bir düşünce geçmezdi.

3 Babasının koynunda uyumaktaydı ve Hz. Yakûb'un kolu boynunda gerdanlık (gibi) idi.

4 Rüyasında gördü ki Tanrı'nın inayetiyle gök kubbenin en üst katından

5 güneş ve ay ile on bir yıldız yer yüzüne düştü ve hücum kıldı.

6 Mavi gök kubbeyi aşıp hepsi önüne gelerek secde kıldı.

7 Bu rüyanın korkusuyla ürküp uyandı; korkusundan rengi değişti.

8 Babasına bu rüyadan haber verince, babası, "Ey babasının canı,

9 Tanrı sana izzet ve mevki verecektir. Bu rüyanı hiç kimseye deme, gizli tut.

10 Ağabeylerine deme ki seni kıskanırlar. Onların kıskançlığı pek fazladır.

11 Bu rüya devlet ve zafer rüyasıdır ki Tanrı sana (bunları) ezelde fazlasıyla vermişti.

12 Lâkin bu rüyadan bana, ey gönül alan, her zaman mihnet ve dert kokusu gelmektedir.

13 Gerçi bu rüya senin mevkiini artırır, yazık ki benim de hayret ve âhımı artırır."

YÛSUF'UN, RÜYASINI AĞABEYLERİNE SÖYLEMESİ

1 Yûsuf-ı sıddık, (babasının sözlerine pek fazla) inanmadığı için, ağabeylerine rüyasından haber verdi.

2 (Ağabeyleri) hep kıskançlık ateşiyle yandılar, can ve cihan lezzetinden doydular (can ve cihan lezzetinden usandılar.)

3 Onların fiillerine şeytan yardımcı olunca, kıskançlıkları arttı.

4 Hepsi düşmanlık kılıcını keskinletip, düşmanlıklarını depreştirip,

5 hepsi kötülükte ittifak kılıp (anlaşıp, uyuşup), nefret ve nifak (iki yüzlülük) ettiler.

6 Her birisi babalarına gelip selâm verip çok hürmet gösterdiler.

7 Hepsi babalarının hizmetinde köle gibi durdular; dillerinde riya, gönüllerinde pislik vardı.

8 Dediler ki "Ey temiz ve Allah'ın resûlu (elçisi), siz hem babamızsınız, hem de ulumuzsunuz.

9 Ey temiz dinli, bir dileğimiz vardır, huzurunuzda arz edelim.

10 Cihan bahçesinde bahar mevsimi oldu; yer yüzü baştan başa yeşillik ve lâle bahçesi haline döndü.

11 Sahranın yüzü hep gül bahçesi oldu; İrem bahçesi gibi (Şeddad'ın cenneti takliden yaptırdığı yalancı cennet) süsler (güzellikler) göstermektedir.

12 Yûsuf bize göz bebeği gibidir (bizim için çok değerlidir), vefası can ve gönül yoldaşıdır.

13 Ey temiz dinli, ona izin ver ki, yer yüzündeki gülleri görsün.

14 Bu temaşa ile gönlü açılsın, o kırmızı lâlelerle oynasın.

15 Onu nasıl şehre haps edersin; eğer dünyayı temaşa etse, iyi olur."

4. *Klâsik devrin devamı* (XVI. Yüzyıl)

Klâsik Çağatay edebiyatı Şeybânîler tarafından Orta Asya'da ve Babur ile de Hindistan'da olmak üzere iki sahada devam etmiştir.

Babur'un kardeşlerinden Şeybân'a mensup prenslerin idaresindeki göçebe Özbekler XVI. yüzyılın başında Hârezm ve Mâverâünnehr'i, Hüseyn-i Baykara'nın ölümünden (m. 1507) sonra da Horasan'ı ele geçirerek Timurlular hâkimiyetine son verdiler. 1510 yılında Safevî hükümdarı Şeybânî Han'ı bozguna uğratıp öldürmesinden istifade etmek isteyen Babur, Mâverâünnehr ve Hârezm'i Özbeklerden geri almağa çalıştıysa da başaramadı. Babur'un Hindistan'a göçüp burada Türk-Hint imparatorluğu kurmasıyla Timurlular sülâlesi varlığını koruyabildi. Herat'ın önemini yavaş yavaş kaybetmesiyle Şeybânîler idaresinde Semerkand, Buhara gibi şehirler yeniden önem kazandı. Devrin ilim adamları ve şairleri bu merkezlerde toplanmakla bu merkezler devrin önemli ilim ve kültür merkezleri haline geldi. Şeybânîler devrinde Çağatay yazı dili ve edebiyatı devam ettirildi.

Hindistan'da Babur'la devam ettirilen Çağatay edebî dili ve edebiyatı Babur'dan sonra Kâmrân Mîrzâ, Bayram Han gibi önemli şairlerle XVIII. yüzyıla kadar devam ettirildi.

Klâsik Çağatay şiirini devam ettiren başlıca şairler şunlardır :

ŞEYBÂNÎ HAN

Mâverâünnehr fâtihi olarak anılan Şeybânî Han'ın lâkabı Ebu'l-feth, adı Muhammed, nisbesi ise Şeybân'a nisbetle Şeybânî (Şehibik, Şeybek)'dir. Özbek hanı olan Şeybânî, Cengiz soyundan ve Cuci ulusundandır ve bununla övünür. Bazı kaynaklarda Şâh Big Han Özbek diye de anılır. 1451 yılında dünyaya geldi. Babası Şâh Budak'ın, Moğul Han Yûnus tarafından yenilip idam edilmesi üzerine yetim kaldı ve Özbek emirlerinden biri tarafından büyütüldü. Babasının yerine geçen Şeybânî, uzun mücadelelerden sonra 1501 yılında Mâverâünnehr'i zapt ederek iktidarını güçlendirdi. Bundan sonra Horasan'ı ele geçiren Şeybânî, Babur'la yaptığı savaşta galip gelince Semerkand, Belh ve Endican'ı zapt ederek idaresi altına aldı. 1505 yılında Hârezm'i, 1507 yılında da Herat'ı ele geçirdi. Herat'ın zaptı ile Çağatay devleti yıkılmış oldu. 1510 yılında Şiî Safevî hükümdarı Şâh İsmâil'i Sünnîliğe davet ettiyse de, Şâh İsmâil'in reddetmesi üzerine İran'a yürüdü. Yapılan savaşta Şeybânî'nin ordusu dağıldı, kendisi de yaralandı ve kısa bir müddet sonra vefat etti.

Şeybânî, zalim tabiatlı, devletinin hudutlarını genişletmek ve iktidarını güçlendirmek için her çareye başvuran bir kimseydi. Bununla beraber, Babur'un da hâtırâtında belirttiği gibi Arapça ve Farsçayı iyi bilen, âlim ve sanatkâr bir kişiydi. Musiki, nakış ve hattan anlardı. Sert yaradılışlı olmasına rağmen âlim ve sanatkârları korur, taassuba asla müsamaha göstermezdi. İdaresi altındaki şehirlerde pek çok medreseler yaptırmış, ilmi teşvik etmişti. Özbek geleneklerine ve Cengiz yasasına sıkı sıkıya bağlı idi. Onun zamanında Özbek hâkimiyet ve kudreti zirvesine ulaşmıştı.

Şiirlerinde Şibânî mahlasını kullanır. Divan tarzı şiirlerinin yanında Ahmed-i Yesevî'ye büyük bir saygı ve bağlılığı sebebiyle hikmet tarzında hece vezniyle dörtlükler halinde şiirler de yazmıştır. Klâsik tarzdaki şiirlerinde dili sade, mecazları basittir. Bilhassa ses taklidi mahiyetindeki kelimelere fazlasıyla yer verir. Şeriate, Sünnî akideye sıkıca bağlı olmasına rağmen hayatında şarap ve musiki âlemlerine bolca yer verir ve bu yaşayışı, Buhara, Turkistan, Semerkand'ın güzelliklerini şiirlerine yansıtırdı.[81]

Şeybânî'nin şiirlerini içine alan bir divanı[82], dinî-ahlâkî bir manzume olan *Bahru'l-Hüdâ* adlı bir mesnevîsi[83], fıkha ait bir risalesi bulunmaktadır.

Divanı Özay Akbıyık tarafından mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.[84]

Divanından verdiğimiz örnekler Topkapı Sarayı'ndaki nüshadan alınmıştır.

[81] L. Bouvat, "Şeybânî Han" maddesi, *İA*, c. XI, s. 454-456; Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 310-312; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, ci II, s. 362-364).

[82] Topkapı Sarayı, Illi Ahmed Ktp. nr. 2436.

[83] Londra, British Museum, Add. 7914, y. 1b-22b.

[84] Özay Akbıyık, *Şeybânî Han Divanı*, İstanbul 1968. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, tez nr. 797).

Divân'dan

NA'T

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Kudretinin͡g evvelinde Zü'l-celâl
Ol Muhammed'ni kılıp sâhib-kemâl
2 Barça mürsellerdin anı ozdurup
Öz özine körsetür zîbâ cemâl
3 Kābe kavseyn menzilin͡ge yetkürüp
Taptı rü'yet kiçesinde ol visâl
4 Yene toksan min͡g işitken sözlerin
Ümmetiğa aydı ol şîrîn-makāl
5 Küfr ili bu tört yârın körgeli
Didiler kim işimiz boldı muhâl
6 Çün Ebû Bekr ü ömer Osmân Alî
Her biridür vasf içinde bî-misâl
7 Rızvânu'llâhi aleyhim ecma'în
Tâ kıyâmet olğusıdur ittisâl
8 Ay Şibânî uşbu mekrûh dünyede
Şer'ini kılsan͡g dâ'im boldun͡g helâl

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 La'l-i yâkût leblerin͡gdin ğonçe handândur san͡ga
Dür tişin͡gni körgeli bu ebr-i nîsândur san͡ga
2 Kaşların͡g yasın körüp bu hasta kön͡glüm korkmadı
Közlerin͡gni oklarıdın böyle kurbândur san͡ga
3 Âşık-ı dil-hastanı her demde ay Îsî-nefes
Öltürüben tirgüzür sin barı âsândur san͡ga
4 Sin nedin cevr ü cefânı bilge tedbîr eyledin͡g
Hüsn ilinin͡g arasında böyle davrândur san͡ga
5 Sin ezeldin âşinâ vü hâlî yat oldun͡g man͡ga
Ay Şibânî her ne kılsa derdi dermândur san͡ga

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Çünki Hak kıldı inâyet bizge izz ü taht u tâc
Biz takı şükrâneğa birdük şerî'atğa revâc
2 Şer' yolın tüzdük andak kim cihân etrâfıdın
Barça sultânlar kilip kiltürdiler bî-had harâc
3 İhtiyârım bes ki körgey min yüzün͡gni bir nazar
Ay yüzün͡g nezzâresi ehl-i nazarğa ihtiyâc
4 Her cefâ vü cevr eger kılsan͡g turup men cân bile
Min imes min özge âşıklar kibi nâzik-mizâc
5 Bu Şibânî gerçi han oldı gedâyın͡gdur senin͡g
Kim fidâ eyler san͡ga yüz min͡g munun͡g dik taht u tâc

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Bâde birgil sâkıyâ fasl-ı bahâr oldı yene
Uşbu mevsimde hayâlım sad hezâr oldı yene
2 Yay yüzin tuttı bahâr u boldı kış ankâ bigin
Bâde kiltürgil içelim lâlezâr oldı yene
3 Ğonçe dil-ber ağzığa nisbet özin kılğan üçün
Kim anın͡g meşşâtesindin târumâr oldı yene
4 Tın͡gri birdi bizge imdi Mâverâü'n-nehr'ni
Kim köre almas kişinin͡g kön͡gli tar oldı yene
5 Bu Şibânî andelîb oldı süvârî ışkıda
Kitti ğussa kayğu andın bahtiyâr oldı yene

RUBÂ'İ

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlün fa'*

Zülfün͡g bile hâlın͡g ay yüzün͡gde hoştur
Sürme takı ol kara közün͡gde hoştur
Bu zülf ile hâl u la'l iledür bilgil
Yahşı sin ü yahşılar yüzün͡gde hoştur

NA'T

1 O celâl sahibi (Hz. Allah), kudretinin başlangıcında, Hz. Muhammed'i kemâl sahibi kıldı.

2 Bütün mürsellerden (elçi olarak gönderilenlerden) onu üstün kılıp sadece O'na güzel cemâl gösterir.

3 Kabe kavseyn (iki kavis, iki yay sırasındaki mesafe. Mirâc gecesi Hz. Muhammed'in Hakk'a yakınlığını belirtmek için kullanılır.) menziline ulaştırıp; görme gecesinde (Mirâc gecesinde) o (Hakk'a) kavuştu.

4 Yine doksan bin duyduğu sözleri o tatlı sözlü (Hz. Peygamber) ümmetine söyledi.

5 Küfr ehli (küfre girmiş olanlar, Allah'ı inkâr edenler) Hz. Peygamber'in dört dostunu (ilk dört halife; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) görünce işimiz imkânsız oldu, dediler.

6 Ebû Bekir, Ömer, Osman, Alî; her birisi üstün meziyetleri ile eşsizdir.

7 Allah hepsinden râzı olsun; kıyamete kadar (İslâmiyet) devamlı olacaktır.

8 Ey Şibânî, bu mekruh (pis) dünyada Hz. Peygamber'in şeriatini takip etsen, helâl olursun.

GAZELLER

I

1 Gonca, kırmızı yakuta benzeyen dudaklarından dolayı gülmektedir (açılmaktadır); nisan bulutu da inci dişlerinden dolayı yağmur olup yağmaktadır.

2 Kaşların yayını görünce bu hasta gönlüm korkmadı, çünkü gözlerinin aklarından sana böylesine kurbandırlar.

3 Ey İsa nefesli, gönlü hasta aşıkı her an öldürüp diriltirsin; bu senin için kolaydır.

4 Güzelier arasında senin devrânın (saltanatın) olduğu için sen eziyet ve cefayı ustalıkla kıldın.

8 Sen ezelden tanıdık idin şimdi ise bana yabancı oldun; ey Şibânî, her ne kılsa, derdi sana dermandır.

II

1 Hak bize izzet (itibar), taht ve tâc bağışladığı için. biz de şükran ifadesi olarak şeriate önem verdik.

2 Şeriat yolunu o şekilde düzenledik ki cihanın her tarafından sultanlar gelip pek çok haraç getirdiler.

3 İhtiyacım, bir an olsun yüzünü görmektir, çünkü ay yüzünü görmek nazar sahiplerine (bakmasını bilenlere) ihtiyaçtır.

4 Her ne kadar eziyet veya vefa kılsan, ben can ile karşında dururum, çünkü ben diğer aşıklar gibi nazik mizaçlı (canına düşkün) değilim.

8 Bu Şibânî, her ne kadar han (sultan) olduysa da senin kulundur; onun için bunun gibi yüz bin taht ve tâcı senin için feda eder.

III

1 Ey sâki, şarap ver, çünkü yine bahar mevsimi geldi; bu mevsimde hayalim yüz bin parça oldu.

2 İlk bahar geldi ve kış anka (Kaf dağında yaşadığına inanılan efsanevî bir kuş) gibi oldu; şarap getir, içelim, her taraf yine lâle bahçesine döndü.

3 Gonca kendisini dilberin (sevgilinin) ağzına nisbet kıldığı için (kendisini dilberin ağzıyla bir tuttuğu için) onun süsünden darmadağınık oldu. (Bilindiği gibi goncanın yaprakları kapalı haldedir, gül halini alınca yaprakları açılır, dolayısıyla toplu hali dağılmış olur.)

4 Tanrı bize şimdi Mâverâünnehr'i verdi (nasip etti); görebilmeyen kişinin (çekemeyenlerin, düşmanların) gönlü yine daraldı.

5 Bu Şibânî, süvari (sevgili) aşkında bülbül oldu; kaygı ve keder ondan giderek yine mutlu oldu.

RUBÂ'İ

Zülfün ile yanağındaki benin yüzünde hoştur; sürme dahi o kara gözünde hoştur. Bil ki bu zülf, bu ben ve bu dudak ile güzelsin; güzeller (güzellikler, güzellik veren şeyler) yüzünde hoştur.

UBEYDU'LLÂH HAN

Şeybânîler hânedanının dördüncü hükümdarıdır. Şeybânî Han'ın küçük kardeşi Mahmûd Han'ın oğludur. Gençliği amcası Şeybânî Han'ın yanında geçti ve onunla seferlere katıldı. Şeybânî prensleri içinde geniş bilgisi ve üstün askerî kabiliyeti ile kısa zamanda temayüz etti. 1532 yılında Ebû Sa'îd'in vefatı ile Buhara'da hükümdar olup tahta oturdu.

Mâverâünnehr'e yaptığı bir seferle Sultan Babur'un bu topraklar üzerindeki hâkimiyetine son verdi. Amansız bir Şiî düşmanı olan Ubeydu'l-lâh Han, Horasan üzerine altı sefer yaptı ise de Safevîlerin buradaki hâkimiyetine son veremedi, ancak Şiîliğin Herat ve Belh'e girmesini önledi. 1535 yılında yaptığı seferde ağır bir yenilgiye uğradı ve 1539 yılında da kederinden vefat etti.

Gayretleri ile devleti üstün bir seviyeye getiren Ubeydu'llâh Han, ülkesinin imarına da çaba göstermiş, Mâverâünnehr'de su tesisleri yaptırmış, Savran'da yaptırdığı büyük bir medrese ile ilme hizmet etmişti.

Ubeydu'llâh Han, Arapça ve Farsçayı, bu dillerde şiir yazacak kadar iyi bilir, tefsir, hadis, kıraat ve fıkıh gibi islâmî ilimlerden anlardı. Hattat, nakkaş ve musikişinastı. Buhara sarayını bir ilim ve kültür merkezi haline getirmiş olup âlim ve sanatkârları himaye ederdi. Nakşbendî tarikatına mensup olan Ubeydu'llâh Han, bilhassa din âlimlerine büyük bir önem verir, gözetirdi. Orta Asya Türk dünyasının büyük sûfisi Ahmed-i Yesevî'ye derin bir bağlılığı olan hükümdar, Yesevî tarzındaki şiirleriyle hikmet geleneğini canlandırmıştı. Hece vezni ile ve dörtlükler halinde yazılmış bu şiirlerde Ubeydu'llâh Han'ın başarılı olduğu göze çarpmaktadır. Bu sebeple divanındaki şiirlerin bir kısmı dinî-tasavvufî, bir kısmı ise din dışıdır. Din dışı şiirlerinde büyük bir başarı göstermediği görülmektedir. Kul ubeydî mahlasını kullandığı sûfiyâne şiirleri sade ve samimîdir. Divan tarzındaki şiirlerinde de Ubeydî mahlasını kullanmıştır.[85]

[85] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 312; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 364-365).

Divanında Arapça, Farsça şiirleri ile *Gayret-nâme*, *Sabr-nâme*, *Şevk-nâme* adlı mesnevîleri ve *Salavât-nâme* adlı bir müseddesi yer almaktadır. Onun Çağatayca bir tefsiri ile fıkha ait bazı risaleleri ve *Nâm-i Hak* adlı bir de tercümesi bulunmaktadır.[86]

Divanının tenkidli metni Neş'e Alparslan tarafından mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.[87] Aşağıda verilen örnekler bu çalışmadan alınmıştır.

[86] Eserlerinin yazma nüshaları için bk. Taşkend, Özbekistan İlimler Akademisi Ktp. nr. 8931 (kllliyat); İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. nr. 1988; Topkapı Sarayı, Enderun Ktp. nr. 2381; Londra, British Museum, Add. 7907; İstanbul, Nuruosmaniye Ktp. nr. 4904 (Câmi''l-me'ânî adlı bu mecmuada bazı şiirleri bulunmaktadır).

[87] Neş'e Alparslan, *Ubeydullah Han (Ubeydî) ve Divanının Edisyon Kritiği*, İstanbul 1968, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, tez nr. 812).

Divan'dan

FÎ TEVHÎD-İ BÂRÎ TA'ÂLÂ

Hece : 7 + 7 = 14

1 Bolsa sülûk içinde sâlikke reh-ber Allâh
Öz nûrı birle anı eyler münevver Allâh
2 Tâlib tapar izzetni sansız lutf u rahmetni
Bizge hem ol devletni kılğay müyesser Allâh
3 Yâdın kılıp endîşe kılsan͡g özün͡ge pîşe
Bolur san͡ga hemîşe ğam-h^{v}âr u yâver Allâh
4 Allâh zikri râhatdur keyfiyyet-i hâletdür
Hoş vakt u hoş sâ'atdur Allâh aytın͡glar Allâh
5 Kul Ubeydî ma'a'l-âl ve in kâne leke'l-hâl
Kul fi cemî'i'l-ahvâl Allâhu ekber Allâh

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Sebze-i hattın͡g körüp dir min ki birsem cân an͡ga
Kim hatıdur Hızr u menzil çeşme-i hayvân an͡ga
2 Körmedi bir zerre-i mihr ol kuyaşdın ey refîk
Munça kim kön͡glüm felek dik boldı ser-gerdân an͡ga
3 Vaslı kön͡glümnin͡g nasîbi bolmağaydın an͡gladım
Kim nasîb olmış ezeldin mihnet-i hicrân an͡ga
4 Çün kön͡güldin çıksa hicrân kiçesi âhım okı
Ğamze dik otluk kön͡güldür âteşîn peykân an͡ga
5 Ay Ubeydî hâletin͡gni yığlaban yâr allıda
Âşikâr itmek ni hâcet çün imes pinhân an͡ga

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Zülfidin âşüfte kön͡glüm bî-ser ü sâmân irür
Bî-ser ü sâmân bolup öz hâlığa hayrân irür
2 İkki câdû közidin başımğa kildi yüz belâ
Allâh Allâh her biri başka belâ-yı cân irür
3 Tüşmedim öz ihtiyârım birle vaslın͡gdın yırak
Kim visâlın͡gdın yırak salğan mini devrân irür

4 Tilbe kön͡glüm vâdî-i ışk içre tınmay ey refîk
İstey istey ol perîni zâr u ser-gerdân irür
5 Şâdlığ kâşânesin ğam bozğusıdur âkıbet
Ay Ubeydî olturur yir külbe-i ahzân irür

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Zâr bolğan yok minin͡g dik ay kön͡gül ol yâr üçün
Tin͡gri köp yıllar tirig tutsun anı min zâr üçün
2 İstemen hayvân suyını Hızr dik ay nûş-leb
Andağı lezzet sinin͡g la'l-i lebin͡gde bar üçün
3 Işk ara mühlik cefâlardın mini korkutman͡gız
Tilbe kön͡glüm her cefâ bolsa çiker dil-dâr üçün
4 Derdim artıp boldı hicrânıda efgânım yitik
Bülbül-i bî-çâre dik bir serv-i gül-ruhsâr üçün
5 Ay Ubeydî körmesem bir dem ol ay dîdârını
Cân birür min dem-be-dem ol mahrem-i dîdâr üçün

RUBÂİLER

I

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'îlü fe'ûl*

Her kim ki tüz iter niyyetin rahmet an͡ga
Hak niyyetin͡ge köre birür devlet an͡ga
Her kişi ni türlüg eylese niyyetini
Hâssiyyetin ol nev' birür niyyet an͡ga

II

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûl (fa'lün)*

Yâdın͡gnı kılıp kön͡glüm özin şâd kılur
Sini sağınıp nâle vü feryâd kılur
Ayb itme eger sini sivüp yâd itsem
Her kimni kön͡gül siver anı yâd kılur

MÜFREDLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Ğayrnı mahrem kılıp ay dôst hem-dem eyledin͡g
Âşık-ı bî-çâreni rüsvâ-yı âlem eyledin͡g

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Mâ-siva'llâh kaydıdın yâ Rab halâs itkil mini
Mahrem eylep özüñge hâssu'l-havâs itkil mini

YÜCE TANRI'NIN TEVHİDİ HAKKINDA

1 Süluk (bir tarikat yoluna girme, tarikatın âdâb ve erkânına göre mânevî mertebeleri aşma yoluna girme) içinde sâlik'e (süluk'a girene) Allah rehber olsa, Allah kendi nuru ile onu nurlandırır (aydınlatır, hidayete erdirir).

2 Talip (isteyen, ilâhi hakikatı isteyen) itibar, lutuf ve rahmet bulur; o devleti (baht açıklığını) Allah bize nasip etse!

3 Allah'ı anmayı kendine âdet edinen, Allah daima sana yardımcı ve derdini giderici olur.

4 Allah'ın zikri rahatlıktır; bir hal (kalbde yer eden çeşitli duygular ki bunlar Allah'ın kula lutfudur.) niteliğidir; hoş vakit ve hoş saattir; Allah'ı anın, Allah'ı!

5 Kul Ubeydî, her ne kadar değişik halin varsa da âl ile (çevrendekilerle) birlikte ol; bütün hallerde (her durumda) Allah ile ol, de!

GAZELLER

I

1 Yüzündeki tâze (körpe) hatları görünce derim ki ona can versem; çünkü hattı (yüzündeki tüyler) Hızır, konakladığı yer ise âb-ı hayat çeşmesidir. ("yeşil, yeşillik" mânasına gelen Hızır, halk efsanelerinde yer alan bir ermişin adıdır. İnanışa göre âb-ı hayatı "Ölümsüzlük veren suyu" İlyas'la birlikte bulup ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Hızır'ın sıkıntıda olanların yardımına koştuğuna ve sıkıntıdan kurtardığına inanılır. Bu bakımdan şair beyitte hat, Hızır ve çeşme-i hayvan arasında münasebet kurmuştur.)

2 Ey arkadaş, gönlüm gökler gibi onun etrafında döndüğü halde, o güneşten (sevgiliden) bir zerre vefa (aydınlık) görmedi. (Bilindiği gibi yıldızlar güneşin etrafında dönerler ve ışıklarını ondan alırlar. Aşık da sevgilinin etrafında gökler gibi döner, ancak sevgili vefasız olduğu için aşıkına mutluluk vermez.)

3 Ona kavuşmanın gönlümün nasibi olmadığından anladım ki ona (gönlüme) ezelden ayrılık sıkıntısı nasip olmuş.

4 Ayrılık gecesi gönülden âhımın oku (oka benzeyen âhım) çıkınca, gonca gibi ateşli gönülün ona (âh okuna) temrendir.

5 Ey Ubeydî, halini ağlayarak sevgilinin huzurunda açıklamağa (açığa vurmağa) ne gerek var, çünkü ona gizli değildir.

II

1 Perişan gönlüm saçından düzensizdir; düzensiz olup kendi haline hayrandır.

2 İki câdı gözünden başıma yüz belâ geldi; Allah Allah, her biri başka bir can belâsıdır.

3 Kendi isteğimle sevgilinin vuslatından uzak düşmedim; beni visalinden uzağa salan davrandır (felektir, talihtir, zamandır).

4 Ey arkadaş, deli gönlüm aşk vâdisi içinde durup dinlenmeden periyi (peri gibi güzel sevgiliyi) ister, bu sebeple perişan ve başı dönmüş haldedir.

5 Sonunda mutluluk köşkünü keder bozacaktır; ey Ubeydî, oturacak yer hüzün kulubesidir.

III

1 Ey gönül, o yâr için benim gibi inleyen yok; ben inleyen (zavallı) için Tanrı çok yıllar onu diri tutsun (ona uzun ömür versin)!

2 Ey tatlı dudaklı (sevgili), Hızır gibi hayat suyunu, ondaki lezzet senin kırmızı dudağında var olduğu için istemem.

3 Aşkta beni helâk edici cefalar var diye korkutmayınız; deli gönlüm ne cefa olsa, sevgili için çeker (her cefaya katlanır).

4 Çâresiz bülbülün gül yanaklı bir servi (güzel) uğruna feryad ettiği gibi ayrılığında (gönlümün) derdi artıp feryadım keskinleşti.

8 Ey Ubeydî, bir an olsun o ay (sevgili) yüzünü görmesem, görmekten mahrum kaldığım için can veririm.

RUBÂ'İLER

I

Her kim niyetini düz ederse (iyi niyetli olursa), ona rahmet olsun; Hak, niyetine göre insana devlet (ikbal, baht açıklığı, ihsan) verir. Her kişi ne türlü niyet ederse, niyeti o şekilde ona karşılık verir.

II

Gönlüm seni anıp kendisini mutlu eder; seni düşünerek inler ve feryad eder. Eğer seni sevip anarsam, ayıplama; gönül kimi severse, onu anar.

FERDLER

I

Ey dost, başkasını (yabancıları) mahrem kılıp dost (sıkı fıkı, can-ciğer, arkadaş, sırdaş); zavallı aşıkını da âlemin rüsvası eyledin.

II

Yâ Rab, mâsiva (Hak'tan gayrı her şey, madde âlemi) bağından beni kurtar; kendine mahrem (dost) eyleyerek beni seçkin kullarından eyle!

MUHAMMED SÂLİH

Timur devri emirlerinden Şâh Melik'in torunu Hârezm valisi olan Nûr Sa'îd Beg'in oğludur. Başlangıçta Hüseyn-i Baykara'nın hizmetinde iken, sonradan ayrılıp Özbeklere katılır. Şeybânî Han'ın maiyetine girer ve onun "Emirü'l-ulemâ ve melikü'ş-şuarâ"sı olur. 1538-9 (h. 941) yılında ileri bir yaşta Buhara'da vefat eder.[88]

Muhammed Sâlih, manzum bir tarih olan *Şeybânî-nâme* adlı eseri ile tanınmıştır. Eser Şeybânî Han'ın zaferlerini anlatan bir kroniktir. Aruzum remel (*fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*) bahriyle yazılan eser kuru ve taraflı bir ifadeyle kaleme alınmıştır. Fakat Şeybânî Han'ın devrine ve faaliyetlerine ışık tutması bakımından önemlidir. *Şeybânî-nâme*, Melioranskiy tarafından yayımlanmıştır.[89] Babur hâtırâtında, Muhammed Sâlih'in başka şiirleri olduğunu söylerse de, şimdiye kadar ele geçmemiştir.[90]

Aşağıda verilen kısım, Melioranskiy yayınından alınmıştır.

[88] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 312-313; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 364).

[89] Muhammed Sâlih, *Şeybânî-nâme*, (Melioranskiy yayını, St. Petersburg 1908).

[90] Gâzi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekâyi'*.

OL HAZRETNİNG TAB'ININg MEDDÂHLIĞI

1 Tab' birle mutasarrıfdur özi
Hâl birle mutasavvıfdur özi
2 Tab'ıdur asru biyik himmeti dik
Söz üni yahşı barı niyyeti dik
3 Şi'rni hûb tanır zevk bile
Özi hem hûb aytur şevk bile
4 Türkî ebyâtı irür şerbet-i nâb
Fârisî şi'rleri hem sîr-âb
5 Barça sîr-âb u selîs ü dil-keş
Tab' ehliğa celîs ü dil-keş
6 Asru meşhûr mu'ammâları bar
Türkî til bile îmâları bar
7 Kalemi dağı irür müşk-feşân
Hattı dik birmediler hîç nişân
8 Derdmendânedür âvâzı anıñg
Bardur ol şîvede i'câzı anıñg

İMÂMU'Z-ZAMÂN BUHÂRÂ'DIN KARŞÎ ÜSTİGE BARĞANI

1 Çün yanıp kildi çirig han kaşığa
Bardı hâsıl yene âteş başığa
2 Didi Karşî'ğadur imdi nevbet
Tileli Hazret-i Hak'dın nusret
3 Didi bu sözni vü atlandı revân
Râst Karşî'ğa yitişti ol han
4 Karşî'niñg tigresini çaptılar
Yaşurun mâlların kaptılar
5 Bâkî tarhan yaşunup kal'a ara
Çıkara almadı başın aslâ
6 Kış idi vü kapap olturmak işi
Müşkil ü olçağa meşğûl kişi
7 Barçağa kaytmak ohşaş boldı
Uşbunı aytmak ohşaş boldı
8 Tüzdeki mâlın alıp yandılar
İyesin otğa salıp yandılar
9 On kün ötmey yene han pür-dil
Boldı Karşî tarafığa mâyil

10 Kildi Karşî'ğa vü andın ozdı
Andağılarğa işin körgüzdi
11 Sordı kim kayda irür şehr-i Hazâr
Kim taşında bar imiş ilge hisâr
12 Bar imiş asru kalın il anda
Çirigimiz bayır ol korğanda
13 Didiler asru yakındur ol şehr
Zâhirâ tüşkey aña şu'le-i kahr
14 Yörügeç bir iki kün ol leşger
Kıldılar şehr kırağını makar
15 Kördiler asru mu'azzam şehrî
Şehr yok kim azmetde dehrî
16 İçi vü taşı barı top tola mâl
Tive vü at bile mâl-â-mâl
17 Han yörüp kıldı uruşğa fermân
Leşger ehli yasanıp çıkdı revân
18 Bolmadı şâtû' vü tura hâcet
Çikmediler anıñ üçün zahmet
19 Yügrüşüp kal'asığa mindiler
Rahne eylep içige indiler
20 Aldılar anda besî mâl u yarağ
Boldı peydâ besî esbâb-ı ferâğ
21 Nâzenîn kızlar esîr eylediler
Ol aradın yene hem sayladılar
22 Hanğa ol hadîse bolğaç ma'lûm
Kıldı kızlardın alarnı mahrûm
23 Özbek ilidin ayırdı barını
Hârdın gül kibi tirdi barını
24 Hannıñ ol merhametini işitip
Kaçğan il bir birisige ayıtıp
25 İlleri kildi ise her yandın
Bî-haber irdi barı îmândın
26 Han yığıp oğlan uşağın yeksân
Örgete birdi barığa îmân

O HAZRETİN YARADILIŞININ ÖVGÜSÜ

1 Kendisi yaradılış ile mutasarrıf, hali ile de mutasavvıftır.

2 Yaradılışı himmeti gibi çok büyük, bütün niyeti gibi söz şöhreti iyidir.

3 Zevki ile (ince zevki sayesinde) şiiri iyi bilir, kendisi de şevk ile iyi şiir söylerdi.

4 Türkçe beyitleri sâf şerbet gibidir, farsça şiirleri de güzeldir (mükemmeldir).

5 Bütün (şiirleri) mükemmel, selis ve gönül çekicidir; yüce yaradılışlı kimselere arkadaş ve gönle ferahlık vericidir.

6 Pek meşhur muammaları, Türk dili ile îmaları vardır.

7 Kalemi dahi misk saçıcıdır ve hattı (yazısı) gibi yazı hiç yazmadılar.

8 Onun âvazı dertlicedir; şivesinde (ifade tarzıda) icâz (insanı acze düşürecek kadar güzel söyleme) vardır.

İMAMU'Z-ZAMAN'IN BUHARA'DAN KARŞÎ ÜSTÜNE VARMASI

1 Asker geri dönüp Han karşısına (huzuruna) gelince, ateş başına sıçradı.

2 "Şimdi sıra Karşî'dedir, Hak'tan yardım dileyelim." dedi.

3 Bu sözü diyerek hemen atlandı ve doğru Karşî'ye vardı.

4 Karşî'nin çevresini yağmaladılar ve gizlice mallarını kaptılar.

5 Tarhanlar (nazırlar) kalede gizlenip aslâ başlarını ortaya çıkaramadılar.

6 Kış idi ve kapalı kalmak işi zordu, insanlar genimetle meşguldular.

7 Herkese geri dönmek düşüncesi ve bunu ifade etmek uygun geldi.

8 Ovadaki malı alıp geri döndüler, kalanını ateşe salıp döndüler.

9 On gün geçmeden Han yine bütün kalbiyle Karşî tarafına gitmeğe meyletti.

10 Karşî'ye gelip oradan uzaklaştı, oradakilere işini (neler yapabileceğini) gösterdi.

1 Hazâr şehrinin nerede olduğunu sordu : "Şehrin dışında bir hisar varmış.

12 Orada pekçok halk varmış; askerimiz o hisarda varlıklı olur.

13 O şehir pek yakındır; açıkça ona kahır alevi düşecek (kahra uğrayacak.)" dediler.

14 Asker bir iki gün yürüyünce (yürüdükten sonra) şehir kenarında konakladılar.

15 Pek muazzam bir şehir gördüler; şehir değil, büyüklükte bir dünya gibi.

16 İçi ve dışı mal ile dolu, deve ve at ile dopdolu.

17 Han yürüyüp savaşa ferman etti; asker hazırlanarak (silahlanarak) hemen (ortaya) çıktı.

18 Merdiven ve kalkana gerek kalmadı; onun için fazla zahmet çekmediler.

19 Koşuşup kaleye çıktılar, delik açıp içine girdiler.

20 Orada pekçok mal ve levazımât aldılar; pekçok rahatlık sebebi (imkânı) hasıl oldu.

21 Nâzenin kızları esir ettiler ve aralarından (beğendiklerini) seçtiler.

22 Bu hadise Han'a malum olunca, kızlardan onları mahrum etti.

23 Hepsini Özbek halkından ayırdı; dikenden gül derer gibi hepsini ayıkladı.

24 Han'ın merhametini işitip kaçan halk bir birine söyledi.

25 Her taraftan gelen halk hep imandan habersiz idiler. (müslüman değillerdi).

26 Han bütün çocuklarını toplayıp hepsine iman öğretti.

BABUR

Gâzi Zahîrü'd-dîn Muhammed Babur b. Ömer Şeyh Mîrzâ, Türk-Hint imparatorluğunun kurucusudur. Timur'un torunlarından Ömer Şeyh Mîrzâ'nın büyük oğludur. 1483 (h. 888) yılında Fergana'da dünyaya geldi. Anası, Çağatay'ın torunlarından Yûnus Han'ın kızı Kutluğ Nigâr Hatun'dur.

1494 yılında babasının yerine tahta geçti. Tahta geçer geçmez, o devrin geleneği gereği taht üzerinde hak iddia eden amcası Sultân Ahmed ve dayısı Mahmûd Han ile mücadeleye mecbur kaldı. Bu taht kavgaları yanında Özbek hükümdarı Şeybânî Han ile de uğraşmağa mecbur oldu. Şeybânî Han'la Ser-i Pül'de yaptığı savaşta yenilince Taşkend'e dayısının yanına sığındı. Bu olaydan sonra etrafında toplanan Türk ve Moğul maiyetiyle Hindikuş dağlarını aşarak 1504 yılında kansız bir şekilde Kâbil'i ele geçirip buraya yerleşti. Emri altında bulunan sayıca az, fakat âdil hareket eden ordusu sayesinde kısa zamanda Kâbil ile Gazne arasındaki toprakları idaresi altına aldı. 1505 yılında Sind nehri kıyılarına kadar ulaştı. Bundan sonra "pâdişâh" unvanını alan Babur, Şeybânî Han'ın Şâh İsmâil'e mağlûp olması ve ölmesi üzerine Mâveraünnehr üzerine yürüyüp ele geçirdiyse de, buralarda tutunması mümkün olmadı. 1519'da Sind'i geçerek Pencâb havalisini fethetti. 1526'da da Delhi ve Agra'yı ele geçirdi. 1528 yılında da Luknov bölgesini idaresi altına aldı.

Babur 1530 (h. 937) yılında vefat etti. Vasiyeti üzerine na'şı Kâbil'e nakledilip defnedildi. Ölmeden önce yerine oğlu Hümâyûn'u vâris olarak bırakmıştı. [91]

Babur XVI. yüzyıl Türk tarihinin önemli bir sîmasıdır. Zekâ, irade ve cesareti sayesinde Afganistan ve Hindistan'ın büyük bir bölümünü de içine alan büyük bir imparatorluk kurmağa muvaffak olmuştu. İnsanları idare etmesini bilen, uzağı görebilen, dirayetli, cesur bir kumandandı. Sabırlı, soğuk kanlı, kan dökmekten kaçınan, merhametli bir kişiliğe sahipti. Keskin zekâlı, diplomat bir kimseydi. Spor, av ve içkiye düşkündü. Güzel sanatları sever, sanatkârları himaye ederdi. Değerli bir şair ve hattat idi. Hatt-ı Baburî denilen bir yazı çeşidi icat etmişti. [92]

[91] Reşit Rahmeti Arat, *Vekâyi'* çevirisi, s. 23-138.

[92] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 315-316; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 370-376).

Babur'un eserleri şunlardır :

Babur'un hiç şüphesiz en önemli eseri *Vekâyi* adını verdiği hâtırâtıdır. *Babur-nâme* adıyla da anılan eser, devrine ait önemli bir tarihî kaynaktır. Babur, eserinde hâtıralarını samimî ve açık bir ifadeyle kaleme almıştır. Eser tarihî değeri yanında edebî bakımdan da büyük bir önem taşır. *Babur-nâme*, tereddütsüz Çağatay nesrinin bir şaheseri kabul edilebilir. Batı dillerine de tercüme edilen eserin İlminskiy tarafından Kazan nüshası[93], Annette S. Beveridge tarafından da Haydar -âbâd nüshası faksimile olarak yayımlanmıştır.[94] Eser günümüz Türkçesine notlarla birlikte Reşit Rahmeti Arat tarafından çevrilerek yayımlanmıştır.[95]

Dîvân : Alî Şîr Nevâyî'den sonra Çağatay şiirinin en kuvvetli şairi sayılan Babur'un dîvânının birçok nüshaları bulunmaktadır.[96] Rampur nüshası Denison Ross tarafından, Paris, Bibliothèque Nationale nüshası ise A. Samoyloviç tarafından yayımlanmıştır.[97] Halis Efendi kütüphanesindeki nüsha ise eski harflerle Fuad Köprülü tarafından yayımlanmıştır.[98]

Arûz risâlesi : Bu risalede Türkler tarafından aruzla yazılan bazı nazım şekilleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu risalenin bir nüshası Paris'te bulunmaktadır.[99]

Mübeyyen : Aruzun hafif (*fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*) bahriyle yazılan ve Hanefî mezhebi fıkhına ait bir risaledir.

Risâle-i vâlidiyye : Timurlular devri sûfilerinden Hâce Ubeydu'llâh Ahrâr'ın tasavvuf ahlâkına dair yazıldığı bir risalesinin Babur tarafından aruzun remel (*fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*) bahriyle mesnevî tarzında yazılmış bir telifidir.[100]

[93] İlminskiy, *Baber-nameh*, Cazani 1857.

[94] A. S. Beveridge, *The Baber-nâme*, Fac.-simile, S.J.W. Gibb Memorial, vol. I, Leyden 1905.

[95] bk. not : 65.

[96] Divan nüshaları için bk. İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. nr. 3743; Halis Efendi Ktp.

[97] Denison Ross, *Dîvân-i Bâbur Pâdişâh*, JASB, 1910, A Samoyloviç, *Mecma'a-i eş'âr-i Bâber Pâdişâh*, Petrograd 1917.

[98] Fuâd Köprülü, "Babur Şâh'ın şiirleri", *MTM*, c. I, sy. 2, İstanbul 1331, s. 236-256; c. II, sy. 5, İstanbul 1331, s. 308-226.

[99] Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1308.

[100] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 315; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 372).

Dîvân'dan

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Öltürdi meni añlasam irdi munça
Dôstlar yârdın ayrılmas idim ölgünçe
2 Zâhidâ dûzeh otıdın meni ni korkuta sin
Hicr otı kaşıda körmes min anı uçkunça
3 Ol kuyaş mihrini her zerre munça körgüzmes
Kevkeb-i eşk töküp bolsam eger gerdûnça
4 Hüsnde artuk eger bolsa yüzi Leylî'din
Min dağı bar min anıñ ışkıda yüz Mecnûn'ça
5 Rindler allında hayvân suyını köp öge sin
Ey Hızr bar mu ikin ol su mey-i gülgûnça
6 Babur'â şi'riñe ger salsa kulak ol şâhıñ
Bolğusıdur sözüñe kadr dür-i meknûnça

II

Hezec : *Mef'ûlü mefâ'îlün mef'ûlü mefâ'îlün*

1 Tâ alğalı köñlümni ol yüz bile ol gîsû
Kündüz mañga ni ârâm kiçe mañga ni uyku
2 Her yanğa ki azm itsem yanımda barur mihnet
Her sarı ki yüzlensem utrumğa kilür kayğu
3 Yüz cevr ü sitem körgen miñ mihnet ü ğam körgen
Âsâyiş kim körgen min dik yana bir bar mu
4 Ol yüzi kuyaş hicri bu sa'b belâ derdi
Köñlümge uruptur ot hâlımnı kılıptur su
5 Her niçe ki mühlikdür derdiñni dime ilge
Kim yığlamağıñ Babur bu ilge durur külgü

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Çün felek koymas mini bir lahza vasl eyyâmıda
Tañ yok ey bî-mihr eger ölsem firâkıñ şâmıda
2 Ey köñgül yüzin körüp zülf-i perîşânın sağın
Şâm-ı hicrândın tevehhüm eyle vasl eyyâmıda
3 Zülfide kim mesken ittiñ kör zenehdân çâhını
Vâkıf olğıl kim irür sin ejdehânıñ kâmıda

4 Ğonçe dik ağzın͡g ğamı kön͡glümde ger yok pes nidür
Çâk kön͡glüm hey'âtı gül ğonçesi endâmıda
5 Yârnın͡g peyğâmı yetkeç taptı cân fersûde ten
Îsî i'câzı meger mizmâr durur peyğâmıda
6 Babur ol gül zülfi üstide imestür hâllar
Cân kuşın sayd eyler üçün dânelerdür dâmıda

IV

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Çerhnin͡g min körmegen cevr ü cefâsı kaldı mu
Hasta kön͡glüm çikmegen derd u belâsı kaldı mu
2 Mini h^{v}âr itdi vü kıldı müdde'îni perveriş
Dehr-i dûn-pervernin͡g özge iddi'âsı kaldı mu
3 Mini öltürdi cefâ vü cevr birle ol kuyaş
İmdi tirgüzmek üçün mihr ü vefâsı kaldı mu
4 Âşık olğaç kördüm ölümni özümge ey refīk
Özge kön͡glümnin͡g bu âlemde hevâsı kaldı mu
5 Ey kön͡gül ger Babur ol âlemni ister kılma ayb
Ten͡gri üçün di bu âlemnin͡g safâsı kaldı mu

V

Müctes : *Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*

1 Hatın͡g bile yüzün͡g ü kâkülün͡g senin͡g ey cân
Biri benefşe biri yâsemen biri reyhân
2 Tekellüm eyleride tili vü tişi vü lebi
Biri akīk ü biri inçü vü biri mercân
3 Kön͡gülni zâr u mini h^{v}âr u tenni tar itken
Biri cefâ vü biri ğurbet ü biri hicrân
4 Ten ü kön͡gül bile köz vasl u nâz u hüsni üçün
Biri harâb u biri vâlih ü biri hayrân
5 Tamâm ömride Babur'ğa üç söz itiptür
Biri sögünç ü biri katık u biri yalğan

VI

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Niçe la'lin͡gdin minin͡g bağrım tola kan kılğa sin
Hâtırımnı niçe zülfün͡gdin perîşân kılğa sin
2 Niçe yetkürgey sin il başını kökke mihr ile
Niçe mini cevrdin yir birle yeksân kılğa sin
3 Kön͡glüme düşnâm u ta'nın͡g olça makdûr itke sin
Cânıma bî-dâd u zulmun͡g olça imkân kılğa sin

4 Man͡ga barmak müşkil ü kilmek san͡ga âsân durur
Uşbu müşkilni man͡ga yâ Rab sin âsân kılğa sin
5 Dime ki ahsente lafzın Babur ol yârın͡g sinin͡g
Niçe kim Hassân kibi özni suhen-dân kılğa sin

RUBAİLER

II

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl*

Min niçe cefâ vü cevrün͡ge sabr itey
Bir zerre vefâ vü mihr yok sinde nitey
Çün başım ayağın͡gğa koyarğa bâr imes
Başımnı alıp ayağ yetkençe kitey

II

Ahreb : *Mef'ûlü mefâîlü mefâ'îlün fa'*

Ğam hânesi sarı güzer ey cân kılma
İşret öyini külbe-i ahzân kılma
Zülfün͡g kibi kön͡gülni perîşân kılma
La'lin͡g kibi bağrımnı tola kan kılma

III

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün fa'*

Babur'nı burun mahrem-i esrâr ittin͡g
Vaslın͡gğa birip yol özün͡gge yâr ittin͡g
Âhır barıp dağı anı zâr ittin͡g
Hicrân elemi birle giriftâr ittin͡g

IV

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlün fa'*

Dünyâ barısı man͡ga musahhar bolsa
Ukbîde dağı Hudây yâver bolsa
Budur tilekim iki cihânda Hak'dın
Her ni tilesem barı müyesser bolsa

GAZELLER

I

1 Beni öldürdü; böyle olacağını anlasaydım, ölene kadar yârdan ayrılmaz idim.

2 Ey zâhid, cehennem ateşi ile beni nasıl korkutasın; ben onu (cehennem ateşini) ayrılık ateşi karşısında (yanında) bir kıvılcım gibi görmem.

3 O güneş (sevgili), parlaklığını, gökleri dolduracak kadar göz yaşı yıldızı döksem de, bana göstermez.

4 Yüzü güzellikte Leylâ'dan da fazla güzel olmasına karşılık, ben de onun aşkıyla yüz Mecnun gibiyim.

8 Ey Hızır, rindlerin önünde hayat suyunu çok övüyorsun; acaba o su gül renkli şarap gibi olur mu?

6 Ey Babur, eğer o şahın (sevdiğin) şiirine kulak salarsa (dinlemek lutfunda bulunursa), sözüne parlak, iri ve değerli inci gibi değer vermiş olur.

II

1 O yüz ile o saç gönlümü alalı beri, ne gündüz bana rahat, ne de gece bana uyku var.

2 Her ne yana gitsem, yanımda sıkıntı birlikte yürür; her ne tarafa yönelsem, karşıma kaygı gelir.

3 Yüz eziyet ve sitem, bin sıkıntı ve keder görenlerden acaba benim gibi huzurunu yitirmiş biri var mı?

4 O yüzü güneşin (yüzü güneşe benzeyen sevgilinin) ayrılığı, bu çekilmez derdi gönlüme ateş salıp, halimi su kıldı.

5 Ey Babur, her ne kadar derdin helâk edici olsa da, halka deme, çünkü senin ağlaman onlara gülmedir.

III

1 Ey vefasız felek (talih), beni bir lahza olsun kavuşma gününe eriştirmediğin için (bir gün olsun kavuşturmadığın için) ayrılık gecesinde ölürsem, şaşılacak bir şey değil.

2 Ey gönül, yüzünü görünce perişan zülfünü düşün; kavuşma gününde ayrılık gecesinden ürk!

3 Zülfünü kendine mesken ettin, çenesindeki çukuru gör; vakıf ol ki ejderhanın damağındasın. (Zülf rengi ve şekli ile ejderhaya, çenedeki çukur ise kuyuya benzetilir. Ejderha da kuyuda bulunduğu için saçla çene çukuru arasında münasebet kurulmuştur.)

4 Gonca gibi ağzının derdi eğer gönlümde değil ise, gül gibi parçalanmış gönlümün hali nedir?

5 Yârın haberi gelince yıpranmış (çürümüş) ten can buldu; meğer Hz. Îsa'nın mucizesi o haberde saklı imiş. (Hz. Îsa'nın mucizelerinden biri de ölüleri diriltmek idi.)

6 Babur, o gül gibi güzel sevgilinin zülfü üstündeki benler değildir; onlar can kuşunu avlamak için tuzaktaki tanelerdir. (Eskiden kuş avlamak için at kılından tuzak yapılır ve tuzağın ilmikleri içine de yem taneleri konurdu. Yemi almak için tuzak üstüne konan kuş uçunca ayağından tuzağa yakalanırdı. Bu sebeple eski edebiyatta, sevgilinin saçı tuzağa, yanağındaki benler de tuzak ilmiklerine benzetilirdi.)

IV

1 Feleğin benim görmediğim eziyet ve cefası kaldı mı; hasta gönlümün çekmediği dert ve belâsı kaldı mı?

2 Beni harap etti ve iddiacıyı (rakibi) korudu; dünyada kötüleri koruyan başka bir iddiacı var mı?

3 O güneş (sevgili) cefa ve eziyet ile beni öldürdü; şimdi diriltmek için merhamet ve vefası kaldı mı?

4 Ey arkadaş, aşık olunca ölümü kendime uygun gördüm (ölümü kendime istedim); gönlümün bu âlemde başka bir isteği kaldı mı? (Aşkta ölmek bir bakıma aşkta dirilmek demektir, çünkü sevgiliye kavuşmak ancak bu şekilde mümkün olur.)

5 Ey gönül, eğer Babur o âlemi (öbür dünyayı) isterse. ayıplama; Allah için söyle, bu âlemin safâsı (rahatı, huzuru) kaldı mı?

V

1 Ey can (sevgili), senin hattın, yüzün ve kâkülünden biri menekşe, biri yasemin, biri de reyhandır. (Hat yüzdeki tüyler olup, menekşeye, yüz yasemine, kâkül de alnın üstüne sarkıtılan perçem olup reyhana benzetilir.)

2 Konuştuğunda dili, dişi ve dudağından, biri akik, biri inci, biri de mercandır.

3 Gönülü inleten, beni perişan eden ve teni daraitandan, biri cefa, biri gurbet, biri de ayrılıktır.

4 Kavuşma, naz ve güzelliği için ten, gönül ve gözden, biri harap, biri şaşa kalmış, biri de hayrandır.

5 Bütün ömründe Babur'a (sevgili) üç söz söylemiştir; birisi söğme, biri azarlama ve biri yalandır.

VI

1 Dudağınla benim bağrımı ne kadar da kan dolu kılarsın; hatırımı (gönlümü) saçlarınla ne kadar perişan edersin!

2 Başkalarının başını vefa ile ne kadar göğe erdirirsen, beni de o kadar eziyetle perişan kılarsın.

3 Gönlümü azarladığın ve ayıpladığın kadar, canıma da merhametsizlik ve zulum kılmaktasın.

4 Bana varmak müşkül, sana ise gitmek kolaydır; ya Rab, bu müşkülü bana kolay eyle!

5 Babur "iyi dedin" sözünü söyleme; senin o yârın sebebiyle kendini Hassân (Hz. Peygamber'e kasideleriyle tanınan büyük bir Arap şairi) gibi söz söyleyici kılarsın.

RUBÂ'İLER

I

Ben eziyet ve cefana nasıl sabredeyim; sende bir zerre vefa ve acıma yok, ne yapayım? Mâdem ki başımı ayağının altına koymaya izin yok, o halde başımı alıp ayağımın yettiği kadar (uzaklara) gideyim!

II

Ey can, dert evine doğru gitme; işret (yiyip içip zevk etme) evini hüzün kulubesi kılma! Saçların gibi gönlümü perişan eyleyip dudağın gibi bağrımı dolu kan (kan dolu) kılma!

III

Babur'u önce sırlarına mahrem ederek vaslına yol verip (imkân verip) kendine yâr ettin, sonunda da gitmekle onu inlettin, ayrılık elemine tutkun ettin.

IV

Dünya hep hükmün altına girse, öbür dünyada dahi Allah bana yardımcı olsa, dileğim iki cihanda Hak'tan budur ki her ne dilesem, nasip olsa!

KÂMRÂN MİRZÂ

Hindistan'da Türk-Hint imparatorluğunun kurucusu Babur'un ikinci oğlu ve Hümâyûn Şâh'ın üvey kardeşi olan Kâmrân Mîrzâ, 1509 yılında Kâbil'de dünyaya geldi. Büyük kardeşi Hümâyûn'dan daha zeki ve sanatkâr olan Kâmrân, aynı zamanda zalim ve ihtiraslı bir kimseydi. Babur, geniş ülkesinin idaresini dört oğlundan ikisi Hümâyûn ve Kâmrân arasında taksim etmiş, bu arada Kâmrân Kandehâr'ın idaresiyle görevlendirilmişti. Babur'un vefatından sonra tahta Hümâyûn geçti, Kâmrân ise Pencâb valisi oldu.

Kısa zamanda iki kardeşin arası açıldı, Kâmrân kardeşine baş kaldırdı. Hümâyûn 1542'de Kâbil'i ele geçirince, Kâmrân Bedehşân'a çekildi, 1550'de Kâbil emirliğini tekrar ele geçirmeğe muvaffak oldu. Ancak burada fazla tutunamadı, Hümâyûn'un kuvvetlerine mağlûp oldu. Bu olay üzerine emirliği bırakıp dağlara çekildi. Avare bir şekilde orada burada dolaşmağa, hatta zaman zaman yağmacılığa başladı.

1553'te Gohar kabilesinin reisi Sultân Âdem Han tarafından sıkıştırılınca kaçabilmek için kadın kılığına girdi ise de, yakalanıp Hümâyûn'a gönderildi. Devlet ileri gelenleri öldürülmesini istedilerse de, Hümâyûn öldürtmeyip gözlerini oydurmakla yetindi. Bazı şiirlerinde çektiği ıstıraplı hayatı dokunaklı bir şekilde anlatır.

Emirlik dâvasından vazgeçen Kâmrân, 1554'te karısı ile Mekke'ye gidip yerleşti. 1557'de Mekke'de vefat etti.[101]

Kâmrân Mîrzâ, son derece cesur, ihtiraslı ve entrikacı bir kimseydi. Şiirlerinde ekseriyetle Kâmrân, bazen de Gâzi mahlasını kullanmıştır. Şiirlerine büyük ölçüde âşıkane unsurlar hâkimdir. Bununla beraber bazı şiirlerinde de dinî-tasavvufî ve hikemî unsurların yer aldığı görülür. Klâsik edebiyatın teknik ve inceliklerine vâkıf olmakla beraber, şiirleri büyük bir değer taşımaz, fakat yer yer güzel söyleyişlere ve orijinal benzetmelere rastlamak mümkündür. Zamanın anlayışına uyarak divanında Türkçe şiirler yanında Farsça şiirlere de yer vermiştir.[102]

Kâmrân'ın biri Türkçe ve Farsça şiirlerini ihtiva eden, diğeri de yalnızca Farsça şiirlerini ihtiva eden iki divanı mevcuttur. Birinci divanının bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan bir tanesi Banki-pur

[101] A. S. Beveridge, "Kamran Mirza" maddesi, *İA*, c. VI, s. 147; Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 315; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 376).

[102] Ali Alparslan - Kemal Eraslan, "Kâmran Mîrzâ'nın Divanı II", *TDED*, c. XXIII, İstanbul 1981, s. 37-137.

nüshası olup, Banki-pur Şarkiyat Kütüphanesi'nde 105 numara ile kayıtlıdır. İkinci nüsha ise Banki-pur nüshasından kopya edilen Kalkuta nüshasıdır. [103]

Aşağıda verdiğimiz örnekler Kalkuta nüshasından alınmıştır.

Dîvân'dan

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Uşbu tün köñglümde yâr u közüm irdi mest-i h^{v}âb
Kim yitişti kātilim yüz nâz ile eylep itâb
2 Hasta köñglüm muztaribdür zülfi yanığa tüşüp
Şest ara tüşken balığ yañglığ ki eyler ıztırâb
3 Hâk-i reh boldum güzerî kılmasa irmes aceb
Min gedây-ı bî-nevâ vü ol hıred âlî-cenâb
4 Kim ki cânân çihreside ışk bilmegey şîrîn
Ni aceb andın dise "Yâ leytenî küntü türâb"
5 Kâmrân cânân temennâsı mini pîr eyledi
Ey dırîğâ ansız ötti ahd-ı eyyâm-ı şebâb

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Sindin ayru tüşkeli köñglüm asru ğam durur
Cânıma hicrân ğamıdın yüz tümen mâtem durur
2 Vaslıñg olsa neyleyin nev-rûz bayram kim mañga
Her zamân nev-rûzdur her lahza bayram durur
3 Âlem ü âlem ili düşmen ise sin yâr iseñg
Âlem ehli birle âlemdin mañga ni ğam durur
4 Sindin ayru ni asığ imdi refīk u yârdın
Fikriñg olmış mahremim zikriñg mañga hem-dem durur
5 Ğonçe yañglığ la'lidin gâhî köñgüldür ğark-ı hûn
Geh perîşân zülfi yañglığ hâtırım derhem durur
6 Ol ki özi cândur u şîrîn lebi âb-ı hayât
Hîç bilmen kim melektür yâ benî âdem durur
7 Kâmrân didim ki âlem içre yok resm-i vefâ
Yana aytur min ki şâyed bar ikin âlem durur

[103] Ali Alparslan - Kemal Eraslan, adı geçen makale, s. 40-42.

III

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Aldı kön͡glümni açıp saçını ol ra'nâ kız
Saldı sevdâyî başımğa saçıdın sevdâ kız
2 Ot koyar akl ile dîn hırmeniğa şeyh ile şâb
Çün tarap bilge birür turrasın ol ra'nâ kız
3 Ol ki gül-nâr kiyip hem dikleyin itti k'ey
Deyr bâğında yok andak yene bir ra'nâ kız
4 Veh ki mecnûnlığ ile şöhre-i şehr itti mini
Atın ayturda hicâb oldı diben Leylâ kız

IV

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 İşitip hüsnün͡g sıfâtın bolmışam zârın͡g sinin͡g
Yâ Rab olğay mu müyesser bizge dîdârın͡g sinin͡g
2 Ey Mesîhâ-dem yitürgil müjde-i vaslın͡gnı kim
Ölgeli yitmiş firâkın͡g içre bîmârın͡g sinin͡g
3 Közlerim gevher-feşân boldı anın͡g dik kim sehâb
Şekker-efşân bolğalı la'l-i şeker-bârın͡g sinin͡g
4 Cennetü'l-me'vâ'da Tûbâ cilvesin kılmas heves
Kim ki kördi kûyun͡g içre kadd-ı reftârın͡g sinin͡g
5 Gerçi kûyun͡gda besî il ışk lâfını urar
Bar mu irkin min kibi bir âşık-ı zârın͡g sinin͡g
6 Şevktın pervâne dik başın͡gda ivrülsem ni tan͡g
Tîre külbemni yarutsa şem'-i ruhsârın͡g sinin͡g
7 Her şikestî kim yitedür andın olğay mürtefi'
Bir nazar kılsa sınuk kön͡glümge dîdârın͡g sinin͡g
8 Kâmrân husrev kibi şi'rin͡g tapar hüsn-i kabûl
Beyle olsa hüsn ili vasfıda güftârın͡g sinin͡g

V

Mütekârib : *Fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün*

1 Kil ey kanlığ eşkim ki pür-zâr yığlay
Kılay vaslını yâd u bisyâr yığlay
2 Çikip nâle andak ki ebr-i bahârî
Fiğânlar kılıp hâlıma zâr yığlay
3 Çemende kayan serv-i nâzî ki körsem
Sağınıp uşal kadd-ı reftâr yığlay
4 Katık derdime Kâmrân çâre tapmay
Bolup çâresiz imdi nâçâr yığlay

VI

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Sinsizin sabr u karârım yoktur
Sindin özge yene yârım yoktur
2 Zülf ü yüzini körey dip tün ü kün
Veh ki bir lahza karârım yoktur
3 Serv ile lâleni neyley min kim
Serv-kad u lâle-izârım yoktur
4 Tîredür közüme âlem gûyiyâ
Kûyidin közde ğubârım yoktur
5 Kâmrân barğalı ol lâle-izâr
Ömr bâğında bahârım yoktur

RUBÂİLER

I

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün fa'*

Bîmâr közige közlerim meftûndur
Hûn-hvâr lebidin cigerim pür-hûndur
Güftârı anıñ baştın ayak efzûndur
Kılğan mini mest uşal leb-i mey-gûndur

II

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl*

Ger uykuda min köñgül hayâlıñ bile hoş
Ver uykak isem közüm cemâlıñ bile hoş
Hattıñ bile şâdmân u hâlıñ bile hoş
Hicriñ bile ğamnâk u vaslıñ bile hoş

MÜFREDLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Saçıdın üzmek köñgül mümkin imestür kim köñgül
Anda özni bağlamış cân riştesidin birkitip

II

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Çün irür bîgânelerğe âşinâ
Min dağı bîgâne bolsam ni aceb

GAZELLER

I

1 Katilim (sevgilim) yüz naz ile azarlayarak yetiştiği için, bu gece gönlümde yâr vardı ve gözüm uyku sarhoşu idi.

2 Zülfü yanına düştüğü için hasta gönlüm, oltaya düşen balık gibi muztariptir.

3 Yolunun toprağı oldum, geçip gitmezse, şaşılacak değil; ben nasipsiz dilenci, o akıl ise yüce yaradılışlıdır.

4 Sevgilinin yüzünde aşkı tatlı bilmeyen kişi, "Keşke toprak olsaydım!" (bk. Kur'ân-i Kerîm' sure : 73, âyet : 40) derse, ne tuhaf!

5 Kâmrân, sevgiliye kavuşmak arzusu beni ihtiyarlattı; âh ne yazık, gençlik günleri onsuz geçti!

II

1 Senden ayrı düşeli beri gönlüm pek çok kederlidir; canımda ayrılık derdinden yüz binlerce mâtem bulunmaktadır.

2 Sana kavuşunca nevruzu (baharın ilk günü), bayramı neyleyim, çünkü benim için her zaman nevruz, her lahza bayramdır.

3 Âlem ve âlem halkı düşman ise, sen yâr isen, âlem ile âlem halkından bana ne kaygı!

4 Senden ayrı arkadaş ve dosttan şimdi ne fayda, çünkü düşüncen mahremim, zikrin de yoldaşım olmuş.

5 Dudağından gönül, bazen gonca gibi kana batmış, bazen de perişan saçları gibi paramparçadır.

6 O, kendisi can ve tatlı dudağı âb-ı hayat olan kimseyi bilmem ki melek midir, yoksa insan oğlu mudur?

7 Kâmrân, dedim ki âlemde vefa âdeti yok; yine derim ki ben var isem, âlem de vardır.

III

1 O güzel kız saçını çözerek gönlümü aldı; saçının karalığından başıma bir sevda saldı.

2 O güzel kız saçını tarayıp beline düşürdüğü zaman yaşlı ve genç, akıl ile din harmanına ateş koyar.

3 O gül renkli elbise giyip dikilerek "ey!" diye seslenen o güzel kız gibi yine biri yoktur.

4 Yazık ki adını Leylâ diye söyleyişte, beni mecnunluk ile şehrin şöhretlisi kıldı (dillere düşürdü).

IV

1 Güzelliğinin hususiyetlerini duyunca senin için inledim; ya Rab, acaba bize didarın (cemâlin) nasip olacak mı?

2 Ey Mesîh nefesli, kavuşma müjdesini ulaştır ki bu senin için hasta olan, ayrılık sebebiyle ölmek üzeredir.

3 Şeker yüklü dudakların şeker saçıcı olalı beri, gözlerim bulut gibi cevher (inci, göz yaşı) saçıcı oldu.

4 Sokağında senin yürüyen (salınan) boyunu gören Cennetü'l-me'va'-da Tûba ağacının cilvesini heves etmez. (Cennetü'l-me'vâ, sekiz kat cennetten üçüncüsü. Tûba cennette bulunan ve dalları aşağıda, kökü yukarıda olan bir ağaç.)

5 Gerçi sokağında pek çok kimse aşktan bahseder, fakat benim gibi inleyen bir aşıkın acaba var mı?

6 Şevkten pervane gibi başında (etrafında) dönsem, şaşılacak şey değil; keşke karanlık kulubemi yanağının mumu (parlaklığı) aydınlatsa!

7 Kırık gönlüme yüzün bir an baksa, ondan her kırıklık yok olur.

8 Kâmrân, güzelleri övmede sözlerin böyle olursa, şiirin Hüsrev'in şiirleri gibi beğenilir.

V

1 Ey kanlı göz yaşım, gel çok inleyerek ağlayayım; vaslını anarak çokça ağlayayım!

2 Bahar bulutu gibi, inleyerek, feryad ederek halime ağlayayım!

3 Çemende ne tarafa giden bir nâz servisini (güzeli) görsem, o salınarak giden boyu (sevgiliyi) zannedip ağlarım.

4 Kâmrân, katı (tahammül edilmez) derdime çâre bulmadığım için şimdi çâresiz olup ağlayayım!

VI

1 Sensiz sabır ve kararım yoktur; senden başka yârim de yoktur.

2 Gece gündüz saçını ve yüzünü göreyim diye, yazık ki bir lahza kararım yoktur.

3 Servi ile lâleyi neyleyeyim ki servi boylum ve lâle yanaklım yoktur.

4 Sanki âlem gözüme karanlıktır; sokağından başka toprağım yoktur.

5 Kâmrân, o lâle yanaklı gideli, ömür bağında baharım yoktur.

RUBÂ'İLER

I

Hasta (süzgün, baygın) gözüne gözlerim tutkundur; kan dökücü dudaklarından ciğerim kan doludur; sözleri onun baştan ayağa sihirdir; beni mest kılan o şarap renkli (kırmızı) dudaktır.

II

Uykuda olduğum zaman gönül hayalin ile hoş; eğer uyanık isem, gözüm cemâlin (yüzünün güzelliği) ile hoş. Hattın ile mutlu, halin (benin) ile hoşum; ayrılığın ile dertli, visalin ile hoşum.

MÜFREDLER

I

Saçından gönlü koparmak mümkün değildir, çünkü gönül kendisini orada can ipliği ile (candan) kuvvetlice bağlamış.

II

O (sevgili) yabancılarla dost olduğu için ben de yabancı olsam şaşılacak ne var?

BAYRAM HAN

Bayram Han, Kara-koyunlu Türkmenlerinden Baharlu kabilesinin meşhur reisi Alî Şeker (Şükr) Beg'in torunlarındandır. Babası Seyf Alî Beg'dir. Hemedan ve civarında yerleşen Karakoyunlular, Akkoyunlular zamanında buradan hicret ettirilmiş ve Kandehâr bölgesine yerleşmişlerdi. Kesin olmamakla beraber Bayram Han, 1504 yılında Bedehşân'da dünyaya gelmiştir. Öğrenimini Bedehşân ve Belh'de yapmıştır. On altı yaşında Babur'un hizmetine girdiği söylenirse de, doğru olmasa gerektir.

Babur'un vefatından sonra yerine geçen Hümâyûn Şâh'ın silâh arkadaşlığını yapmış, onunla birlikte birçok seferlere katılmıştır. Hümâyûn Şâh'ın ânî vefatı üzerine oğlu Ekber'i Pencâb'da sultan ilân etti. Ekber Şâh'ın saltanatı yıllarında nüfuzlu bir şahsiyet olarak önemli görevler yüklendi. 1559 yılında Ekber Şâh'ın teyzesi kızı Selîme Hatun'la ihtişamlı bir törenle evlendi. Kendisini Ekber Şâh'ın babası yerinde addettiği için Han Baba unvanını takındı. Bir müddet sonra bazı olaylardan dolayı Ekber Şâh ile arası açıldı. Ancak Ekber Şâh bu eski dostunu affetti, fazla bir eziyette bulunmadı. Bayram Han hacca gitmek için izin isteyince, kendisine izin verildi. Bu yolculuk esnasında 1561 yılında Gucerat'ta kendisine kin besleyen bir Afganlı tarafından öldürüldü. Cesedi Meşhed'e nakledilip defnedildi.

Moğul yasalarına sıkı sıkıya bağlı olan ve değiştirmeden uygulayan Bayram Han, ailesi itibarıyla Şiî idi. İyi bir öğrenim gören Bayram Han, Farsçayı şiir yazacak derecede iyi bilirdi. Bu sebeple divanında Çağatayca şiirlerinin yanında Farsça şiirler de yer almaktadır. Bu şiirlerde büyük ölçüde aşk ve şarap konularını işlemiştir. Nazım tekniğine ve inceliklerine vâkıf olan Bayram Han kuvvetli bir şair sayılabilir.[104]

Divanın çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır[105] ve ilk defa düzenlenerek Denison Ross tarafından yayımlanmıştır.[106] Daha sonra da mevcut nüshalar ve D. Ross yayını dikkate alınarak, nüsha farkları ile S. Hussamuddin ve Muhammed Sabir tarafından yeniden yayımlanmıştır.[107]

Aşağıda verilen örnekler bu son yayından alınmıştır.

[104] Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 315; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 376).

[105] Londra, British Museum, Or. 7510, 9337.

[106] Denison Ross, *The Persian and Turkî Dîvân of Bayram Khân*, Kalkuta 1910.

[107] S. Hussamuddin Rashdi - Muhammed Sabir, *Divan of Bayram Khan*, Karachi 1971.

GAZELLER

I

Remel : *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

1 Ey cefâ-cû ğayr birle âşinâlık kılmağıl
Âşinâ bolğan yârânlardın cüdâlık kılmağıl
2 Âşinâlık yahşıdur lîkin yamandur il tili
Tilge tüşken halk birle âşinâlık kılmağıl
3 Bî-vefâlığ gerçi hüsn ehliğa resmîdür kadîm
Sin olarğa ohşamas sin bî-vefâlık kılmağıl
4 Bî-vefâlıkdur vefâ terk eylemek hüsn ehliğa
Bî-vefâlık terkin eyle bî-edâlık kılmağıl
5 Bayram çün i'tibârıñg yok turur yâr allıda
Körsetip añga özüñgni hôd-nümâlık kılmağıl

II

Remel : *Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*

1 Ey köñgül müjde kim ol serv-i hırâmân kiledür
Yañgı baştın ten-i efsürdem ara cân kiledür
2 Yene közüm uçadur şâdlığ eşkini töküp
Meger ol merdümek-i dîde-i giryân kiledür
3 Saladur köñglüm ü titretmakğa tüşmiş ten-i zâr
Zâhirâ dem-be-dem ol fitne-i devrân kiledür
4 Yene ten şehride âyîn-i acebdür ki bu kün
Ol ki yâr irdi köñgül mülkide sultân kiledür
5 Gerçi köp derd çikip ölgeli yittim ğamıdın
Şükr li'llâh ki barı derdime dermân kiledür
6 Sîne halvet-gehini hâlî itiñg cân u köñgül
Ki bu menzilğa bu kün özgeçe mihmân kiledür
7 Közlerim her nefesî tilmüredür yolğa bakıp
Tâ haber kildi kim ol husrev-i hûbân kiledür
8 Lîk tâli' yokıdın her niçe kim peyk-i sabâ
Yügürüp müjde birip çın dime yalğan kiledür
9 Bayram'â salma köñgül hicr perîşânlığıdın
Kil ki cem'iyyet-i dil-resây perîşân kiledür

III

Müctes : *Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*

1 Yene közi ğamıdın nâ-tüvân durur köñglüm
Refîk u hem-dem-i âh u fiğân durur köñglüm
2 Egerçi cezm imes va'değa vefâ kıluri
Vefâğa va'de kılurdın hoşân durur köñglüm
3 Nevâ çü tapmadı uşşâk içre Mecnûn'ğa
Cünûn makāmıda hem dâsitân durur köñglüm
4 Yılan kibi çakıp ip dik hemîşe tilleridin
Rakîb-i dîv-sıfatdın gezân durur köñglüm
5 Tarahhum eyle ki Bayram dik il-sıfat köpdin
Seni tilep niçe bî-hân u mân durur köñglüm

RUBÂİLER

I

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlün fa'*

Bayram'ğa besî ğarîblığ kâr itti
Ğurbet anı h'âr u zâr u bîmâr itti
Yâ Rab ki belâlarğa giriftâr olsun
Her kim anı ğamlarğa giriftâr itti

II

Ahreb : *Mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl*

Köz rûşeni yâr-ı dil-sitânım baradur
Cân gülşenidin serv-i revânım baradur
Bu hasta eger kaldı anıñg kulluğıdın
Sin kalmağıl ay köñgül ki cânım baradur

GAZELLER

I

1 Ey cefa arayan, yabancı ile dostluk kılma; sana dost olan yâranlardan ayrılma!

2 Dostluk iyidir, lâkin halkın dili yamandır; dile düşen halk ile dostluk kurma!

3 Vefasızlık gerçi güzellere eskiden beri âdettir; sen onlara benzemezsin, vefasızlık kılma!

4 Güzellerin vefayı terk etmeleri uygun olmayan (yakışmayan) bir tavırdır; vefasızlığı terk et, yakışmayan hareket kılma!

5 Bayram, sevgili yanında itibarın olmadığı için kendini ona göstererek gösterişte bulunma!

II

1 Ey gönül, müjde ki o salına salına yürüyen servi (sevgili) gelmektedir; yeni baştan köhne tenim içine can gelmektedir.
2 Mutluluk (sevinç) göz yaşını döküp yine gözüm seğirmektedir; meğer o ağlayan göz bebeği (sevgili) gelmektedir.
3 Gönlüm kendini koyuvermiş ve zayıf tenim titremeğe düşmüştür; açıkçası zaman zaman o zamanın fitnesi (sevgili) gelmektedir.
4 Bu gün yine ten şehrinde (bedende) acayip bir merasim vardır ki gönül mülkünde sultan olan o yâr gelmektedir.
5 Gerçi gamından çok dert çekip nerdeyse ölecektim; Allah'a şükür ki bütün dertlerime derman (olan sevgili) gelmektedir.
6 (Ey) Can ve gönül, sevgilinin halvet yeri olan sineyi boşaltın, çünkü bu yere bu gün başka bir misafir gelmektedir.
7 Gözlerim her an hasretle yola bakmaktadır; haber geldi ki o güzellerin sultanı (sevgili) gelmektedir.
8 Talihimin yokluğundan (talihsizliğimden) her nice haberci sabâ rüzgârı (gün doğudan esen hafif ve tatlı sabah rüzgârı) koşarak müjde verse de, doğru deme, yalan gelmektedir.
9 Ey Bayram, ayrılık perişanlığından gönül salma (umutsuz olma), gel ki gönlü bir araya toplayan o perişan (sevgili) gelmektedir.

III

1 Yine gözünün verdiği kederden gönlüm güçsüzdür; gönlüm âh ve feryada arkadaş ve dosttur.
2 Vâdesine vefa göstermesi niyetinde olmasa da, vefaya vâde kılmasından gönlüm hoştur.
3 Aşıkların içinde gönlüm Mecnun'a eş olmadıysa da delilik makamında destandır.
4 Yılan gibi sokan, ip gibi dilli, dev sıfatlı rakip tarafından gönlüm ısırılmıştır.
5 Merhamet kıl ki Bayram gibi, gönlüm çok yabancılardan her ne kadar yoksul ise de, seni beğendi.

RUBÂ'İLER

I

Bayram'a pek çok gariplik kâr etti; gurbet onu âciz, zavallı ve hasta etti. Ya Rab, her kim onu belâlara uğrattıysa, belâlara uğrasın!

II

Gözümün aydınlığı, gönül alan yârim gelmektedir; can bahçesinde yürüyen servim (sevgilim) gelmektedir. Bu hasta eğer onun kulluğundan kaldı ise (kulluğunu yerine getiremedi ise) de, sen (hizmette geri) kalma ey gönül, canım gelmektedir.

5. *Gerileme ve çökme devri* (XVII-XIX. yüzyıllar)

XVII. yüzyıldan itibaren siyasî otorite zayıflar. Şeybânîlerin yerini Astarhanlar alırsa da Orta Asya Türklüğünü birleştirmeği başaramazlar. Kabileler arasındaki çatışmalar birçok küçük ve güçsüz hanlıkların ortaya çıkmasına sebep olur. Çağatay dili ve edebiyatı bu hanlıkların Buhara, Hive, Hokand gibi merkezlerinde devam ederse de kuvvetli şair ve yazarların yetişmemesi sebebiyle çağatay edebiyatı gittikçe çökmeğe yüz tutar. Esasen yavaş yavaş Çağatay yazı dilinin yerini Özbek yazı dili almağa başlayacaktır. Bu sebeple bu devir şahsiyetlerinden makalemize örnek alınmamıştır. [108]

[108] Çağatay edebiyatının gerileme ve çökme devri için bk. Fuâd Köprülü, adı geçen madde, s. 316-323; János Eckmann, adı geçen makale, (*PhTF*, c. II, s. 377-402).

KISALTMALAR

bk.	: bakınız
Bl.	: Bölüm
c.	: cilt
h.	: hicrî
hk.	: hakkında
İA	: *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul
JASB	: *Journal and Proceedings of the Asiatic soc of Bengal.*
m.	: miladî
MTM	: *Millî Tetebbu'lar Mecmu'ası*, İstanbul
nr.	: numara
PhTF	: *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden
s.	: sahife
st.	: satır
sy.	: sayı
TDAY Belleten	: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Ankara
TDED	: *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul
TM	: *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul
T.Y.	: Türkçe Yazmalar
vol.	: volum (cilt)
y.	: yaprak
ZKV	: *Zapiski Kollegii Vostokovedeniya*, Moskova